

A magyar pszichológia elmúlt 30 éve – Az MTA Pszichológiai Tudományos Bizottságának beszámolója

(Szerkesztette: Urbán Róbert és Molnárné Kovács Judit)

Tartalomjegyzék

Bevezető.....	4
1. A magyar kognitív pszichológia 30 éve (1990-2020) – Pléh Csaba és Racsmány Mihály	4
1.1. Kognitív pszichológia és kognitív tudomány	4
1.2. Vezető hazai kognitív tudományterületek	7
1.3. Fejlődési és egyéb pszichés zavarok.....	9
1.3. Néhány vezető kutatási téma.....	9
1.3.1. észlelés	9
1.3.2. emlékezet	10
1.3. Hivatkozások.....	12
2. Kognitív idegtudomány elmúlt 30 éve – Czigler István	15
2.1. Bevezetés.....	15
2.2. Percepció.....	16
2.3. Eltérés az események sorozatának szabályosságaitól.....	17
2.4. Figyelem	18
2.5. Tanulás, emlékezés.....	19
2.6. Az EEG frekvencia elemzése, komplexitás, hálózatok.....	19
2.7. Specifikus humán kognitív működések	20
2.8. Speciális csoportok, különleges körülmények.....	20
2.9. Kognitív idegtudomány és öregedés	21
2.10. Következtetések és predikciók	22
2.11. Hivatkozások.....	24
3. A fejlődépszichológia Magyarországon az elmúlt 30 évben – Király Ildikó	28
3.1. A fejlődéskutatás intézményes keretei és ennek kibontakozása.....	28
3.2. Az elmúlt 30 év kiemelkedő kutatási eredményei	29
3.3. Kutatók az alkalmazott területekért.....	30
3.4. Hivatkozások.....	30
4. A fejlődés-pszichofiziológia 30 éve Magyarországon (1990-2020) – Csépe Valéria	32
4.1. A fejlődés-pszichofiziológia megszületése	32
4.2. A fejlődés-pszichofiziológia hazai térnyerése	32
4.3. Kiemelkedő nemzetközi publikációk a fejlődés-pszichofiziológiában.....	34
5. A magyar pszicholingvisztika 30 éve (1990-2020) – Pléh Csaba	36

5.1. A magyar pszicholingvisztika intézményesülése	36
5.2. Vezető kutatási témák a hazai pszicholingvisztikában	37
5.3. Fejlődési pszicholingvisztika	39
5.4. Hivatkozások.....	41
6. A szociálpszichológia 30 éve – Hunyady György	45
6.1. Bevezetés.....	45
6.2. Társadalmi identitás, sztereotípa és előítélet a csoportközi viszonyokban	45
6.3. A változás történeti szociálpszichológiája és a jövőbe mutató változások	48
6.4. Az interperszonális és szervezeti kapcsolatok dinamikája	49
6.5. Morál, érték és nevelés	50
6.6. Hivatkozások.....	51
7. Az evolúciós pszichológia 30 éve – Bereczkei Tamás	56
7.1. Az evolúciós pszichológia megalapozása.....	56
7.2. Az evolúciós pszichológia műhelyei	57
7.3. Hivatkozások.....	59
8. A környezetpszichológia 30 éve: a kutatásoktól az intézményesülésig – Düll Andrea	61
8.1. A környezetpszichológia hazai megalapozása.....	62
8.2. A hazai környezetpszichológia kiemelt publikációi	63
8.3. Hivatkozások.....	64
9. A kulturális összehasonlító pszichológia 30 éve Magyarországon – Fülöp Márta.....	65
9.1. Röviden a rendszerváltás előtti időszakról.....	65
9.2. A kulturális összehasonlító pszichológia rendszerváltás utáni főbb intézményes mérföldkövei	66
9.3. A kulturális összehasonlító pszichológia főbb vizsgálódási témakörei az elmúlt 30 évben.....	67
9.3.1. A rendszerváltás előtt megkezdett kutatási hagyományok folytatása	68
9.3.2. A rendszerváltás hatását vizsgáló kutatások.....	68
9.3.3. Rendszerváltás után megjelenő, a rendszerváltás társadalmi jelenségeihez nem kapcsolódó kutatások.....	71
9.3.4. A magyarországi kulturális és kulturális összehasonlító pszichológiai kutatások két műhelye	72
9.3.5. Sok nemzetre kiterjedő kulturális összehasonlító kutatások: Magyarország részvétele....	73
9.4. Hivatkozások.....	74
10. Klinikai pszichológia 30 éve – Péley Bernadette	81
10.1. Hivatkozások:.....	83
11. Az addiktológiai pszichológia 30 éve – Demetrovics Zsolt és Rác József.....	84
11.1. Az addiktológiai kutatások kezdete Magyarországon	84
11.2. A szakmai kibontakozás időszaka	85

11.3. A nemzetközi addiktológia fősodrában	86
11.4. Kutatók és kutatócsoportok a hazai addiktológiában	86
11.4. Az addiktológiai pszichológia főbb kutatási irányjai.....	88
11.5. Szakmai közéleti fejlemények	92
11.6. Hivatkozások.....	94
12. Egészségpszichológiai kutatások és az alkalmazott egészségpszichológiai ellátás fejlődése az elmúlt 30 évben Magyarországon – Kállai János.....	100
12.1. Bevezetés.....	100
12.2. Új követelmények és lehetőségek.....	104
12.3. A fejlesztési törekevése az egészségpszichológiában	106
12.4. Milyen lehetőséget kínál klinikai szakpszichológia fejlesztése az egészségügyben?	110
12.5. Válogatások az egészségpszichológia hazai relevanciájú szakirodalmából.....	112
12.6. Hivatkozások.....	113
13. Pozitív pszichológia az elmúlt 30 évben – Oláh Attila	115
13.1. A pozitív pszichológia zászlóbontása.....	115
13.2. A pozitív pszichológia a hazai kutatások tükrében.....	115
13.3. Hivatkozások.....	117
14. A translációs pszichológia magyarországi fejlődése és legfontosabb eseményei – Kovács Ilona	118
14.1 A translációs tudomány kialakulása.....	118
14.2. A translációs tudomány hazánkban.....	119
14.3. Hivatkozások.....	120
15. Matematikai pszichológia / Pszichológiai statisztika / Mérés – Vargha András.....	120
15.1 Matematikai pszichológia.....	121
15.2. Pszichológiai statisztika	121
15.3. Mérés, pszichometria	123
15.4. Hivatkozások.....	123
15. Alkalmazott pszichometria az elmúlt 30 évben – Urbán Róbert.....	128
15.1. Hivatkozások.....	128
16. A magyar pszichológiatörténeti vizsgálódás 30 éve (1990-2020) – Pléh Csaba.....	130
16.1. Hivatkozások.....	133

Bevezető

Az elmúlt 30 év a magyar pszichológia kivirágzását, intézményes gazdagodását, tematikus differenciálódását és a nemzetközi tudományos áramlatokba való bekapcsolódását hozta. Az intézményes fejlődéssel az MTA Pszichológiai Intézete átalakult az MTA Természettudományi Kutatóközpont Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetévé, másrészt Pszichológiai Intézetek és Tanszékek létesültek az ország számos egyetemén, az ELTÉ-n pedig Pedagógiai és Pszichológiai Kar. Az egyetemi képzőhelyek kialakulása együttjárt újabb kutatóhelyek, kutatási programok beindításával. Hasonló gazdagodást és differenciálódást figyelhattunk meg a nevezett időszakban a pszichológiai szakirányú képzésekben is, válaszolva és rámutatva azokra a társadalmi igényekre, amelyeket a pszichológia a saját eszközeivel tud kielégíteni. Az itt felsorolt változások meglepő sebessége arra utal, hogy az átvizsgált időszak előtt a hazai pszichológiai gondolkodás a korlátok ellenére is, követve a nemzetközi trendeket, előkészítette a terepet a rendszerváltást követő fejlődéshez.

A jelen összefoglaló az MTA Közgyűlési határozatra válaszul készült. Összeállításában az MTA Pszichológiai Tudományos Bizottságának tagjai vettek részt, és bár az egyes fejezeteket összesen 18 szerző jegyzi, a háttér munkában ennél lényegesen többen adtak hozzájárulást.

Az összefoglalókat öt nagyobb tematikus csoportba soroltuk:

- I. Kognitív pszichológiától a megismeréstudományig (cognitive science)
- II. Szociálpszichológia és határterületei
- III. Klinikai pszichológiától az egészségtudományig
- IV. Statisztika és pszichometria
- V. A magyar pszichológia története

A tematikus felosztás egyrészt sok esetben mesterséges, hiszen az adott szakterületek összefonódnak, másrészt a jelen összefoglaló rámutatott arra is, hogy a pszichológia Magyarországon is megőrizte és erősítette a természettudományokkal és a társadalomtudományokkal való közösségét. A hazai pszichológiai gondolkodás és kutatás gyorsuló fejlődése nem állt meg. Így feltehetően a következő ilyen összefoglalóban érdemes lesz rövidebb időszakot áttekinteni.

I. Kognitív pszichológiától a megismeréstudományig (cognitive science)

1. A magyar kognitív pszichológia 30 éve (1990-2020) – Pléh Csaba és Racsomány Mihály¹

1.1. Kognitív pszichológia és kognitív tudomány

Intézményes és személyi aspektusokban a magyar kognitív mozgalom jó helyzetből indult a rendszerváltás táján. A magyar pszichológia egészének nyugatos nyitásán belül a (majdani) kognitív csapatok kitüntetően sok aktív szakmai kapcsolattal, ösztöndíjjal, kutatási

¹ Az összefoglaló Kovács Ilona és Forgács Bálint kommentárjainak figyelembe vételével készült.

együttműködéssel, kutatóévekkel rendelkeztek Nyugat-Európa és az Egyesült Államok területéről. Ez a nyitottság biztosította a folytonos jelenlétet a nemzetközi tudományosságban, kongresszusokon és publikációkban. Igaz volt ez a kognitív terület oktatását és a kutatóvá nevelést illetően is. Az 1990-es években a Soros Alapítvány finanszírozta több magyar kognitív kutató külföldi hosszú távú ösztöndíját (Kovács Ilona, Nádasdy Zoltán, Demeter Tamás, Racsmany Mihály) majd az ELTE és a József Attila Tudományegyetem korai kognitív programjait 1996-2000 között. Az utóbbiból több tucat a korban naprakész belső szöveggyűjtemény keletkezett, és ennek volt köszönhető tucatnyi részben külföldön dolgozó, főként magyar vendégtanár meghívása a két intézménybe, főként brit, francia és amerikai egyetemekről (Csibra Gergely, Kovács Ilona, Fiser József, Nádasdy Zoltán, Hernád István, Luca Bonatti, Martin Prinzhorn).

A sok kapcsolat sok elvándorlást is eredményezett. mind a külföldi PhD programok vonzereje révén, mind az éppen stabilizálódó kutatói életpályák külföldre vonzásában. A 2000-es évektől megindult a hazavándorlás is. Kovács Ilona, Jakab Zoltán, Babarczy Anna (mind BME) Csibra Gergely, Fiser József, Lengyel Máté (mind CEU), Winkler István (MTA) ekkoriban jönnek haza hosszabb külföldi pálya nyomán, s hozzájuk csatlakozott az MTA-n majd a CEU-n az Erdélyből indult, Triesztben doktorált Kovács M. Ágnes és Téglás Ernő. Később már ebben a korszakban itthon indult, külföldön PhD-zett doktorok és posztdoktorok is csatlakoznak hozzájuk, mint Kovács Kristóf, Aczél Balázs, Keresztes Attila, Nádasdy Zoltán, akik teljességgel vagy részben idehaza folytatják munkájukat. Mindennek s a CEU kognitív profilja létrejöttének következtében is ma Budapesten három kognitív tanszék működik. Az ELTE egykori Általános Pszichológiai Tanszéke Csépe Valéria majd jelenleg Király Ildikó vezetésével fokozatosan Kognitív Pszichológia Tanszékké alakult. A BME keretében 2005-től működik egy Kognitív Tudományi Tanszék, a CEU-n pedig 2008-tól egy Department of Cognitive Science.

A szervezeti mozzanatokhoz tartozik a Magyar Kognitív Tudományi Alapítvány létrejötte 1993-ban, Kampis György, Csányi Vilmos és Pléh Csaba kezdeményezésével a tudományfilozófus Fehér Márta alapítói gesztusával (<http://www.makog.hu/>), mely a MAKOG konferencia sorozat révén kitüntetett szerepet játszott annak a szakmaközi együttműködésnek a kialakításában, mely a szerte a világban végbemenő folyamatok analógiájára a kognitív pszichológiát tágabb szakmaközi keretben helyezi el. A '90-es években idehaza szocializálódó kognitív nemzedékének ezek a konferenciák voltak a szellemi és személyi kapcsolatteremtés fórumai, kezdetben sok meghívott kiemelkedő kutatóval (Nyíri Kristóf, Horányi Özséb, É. Kiss Katalin), de végig megtartva az igényt, hogy ezek nyitott konferenciák, melyek nem a saját szakágnak, hanem a teljesebb kognitív közönségnek szólnak. 2017-ben már a 25. MAKOG konferenciára került sor. Az alapítvány kezdeményezte és irányítja 2004-től a *Budapest Semester in Cognitive Science* nemzetközi oktatási programot. A MAKOG konferenciák jó része nyomtatásban is megjelent. (Csak az elsőre hivatkozom itt: Pléh, Kampis, Csányi, 2000). A kognitív mozgalom ennek kapcsán, s a nemzetközi szakirodalom közvetítésében is igen jó kapcsolatot alakított ki az Akadémiai Kiadóval. Egy ideig az Akadémiai Kiadó *Neurocognitive Development and Impairments* címmel kognitív könyvsorozatot is kiadott, a 6. kötet után azonban elállt ettől. Az új kiadók közül jó kapcsolatokat formáltunk az Osiris Kiadóval (Changeux, Clark, Dehaene,

Dennett, Donald, Sperber, Tomasello könyvei, számos tankönyv) a Typotex Kiadóval (*Test és Lélek* sorozat Kovács Ilona és Pléh Csaba szerkesztésében, Changeux, Dennett, Gould, Jouvét, Julesz, Pinker, Popper könyvei, s MAKOG konferencia kiadványok) s a Gondolat Kiadóval (Kognitív Szeminárium sorozat hazai szerzőkkel, pl. a MAKOG kötetei és *Ismeret-Elmélet-Kultúra* sorozat, Bruner, Canguilhem, Cole, Mehler könyvei).

A nemzetközi bekapcsolódásnak az 1990-es években további fórumai is létrejöttek. A BME tanszéke egyik kezdeményezője és kidolgozója volt a közép-európai kognitív tudományi mester programnak, mely Bécs, Pozsony, Ljubljana és Zágráb egyetemeinek együttműködésével, vendégdiák félélévvel nyújt komplex kognitív tudományi képzést a régióban (<https://www.meicogsci.eu/>). A BME anyagi okokra hivatkozva kilépett a programból, de szerencsére az ELTE tanszéke átvette a stafétabotot.

A magyar kognitív kutatók szervezeti elismertségét mutatja, hogy tucatnyi nemzetközi folyóirat szerkesztőbizottságában vesznek részt. 2009-ben a CEU szervezésében Budapesten került sorra a kognitív tudomány filozófiai alapjaival kiemelten foglalkozó *European Society for Philosophy and Psychology* konferenciájára. 2013-ban pedig a BME és a CEU szervezésében Budapesten rendezték az Európai Kognitív Pszichológiai Társaság (ESCOP) 18. kongresszusát (<https://erc.europa.eu/event/18th-escop-conference-european-society-cognitive-psychology>) sok száz résztvevővel. A CEU kognitív fejlődéskutatói minden kontinensről idejövő többszáz aktív részvevős fejlődéslélektan konferenciasorozatot szerveztek Budapesten, melynek 10. konferenciájára 2020. januárjában került sor, többek közt Susan Carey, Susan Gelman és Michael Tomasello kiemelt előadásával (<https://events.ceu.edu/2020-01-09/10th-budapest-ceu-conference-cognitive-development>). 2006-ban korábbi együttműködésük folytatásaként Melita Kovačević (Zágrábi Egyetem), Kovács Ilona és Pléh Csaba (BME) létrehozták a Közép-Európai Kognitív Tudományi Alapítványt (CECOG). Ennek legfőbb szerepe a MAKOG sorozat nemzetköziesítéseként évi kognitív konferenciák szervezése Dubrovnikban, mintegy 100 résztvevővel. A meghívott előadók egy témában mutatják be munkájukat, ugyanakkor a poszterszekciók a kognitív tudomány teljes területét felölelik. 2021-ben kerül sor a 12. DUCOG-ra. Témája: *Linguistic & Cognitive Foundations of Meaning* (<https://ducog.cecog.eu/>).

Az utóbbi másfél évtizedben magyar kognitív kutatók számos nemzetközi tudományos szervező és értékelő bizottságban kaptak szerepet. Többek között az ESF, az ERC (*The Human Mind and Its Complexity*, SH4, Kovács Ilona és Pléh Csaba), az *Institut Universitaire de France* (Pléh Csaba) munkájában is részt vettek, mint bizottsági tagok ill. elnökök. Magyar kognitív kutatók kaptak nagy elismerést jelentő kutatóévet a stanfordi, budapesti, lyoni, marseille-i, párizsi, helsinki, jeruzsálemi, wassenaari *Advanced Studies* központokban.

A magyar kognitív kutatók elismertségét mutatja a szoros értelemben vett akadémiai distinkciók száma is. A jelenlegi 4 hazai MTA tag pszichológusból hárman a tágan értelmezett kognitív területre (is) tartoznak, a 31 pszichológus MTA doktorból 8-an kognitív tematikájúak. Jerome Bruner és Daniel Dennett az MTA tiszteleti tagjai voltak. Míg Bruner elhunyt 101 évesen, Dennett a 2010-es ún. filozófus botrány miatt kilépett, akárcsak a külső tag Hernád

István. Az *Academia Europaea*-nak 8 kognitív profilú magyar tagja van, miközben más profilú magyar pszichológus nemigen van ott (https://www.aeinfo.org/ae/Acad_Main/List_of_Members/ListMembersByCountry?type=list&country&pagenr=2000). Csibra Gergely (CEU) külső tagja mind a *National Academy of Sciences*-nek (USA), mind a British Academy-nek. Csibra Gergely és Gergely György kapták 2011-ben a nagy tekintélyű Jean Nicod díjat, a természetes pedagógiáról szóló elméleti és kísérleti eredményeikért. A magyar kognitív kutatók számos európai pályázati támogatásban voltak nyertesek. Társ-kutatóként vesznek részt több NSF (amerikai állami tudományos pályázati rendszer) támogatta kutatásban. Az utóbbi 10 évben 5 ERC grantet nyertek – ezek mindegyikét a CEU Cognitive Science tanszékén, miközben egyetlen más hazai pszichológiai kutatóhely sem nyert ilyen kiemelt támogatást. Ez is mutatja mekkora szellemi, anyagi és infrastrukturális szakadék fog keletkezni a megismeréskutatás területén is a CEU mondva csinált okokkal kikényszerített elűzésével.

Tartalmi tekintetben a magyar kognitív kutatás követte a nemzetközi irányokat a tekintett 30 év során. Az 1990-es évek elejét a kognitív pszichológia és az érintkező területek (nyelvészet, logika, ismeretelmélet, számítástudomány, biológia, idegtudomány) közti kapcsolatteremtés, illetve a kognitív pszichológia és a 'tisza megismerést' vizsgáló reprezentációs kognitív tudomány közötti kapcsolatteremtés és egy ideig a 'lehorgonyzatlan' kognitív tudomány gépies ihletése jellemezte. Hadd illusztráljam ezt egy ekkori szemináriumunkból született könyv fülszövegével (Pléh, 1997). „Könyvünk nemcsak a párhuzamosságról szól, párhuzamos akció szülte is. A musili hétfő esti társaság a hagyományos egyetemi órák zártságának, szűklátókörűségének és együgyűségének riválisa akart lenni. A párhuzamokban gondolkodásnak a fonalak összemérésének és találkozásának fóruma.” Ez jellemezte a korszak olvasókönyvét (Pléh, 1996) s tankönyvét is. A Pléh Csaba írta 1998-as tankönyvnek 2013-as változatának legfőbb újítása az *interpretált megismerés* megjelenése. Ez a váltás az értelmezett, lehorgonyzott megismerés irányába háromféleképpen jelent meg a programkönyvekben és tankönyvekben. Az értelmezés egyik útja szerte a világban a megismerés evolúciós alapjainak keresése, amint Pléh, Csányi és Bereczkei (2001) a pszichológiai társaság konferenciáján alapuló programadó kötete is bemutatta. Magyar alapítású nemzetközi folyóirat is indult a témában, mely a 18. köteténél tart (*Culture and Evolution*, <https://akjournals.com/view/journals/2055/2055-overview.xml>). A második út a kognitív tudomány átvezetése kognitív idegtudományba, melyet egy kézikönyvvel kanonizáltunk a hazai közegben (Pléh, Kovács és Gulyás, 2003). A lehorgonyzás harmadik oldala a fejlődés, a társas elme és a kultúra beillesztése a kognitív gondolkodásba. Ennek hazai panoramikus bemutatója a világ egyik vezető 'social cognition' műhelyévé kibontakozott majdani CEU kutatói team gondozásában jelent meg (Csibra és Gergely, 2007a).

1.2. Vezető hazai kognitív tudományterületek

Szemléletét tekintve 30 év alatt, éppen a nemzetközi beágyazottság révén, a hazai kognitív kutatás is sokat változott. Emiatt a kozmopolitizmus miatt nehéz is valamilyen 'magyar' jellegzetességet kimutatni. Még is megkísérlem.

Evolúciós beágyazottság. Kardos Lajos, Marton Magda és Barkóczi Ilona öröksége ez. Ma jellegzetes kísérleti oldala ennek az ember szelektálta kutyák és emberek társas viselkedésének sokrétű összehasonlítása (a klasszikus kiinduló dolgozat Topál és mtsai., 2009, az összehasonlító kognitív kutatás melletti érvrendszerre pedig Miklósi, 2015).

Neurális és kognitív rendszerek összekapcsolása. Grastyán Endre és Marton Magda örökségeként a magyar kognitív kutatásra jellemző mind a jó idői felbontású eseményhez kapcsolódó potenciálok elemzése, mind újabban a képalkotó eljárások használata. Ez rendszerelvű neurális gondolkodással jár együtt. Például a látás terén a ventrális-dorzális rendszer összekapcsolása a vizuális integratív teljesítményekkel (Kovács, 2004, *Akadémiai Díj*). Újabban a reprezentációs alapú kognitív teljesítmények elemzését felváltja a procedurális hangsúly, s ezzel a neurális rendszerbeli kapcsolatok keresése is eltolódott a procedurális és végrehajtó neurális rendszerek irányába ill. ezek és a reprezentációs explicit rendszerek viszonyának vizsgálatára (Janacsek, Fiser és Németh, 2012, Juhász, Németh és Janacsek, 2019).

Fejlődési kognitív idegtudomány. A fejlődés nem pusztán mint leíró, hanem mint elméleti magyarázatkereső kérdés áll előtérben számos hazai kognitív kutatási műhelyben. követeve Mérei Ferenc – sokszor személyes átfonódásokkal is - és a hazai pszichoanalitikus fejlődésemelvények törekvéseit. Ennek egyik sajátos érdekessége a korábban túlságosan is bonyolultnak tekintett teljesítmények vizsgálata egyre korábbi életkorokban, mintegy értelmezve és igazolandó az innátista felfogásokat. Kovács, Téglás és Endress (2010) például 7-8 hónaposnál már a magas szintű társas érzék meglétét mutatják meg. Gergely, Beckering és Király (2001) pedig a partner helyzetét figyelembe vevő (racionális) utánzást mutatják ki 1 éves kor körül. Egy másik jellegzetesség a fejlődés beállító paramétereinek szisztematikus vizsgálata. Kovács Ilona (2004) részletesen kimutatta, hogy a vizuális integráció fejlődése nem korán záruló folyamat, egészen a serdülőkorig eltart – szemben a vizuális tapasztalat hatására igen korán, az első életév során megszilárduló vizuális működésekkel, mint a binokuláris látás (Jandó és mtsai, 2012).

Az emlékezeti rendszerekről is számos magyar fejlődési munka született. Janacsek, Fiser és Németh (2012) kimutatták, hogy a pusztán a környezet valószínűségi viszonyaira alapozó procedurális (készség) tanulás tizenegy-tizenkét éves kor táján a leghatékonyabb. Lukács és Kemény (2015) hasonló, de nem környezeti valószínűségekre építő, hanem determinisztikus feladatoknál azt találták, hogy a készségtanulás huszoneves korban a leghatékonyabb. Keresztes és mtsai (2018) az explicit emlékezet életkori változásaira dolgoztak ki neurális modellt. A korai általános – későbbi specifikus információk megjegyzését vetik össze a hippokampusznak még a serdülőkorban is tartó sejtcsoport változásaival, mint lehetséges magyarázattal.

A társas megismerés. Nemzetközi viszonylatban is ismert jellegzetessége a hazai kognitív kutatások az ember eredendő szocialitásának tézise. Az embert ennek keretében mint a mások szándékaira és tudására orientálódott, célokra és tudásokra összpontosító lényt értelmezik ezek a kutatások (Csibra és Gergely, 2007b). Ez a tudatelméleti-mentalizációs értelmezési rendszer számos hazai fejlődési és patológiás kutatás és modell keretét adja.

1.3. Fejlődési és egyéb pszichés zavarok

Szinte azt is mondhatnánk, hogy Ranschburg Pál örökségként a hazai kognitív tudósok elméleteik lehorgonyzásaként számos kórformában keresik a rendszerszerű megfeleléseket a megismerés zavarai, az azonosítható neurológiai kórfolyamat, illetve a komplexebb pszichiátria kórforma és a megismerési zavar között. Kognitív szempontól itt mindig alapvető kérdés egyrészt, hogy megfigyelhető-e a megismerés architektúrájának esetleges változása klinikai folyamatokban, fejlődési zavaroknál pedig a kognitív fejlődés elakadása vagy átszerveződése. Világosan genetikai eredetű, azonosított mutációs helyű betegcsoportok közül a Williams-szindróma kognitív kutatásában érték el számos eredményt magyar kutatók. Kimutatták, hogy a viselkedéses profilban nem egyöntetűen jelenik meg a 'hiányzó téri tájékozódás és integráció' profil – továbbá nagyok az egyéni eltérések (Kovács, 2004, Lukács, 2005, *Talentum Díj*). A tanulási mintázatok elemzése Williams szindróma esetén egy mindenkinél későn kifejlődő vizuális integrációs teljesítményben azt mutatta, hogy a tanulás mintázata egyénenként jellemző (Gerván, Gombos és Kovács, 2012). A fejlődési elmaradás magyarázatában a zavart tanulási és alvási mintázat kapcsolata vethető fel (Bódizs és mtsai, 2014).

Vizsgáltak azután fenotipikusan familiáris, de heterogén spektrumot mutató, klinikailag világosan feltárt, súlyos architekturális kórformát, az autizmus spektrum zavart. Győri (2006) számos kísérleti munkával mutatta be az autizmus spektrumban a tudatelméleti képességek és a végrehajtó működések sérülésének következményeit. Győri, Lukács és Pléh (2003) pedig az elemi szótanulásban mutatták ki a mások tekintetére való figyelés hiányát autista személyeknél. Kéri (2014) azt is kimutatta, hogy a társas helyzet egyszerű tanulási feladatokban is zavaró lehet autistáknál.

Németh Dezső laboratóriuma több neurológiai és pszichiátriai betegcsoportnál vizsgálta az explicit emlékezeti rendszer, a procedurális rendszerek és a végrehajtó működések érintettségét. Két példájukat említjük. Az extrapiramidális basális ganglionok túlműködésével jellemzett Huntington kóros személyeknél a genetikailag érintett 40 év körüli pácienseknél az alaktani szabályrendszer túlműködése miatt, jellegzetes túlzott szabályalkalmazási hibázások (*hót, lókat, stb.*) figyelhetők meg nyelvi teszthelyzetben már akkor, amikor a mozgásos tünetek még nem manifesztáltak (Németh és mtsai, 2012). A Tourette szindrómánál, ennél a szintén a bazális ganglionok túlműködését érintő tünetcsoportnál pedig azt mutatták ki, hogy náluk a procedurális tanulás könnyebb (Takács és mtsai, 2017).

1.3. Néhány vezető kutatási téma

1.3.1. észlelés

A látás témakörében Kovács Ilona (2004) idehaza tovább folytatta a magasabb vizuális integrációval kapcsolatos kutatásait. A látványhoz igazodó viselkedés, a dorzális és ventrális rendszer együttműködése egyszerre igényli a *cselekvő* és a *megismerő* ember attitűdjét. A

kettősség voltaképpen ugyanannak a funkciónak az ellátására szerveződő feladatmegosztás. IDE MÉG BE KELLENE ÍRNI MÉG KOVÁCS ILONA ÉS WINKLER ISTVÁN ESETLEG MEGKAPOTT ANYAGAIT.

1.3.2. emlékezet

A 1990-es évek elején a magyarországi emlékezetkutatás több jelentős, jóllehet lazán szerveződő, de sokrétűen összekapcsolódó kutatási hálózatból bontakozott ki. A kísérleti pszichológiai emlékezetkutatást az ELTE Pszichológiai Intézetén belül a 60-as évek óta működő állati tanulással és humán emlékezettel foglalkozó programok határozták meg, a legfontosabb előzmények Kardos Lajos és Barkóczi Ilona munkái (pl. Kardos, 1988; Barkóczi, 1976); a 80-as években Pléh Csaba (1987) szövegemlékezeti kutatásai, valamint Kónya Anikó és a környezetében kialakuló fiatal pszichológus kutatónemzedék jelentették a kiindulást. Ez utóbbi csoport olyan kutatási témákat emelt be a hazai pszichológia élvonalába, amelyek ekkor nemzetközileg is újak és nagy hatásúak voltak (Kónya, 1992). Ilyen a 90-es években nagy karriert befutó önéletrajzi emlékezet témája és az ehhez kapcsolódó kutatómódszertani és elméleti apparátus megújulása (lásd Conway és Pleydell-Pearce, 2000). Ez az úgynevezett *ökológiai emlékezetkutatási irányzat* jelentős nemzetközi kutatócsoportokkal együttműködve alakult ki. Legfontosabb törekvése volt az emlékezet hétköznapi vizsgálata, a majd száz éven át uralkodó verbális tanulási paradigmák meghaladása és helyettesítése valódi élményekre és eseményekre ill. szövegekre visszaemlékező laboratóriumi és klinikai vizsgálatokkal (Martin A Conway, 2005). A magyarországi önéletrajzi emlékezeti kutatások kezdettől fogva komoly nemzetközi együttműködést generáltak, példa erre az önéletrajzi emlékezet kutatásának talán legmeghatározóbb elméletalkotójának Martin Conway-nak többévtizedes kutatási kapcsolata több hazai kutatóval, Racsmány Mihállyal, Keresztes Attilával és Szöllősi Ágnessel (Racsmány & Conway, 2006; Szöllősi, Keresztes, Conway, Racsmány, 2015), vagy Steen F. Larsen és László János közös narratív kutatásai (Larsen és László, 1990). Ehhez az irányzathoz kapcsolódtak Király Ildikó fejlődési vizsgálatai az önéletrajzi emlékezet kibontakozásáról (Király, 2002).

Az ELTE-n induló, majd az SZTE Pszichológia Tanszékén, később pedig a BME Kognitív Tudományi Tanszékén megvalósuló és nemzetközi szintéren megjelenő kísérleti pszichológiai kutatások a felejtés paradox természetét, az emlékezeti gátlás folyamatait, az emlékezeti előhívás és a hosszú távú emlékezeti konszolidáció kérdését vizsgálták (Racsmány, Conway és Demeter, 2010). A CEU-n Csibra Gergely és Johannes Mahr (2015) az epizodikus emlékezet funkciójával kapcsolatban végzett nemzetközileg is komoly figyelmet kiváltó elméleti elemzést. Ugyancsak az SZTE Pszichológia Tanszékén indultak el Németh Dezső kutatásai az implicit tanulás működéséről és fejlődéséről (Janacsek, Fiser, Németh, 2012), és hosszú távú együttműködése Michael Ullmann nemzetközileg is vezetőnek számító laboratóriumával.

A 80-as évek második felétől mind a viselkedéses, mind pedig az idegtudományi szemléletű emlékezetkutatás kitüntetett kutatási témájává vált a munkamemória rendszer működése és kapcsolata a nyelvelsajátítás, a fejlődési eltérések és a neurológiai és pszichiátriai zavarok

kialakulásával (Baddeley, Gathercole & Papagno, 1998). Magyarországon a munkamemória rendszer vizsgálata szintén az ELTE-ről indult a 80-as évek végén. Mind a brit többkomponensű munkamemória modell (Baddeley, 1986), mind pedig a munkamemória kutatás amerikai irányzatai (Conway és Engle, 1994) jelentős magyar kutatási programokat indítottak el. Előbbire példa Németh Dezső, Lukács Ágnes Pléh Csaba és Racsmány Mihály 2000-es években végzett vizsgálata (Racsmány, Lukács, Németh, Pléh, 2005), utóbbira pedig Kovács Kristóf és Andrew Conway munkái (Kovács és Conway, 2016).

A hazai emlékezetkutatást meghatározó másik jelentős előzmény az *emlékezet zavarai*val foglalkozó neuropszichológiai klinikai és elméleti megközelítés volt. Az agysérülések következtében kialakuló emlékezeti zavarok kutatását és klinikai eszköztárát két nemzetközileg is jelentős tudós munkássága alakította. A modern neuropszichológia egyik legnagyobb hatású elméletalkotója Alexandr Lurija tanítványán Osmanné Sági Juditon keresztül évtizedeken át meghatározta a hazai neuropszichológiai kutatások és a klinikai gyakorlat kereteit (Osmanné Sági J, 1982). Ennek az iskolának köszönhető, hogy Magyarországon a 90-es évekre a frontális lebeny sérülései, a végrehajtórendszer zavarai és az amnéziák osztályozása igen hamar központi kutatási témákká váltak és összekapcsolódtak a 90-es években kibontakozó új kognitív idegtudományi kutatási programmal (Kállai, és munkatársai, 2008). A másik jelentős mester André Rey svájci neuropszichológus, aki ma is komoly nemzetközi hatást gyakorol az emlékezeti zavarok diagnosztikájára és kutatására. Kónya Anikó és Verseghi Anna elvégezték a legfontosabb Rey tesztek (pl. Rey-Osterrieth komplex ábra, Rey Auditoros Vebális Teszt, AVLT) magyar adaptációját, ezzel hatalmas lökést adtak a hazai neuropszichológiai kutatásoknak és az emlékezeti zavarok, valamint a demencia klinikai vizsgálatának (Kónya, Verseghi, Rey, 2000). A 90-es években számos piacvezető emlékezeti neuropszichológiai teszt magyar változata is elkészült (Rivermead Viselkedéses Memória Teszt, Kónya, Racsmány, Czigler, Takó és Tariska, 2001). Az eszközpark bővülése jelentős interdiszciplináris együttműködések generált. Ilyen volt a Halász Péter által vezetett laboratórium az azóta megszüntetett OPNI-ban, ahol az alvás és az emlékezeti konszolidáció kapcsolatát illetve az halántéklebenyi epilepszia emlékezetre gyakorolt hatásait kutatták olyan később meghatározóvá váló fiatal kutatók, mint Bódizs Róbert, Borbély Csaba vagy Simor Péter (Bódizs és mtsai, 2001). A 90-es években az emlékezeti konszolidáció kognitív idegtudományi megközelítését nagymértékben inspirálta az emlékezeti folyamatokban kulcsfontosságú idegrendszeri területnek, a hippocampus-nak nemzetközi lépétékkel mérve is élvonalbeli magyarországi kutatása (Freund & Antal, 1988; Buzsáki és mtsai, 1992). AZ OPNI-ban, majd az OKITI-ben, ezenkívül Szegeden, Pécsen és a BME-n jelentős neuropszichiátriai kutatási programok indultak szkizofréniában, kényszerbetegségben, depresszióban megjelenő hippocampális memóriefunkciók és a frontostriatális hálózatok elhangolódásából adódó végrehajtó rendszer zavarok kauzális szerepével kapcsolatban (Kéri, 2003; Must és mtsai., 2006; Szendi és mtsai 2006). Ugyanakkor az új agyi képalkotó eljárások, elsősorban funkcionális mágneses rezonancia (fMRI) magyarországi megjelenésével, megindultak az arcmemlékezet, az adaptációs tanulás, a munkamemória és az emlékezeti konszolidáció kognitív idegtudományi kutatásai (Kovács, G. és mtsai, 2013; Keresztes és mtsai, 2014).

1.3. Hivatkozások

- Baddeley, A., Gathercole, S., & Papagno, C. (1998). The phonological loop as a language learning device. *Psychological Review*, *105*(1), 158.
- Baddeley, A. D. (1986). *Working memory*. Oxford: Oxford University Press.
- Barkóczi, I. (1976). Közvetlen és késleltetett tútanulási transzferhatás az aktivációs szint függvényében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, *32*, 3-13.
- Bódizs, R., Gombos, F., Gerván, P., Szócs, K., Réthelyi, J. és Kovács, I. (2014). Aging and sleep in Williams syndrome: Accelerated sleep deterioration and decelerated slow wave sleep decrement. *Research in Developmental Disabilities*, *35*, 3226-3235.
- Bódizs, R., Kántor, S., Szabó, G., Szűcs, A., Erőss, L., & Halász, P. (2001). Rhythmic hippocampal slow oscillation characterizes REM sleep in humans. *Hippocampus*, *11*(6), 747-753.
- Buzsáki, G., Horvath, Z., Urioste, R., Hetke, J., & Wise, K. (1992). High-frequency network oscillation in the hippocampus. *Science*, *256*(5059), 1025-1027.
- Conway, A. R., & Engle, R. W. (1994). Working memory and retrieval: A resource-dependent inhibition model. *Journal of Experimental Psychology: General*, *123*(4), 354.
- Conway, M. A. (2005). Memory and the self. *Journal of Memory and Language*, *53*(4), 594-628.
- Conway, M. A., & Pleydell-Pearce, C. W. (2000). The construction of autobiographical memories in the self-memory system. *Psychological Review*, *107*(2), 261.
- Csibra, G. és Gergely, Gy. (2007a, szerk.). *Ember és kultúra: A kulturális tudás eredete és átadásának mechanizmusai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csibra, G. és Gergely, G. (2007b). 'Obsessed with goals'. Functions and mechanism of teleological interpretation of actions in humans. *Acta Psychologica*, *124*, 60-78.
- Freund, T. F., & Antal, M. (1988). GABA-containing neurons in the septum control inhibitory interneurons in the hippocampus. *Nature*, *336*(6195), 170-173.
- Gergely, Gy., Beckering, H. és Király, I. (2001). Rational imitation of goal-directed actions in 14-month-olds. *Nature*, *415*, 755-755.
- Gerván, P., Gombos, F. Kovács, I. (2012). Perceptual Learning in Williams Syndrome: Looking Beyond Averages. *PLoS ONE* *7*(7): e40282. doi:10.1371/journal.pone.0040282
- Győri, M. (2006). *Autism and cognitive architecture. Domain specificity and cognitive theorizing on autism*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Győri, M. Lukács, Á. és Pléh, Cs. (2003). Towards the Understanding of the Neurogenesis of Social Cognition: Evidence from Impaired Populations. *Journal of Cultural and Evolutionary Psychology*, *2*, 261-282.
- Janacsek, K., Fiser, J. és Németh, D. (2012). The best time to acquire new skills: age-related differences in implicit sequence learning across the human lifespan. *Developmental Science*, *15*, 496–505

- Jandó G, Mikó-Baráth E, Markó K, Hollódy K, Török B és Kovács I. (2012). Early-onset binocularity in preterm infants reveals experience-dependent visual development in humans. *PNAS*, *109*:11049-52.
- Juhász D, Németh D, Janacsek K (2019). Is there more room to improve? The lifespan trajectory of procedural learning and its relationship to the between-and within-group differences in average response times. *PLoS ONE* *14*(7):e0215116. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0215111>
- Kállai, J., Bende, I., Karádi, K., & Racsmány, M. (2008). *Bevezetés a neuropszichológiába*. Budapest: Medicina.
- Kardos, L. (1988). *Az állati emlékezet*. Budapest: Akadémiai
- Keresztes, A., Kaiser, D., Kovács, G., & Racsmány, M. (2014). Testing promotes long-term learning via stabilizing activation patterns in a large network of brain areas. *Cerebral Cortex*, *24*(11), 3025-3035.
- Keresztes, A. et al. (2018). Hippocampal Maturation Drives Memory from Generalization to Specificity. *Trends In Cognitive Sciences*, *22*, 676-686
- Kéri, S. (2003). The cognitive neuroscience of category learning. *Brain Research Reviews*, *43*(1), 85-109.
- Kéri, S. (2014). Social influence on associative learning: Double dissociation in high-functioning autism, early-stage behavioural variant frontotemporal dementia and Alzheimer's disease. *Cortex*, *54*, 200-209
- Király, I.. (2002). *Az emlékezet fejlődése kisgyermekkorban: utánzás és eseményemlékezet*. Budapest: Gondolat
- Kónya, A., Racsmány, M., Czigler, B., Takó, E., & Tariska, P. (2001). A Rivermead Viselkedéses emlékezeti teszt (RVMT) bemutatása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, *55*(4), 435-450.
- Kónya, A., Verseghi, A. & Rey, T. (2000). A Rey-tesztek hazai tapasztalatai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, *55*(4), 545-557.
- Kónya, Anikó (1993, szerk.). *Az emlékezés ökológiai megközelítése*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Kovács, Á. , Téglás, E. és Endress, A. D. (2010). The Social Sense: Susceptibility to Others' Beliefs in Human Infants and Adults. *Science*. *330*:1830-1834.
- Kovács, G., Kaiser, D., Kaliukhovich, D. A., Vidnyánszky, Z., & Vogels, R. (2013). Repetition probability does not affect fMRI repetition suppression for objects. *Journal of Neuroscience*, *33*(23), 9805-9812.
- Kovács, I. (2004). *Visual Integration: Development and Impairments*. Budapest: Akadémiai
- Kovacs, K., & Conway, A. R. (2016). Process overlap theory: A unified account of the general factor of intelligence. *Psychological Inquiry*, *27*(3), 151-177.
- Larsen, S. F., & László, J. (1990). Cultural–historical knowledge and personal experience in appreciation of literature. *European Journal of Social Psychology*, *20*(5), 425-440.
- Lukács, A. (2005). *Language Abilities in Williams Syndrome*. Budapest: Akadémiai
- Lukács Á. és Kemény F. (2015). Development of Different Forms of Skill Learning Throughout the Lifespan. *Cognitive Science*, *39*, 383–404.

Mahr, J. B., & Csibra, G. (2018). Why do we remember? The communicative function of episodic memory. *The Behavioral and Brain Sciences*, 41.

Miklósi, Á. (2015). *Dog Behaviour, Evolution and Cognition*, Oxford: Oxford University Press

Must, A., Szabó, Z., Bódi, N., Szász, A., Janka, Z., & Kéri, S. (2006). Sensitivity to reward and punishment and the prefrontal cortex in major depression. *Journal of Affective Disorders*, 90(2-3), 209-215.

Osmanné Sági, J. (1982). *Mi a neuropszichológia?* Budapest: Magvető.

Pléh, Cs. (1987). On formal- and content-based models of story memory. In Halász, L. (szerk.), *Literary discourse. Aspects of cognitive and social psychological approaches* (pp. 100–112). Berlin: DeGruyter.

Pléh Cs. (1998). *Bevezetés a megismeréstudományba*. Budapest: Typotex.

Pléh Cs. (2013). *A megismeréstudomány alapjai*. Budapest: Typotex
<https://www.interkonyv.hu/konyvek/pleh-csaba-a-megismerestudomany-alapjai/>

Pléh Cs. (szerk.) (1996). *Kognitív tudomány*. Budapest: Osiris

Pléh Cs. (1997, szerk.). *A megismeréskutatás egy új útja. A párhuzamos feldolgozás*. Budapest: Typotex <https://www.interkonyv.hu/konyvek/a-megismereskutatas-egy-uj-utja/>

Pléh Cs, Csányi V. és Bereczkei T. (Szerk.) 2001. *Lélek és evolúció*. Budapest: Osiris

Pléh Cs., Kovács Gy. és Gulyás B. (Szerk.) 2003. *Kognitív idegtudomány*. Budapest: Osiris

Pléh Cs., Kampis Gy. és Csányi V. (Szerk.) 2000. *A megismeréskutatás útjai*. Budapest : Akadémiai

Racsomány, M., & Conway, M. A. (2006). Episodic inhibition. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 32(1), 44-57.

Racsomány, M., Conway, M. A., & Demeter, G. (2010). Consolidation of episodic memories during sleep: long-term effects of retrieval practice. *Psychological Science*, 21(1), 80-85.

Racsomány M., Lukács Á. Németh, D. és Pléh Cs. (2005). A verbális munkamemória magyar nyelvű vizsgálóeljárásai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 60(4), 479-506.

Szendi, I., Kiss, M., Racsomány, M., Boda, K., Cimmer, C., Vörös, E., ... & Janka, Z. (2006). Correlations between clinical symptoms, working memory functions and structural brain abnormalities in men with schizophrenia. *Psychiatry Research: Neuroimaging*, 147(1), 47-55.

Szóllósi, Á., Keresztes, A Conway, M., & Racsomány, M (2015). A diary after dinner: How the time of event recording influences later accessibility of diary events *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 68 (11), 2119-2124

Takács, Á. *et al.* (2017). Is procedural memory enhanced in Tourette syndrome? Evidence from a sequence learning task. *Cortex*, 100, 84–94

Topál, J. Gergely, Gy., Erdőhegyi, Á. Csibra, G. & Miklósi, Á. (2009). Differential sensitivity to human communication in dogs, wolves, and human infants. *Science*, 325, 1269–1272.

2. Kognitív idegtudomány elmúlt 30 éve – Czigler István²

2.1. Bevezetés

Amit ma kognitív idegtudománynak hívunk, azt harminc évvel ezelőtt a pszichofiziológia egyik területének neveztük. Van azonban egy különbség. Bár a pszichofiziológia tárgyát többféleképpen határozták meg, nálunk többen úgy tekintettük, hogy a pszichofiziológia pszichológiai kérdéseket kíván megoldani fiziológiai módszerek bevonásával. A kognitív idegtudományból kimarad a vegetatív változók vizsgálatának témaköre³, viszont behozott egy olyan irányzatot, mely fordítva gondolkozik: közvetlenül idegrendszeri mechanizmusok alapján próbál pszichológiai jelenségeket magyarázni. Mára a két irány egyenrangúvá vált. Az összefoglalás – kompetencia hiányában – nem foglalkozik azokkal a kutatásokkal, melyek a pszichológiát „zárójelbe téve” közvetlenül, általában állatkísérletes eredmények alapján magyarázzák, illetve translációs hozzáállással foglalkoznak pszichológiai jelenségekkel. Az idegtudomány fejlődéslelektanhoz tartozó kutatásaival külön írás foglalkozik.

A „kognitív” kifejezést jelen kontextusban kétféleképpen lehet értelmezni. A szűkebb értelemben vett kognitív pszichológia irányzat, gondolkodásmód, a tágabb értelmezés pedig a megismerési folyamatokkal foglalkozó kutatásokról szól. Jelen összefoglalás e kettősség szempontjából nem egyértelmű, de valamelyest az utóbbi szóhasználat felé torzít. A tagolásban tematikus felosztást próbáltam követni, de a kutatási gyakorlat erre nincs tekintettel, így ebben a vonatkozásban (sem) lehettem következetes.

Az összefoglalásból ki fog tűnni, hogy a hazai kutatások elválaszthatatlanok nemzetközi együttműködésektől. Ez két szinten is igaz. Először, a kutatási témák gyakorta a kutatók külföldi munkáját folytatják itthon, másodsor, számos kutatásban külföldi kutatók is részt vettek, és e kutatások váltakozva folytak hazai és külföldi laboratóriumokban.

A magyar pszichológia sajátsága, hogy a kognitív kutatásokban az idegtudományok központi helyet foglalnak el. Az okokat egy korábbi tanulmányban részletesen bemutattam (Czigler, 2019). Röviden, a kísérleti pszichológia a háború után a pavlovi irányzat háttérében indított el olyan kutatásokat, melyek idegrendszeri működésekre (is) alapoztak, és összekapcsolódtak azzal az igénnyel, hogy neobehaviorista konstrukciók idegrendszeri alapjait kutassák. Háttérteremtett ehhez az agyi elektromos jelenségek elemzésére alkalmas magyar fejlesztésű műszerpark. Az agyi elektromos működések elemzése, mint módszer azóta is a kognitív kutatások centrumában maradt. Ami a kutatások mennyiségét érinti, az utolsó 30 évben

² Köszönetnyilvánítás: Az összefoglaló elkészítésében megköszönöm Gaál Zsófia Anna segítségét, és az NKFIH (119587) támogatását.

³ Az ELTE Összehasonlító Élettani Intézetében jelentős kutatási irány volt a zsigeri érzékelés hatásának elemzése, kutatások folytak a szívsebesség változásának alkalmazásával, de ezek a kutatások nem kapcsolódtak kognitív irányokhoz. Az MTA Pszichológiai Kutatóintézetében egyetlen vizsgálat alkalmazott egyidejű vegetatív és agyi elektromos méréseket. Újabb az ELTE Pszichológiai Intézetében inkább affektív pszichológiai irányú kutatások folynak az elektrodermális aktivitás mérésének bevonásával. A szemmozgások elemzésével és pupillometriás vizsgálatok kívül esnek az összefoglalás témakörén.

óvatos becslés szerint (a fejlődési vonatkozások nélkül) a nemzetközi folyóiratokban megjelent publikációk száma több mint 350.⁴

2.2. Percepció

Képek perceptuális kategorizációját az eseményhez kötött potenciálok (EKP) módszerével az (akkori) Szent-Györgyi Orvostudományi Egyetem Élettani Intézetében vizsgálták, részeként a Benedek György vezetésével végzett számos látással foglalkozó kutatásnak. Megállapították, hogy a jelentés szerinti kategorizáció már igen korán, abban az idősávban is megjelenik, amikor az észlelési alapjelenségekre jellemző agyi elektromos működések is azonosíthatók (Antal és mtsai, 2000). Némi kitérő után a pszichológiai relevanciájú kutatások a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) Kognitív Tudományi Intézetében folytatódtak, az arcészlelésre koncentrálva, Kovács Gyula vezetésével. Az alapvető módszertan az arcfeldolgozásra speciálisan érzékeny EKP komponens, az N170 adaptációs változásainak vizsgálata volt (összekapcsolva pszichofizikai elemzésekkel), mely kutatások az arcészlelésben a kategoriális reprezentáció sajátosságait elemezte. E kutatásokba bekapcsolódott az akkor a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információs Technológiai Karán dolgozó Vidnyánszky Zoltán. Természetesen e kutatások is több munkatárs bevonásával, és nemzetközi részvétellel folytak. Néhány reprezentatív publikáció: Kovacs és mtsai (2006)²; Zimmer (2016). A kutatásoknak ez az iránya jelenleg Zimmer Márta vezetésével folyik.

Marko és mtsai (2009) téri élményt előidéző random pont sztereogrammoknál a kontraszt hatását vizsgálták gyors ingeradás mellett regisztrálható kiváltott potenciálokkal. Eredményeik szerint a kontraszt nem befolyásolta a sztereo hatást, ami arra utal, hogy a jelenség a nagy kontraszt érzékenységgű magnocelluláris rendszer működéséhez kötődik.

A kognitív pszichológiában erősödik az az irányzat, mely újra felfedezte az észlelés és mozgás elválaszthatatlan kapcsolatát. E témakörrel egy újabb kutatás sorozatban Horváth János és munkatársai annak a jelenségnek az okát vizsgálják, hogy a saját mozgásunkkal okozott hangok gyengébb (kisebb amplitúdójú) agykérgi elektromos válaszokat váltanak, ki mint a külső forrásból származók (pl. Neszmélyi és Horváth, 2017).

Kitérő: Talán nem elfogultságom mondatja, hogy a hazai kognitív idegtudományban vezető szerepe van az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének, illetve utódjainak, a Természettudományi Kutatóközpont Kognitív Idegtudományi Intézetének és Agyi Képzési Centrumának. Jelen összefoglaló az utóbbi harminc évvel foglalkozik. A határt célszerű némileg elmosódottan (+/- 3-4 év) kezelni. Az agyi elektromos jelenségekkel kapcsolatos kutatások egyik nagy jelentőségű, Marton Magda nevéhez fűződő irányzatának utolsó nemzetközi folyóirat közleményei 1988-ben jelentek meg (összefoglalásként I. Czigler, 2017),

⁴ Biztos vagyok benne, hogy az összefoglalást egyes kollégáim kiegyensúlyozatlannak fogják tekinteni (joggal). Tőlük elnézést kérek. Külön elnézést kérek név szerint nem szereplő kollégáimtól, akik mint junior kutatók a munka nagy részét végezték, és szenior kollégáimtól, akik a publikációk jelentős részében átadták az első szerző helyét.

a Karmos György vezette kutatócsoport kognitív idegtudományhoz kapcsolódó első közleményei pedig 1987-ben (Csépe, Karmos, Molnár, 1987).

2.3. Eltérés az események sorozatának szabályosságaitól

Az utóbbi 30 év magyarországi kognitív idegtudományának egyik központi szereplője kétségtelenül a finn Risto Näätänen. Az akkoriban speciális finn-magyar kapcsolatok nyomán kialakult személyes találkozások két laboratóriumban is elindítottak az ő felfedezéséhez kapcsolódó kutatásokat. A felfedezés, a „mismatch negativity”, (Csépe Valéria magyarításával az „eltérési negativitás; EN)” olyan EKP összetevő, mely akkor jön létre, ha hangingerek sorozatában a gyakori (standard) ingerekhez képest eltérő (deviáns) inger hangzik el. Az EN érdekességét az adja, hogy nem szükséges hozzá a figyelem jelenléte, azaz kiváltják egy figyelmet igénylő feladat, vagy más figyelmet igénylő esemény háttérben szóló deviáns hangok is. E kutatásokat akár a percepció, akár az emlékezet keretében is tárgyalhatnánk, külön fejezetbe a kutatások magyarországi népszerűsége miatt került. Az első olyan kísérletek, melyek e jelenséget állatkísérletekben vizsgálták (pl. Csépe és mtsai, 1987) az MTA Pszichológiai Kutatóintézet Karmos György által vezetett laboratóriumában folytak. E laboratórium munkatársainak érdeklődése a későbbiekben megváltozott, de az alapmódszer, az EN elemzése két kutatócsoportban mindmáig megmaradt. A nyelvhez kötött ingerekkel kapcsolatos kutatás kezdeti témája az EN eltérő érzékenysége volt fonémák nyelvi rendszerének eltérésének függvényében (Winkler és mtsai, 1999), és máig is kutatott témaként a nyelvekre jellemző hangsúly automatikus észlelése, és ennek fejlődése Csépe Valéria és Honbolygó Ferenc vezetésével (pl. Honbolygó és mtsai, 2020). A kutatások egy másik iránya, Winkler István vezetésével az EN mögött álló emlékezeti rendszer sajátosságait és funkcióját vizsgálta, kimutatva, hogy e rendszer képes szabályosságok különböző szintjeit detektálni, a rendszer plasztikus, befolyásolják hosszabb tartamú emlékezeti reprezentációk. Szerepe van egyszerre hallható hangforrások elkülönített feldolgozásában, így a hangok észlelésében. A kutatások eredményeként kiderült, hogy az EN egy olyan rendszer mutatója, mely az észlelés prediktív kódolásához kapcsolódik, azaz regisztrálja a környezeti szabályosságokat, és olyan események esetén, melyek megsértik e szabályosságokat, módosítja a várakozásokat (összefoglalásként l. Winkler és Czigler, 2012). E témakörben a Web of Science alapján 148 publikáció jelent meg (2020.11.28). Az EN kutatásai kiterjedtek újszülött kori vizsgálatokban is (pl. Háden és mtsai, 2015), az egyéb fejlődési vizsgálatokat l. az erről szóló elemzésben. Meg kell jegyezni, hogy az EN kutatások többsége nemzetközi együttműködésben zajlott. Az MTA Pszichológiai Kutatóintézet egy további kutatócsoportja az időskor változásoknál elsők között mutatott ki EN változásokat (Czigler és mtsai, 1992).

Az EN kutatások sokáig kizárólag a hallás területén folytak, annak a meggyőződésnek alapján, hogy a vizuális modalitásban nincs ilyen, és nincs is szükség hasonló mechanizmusra. Történt ez annak ellenére, hogy például Czigler és Csibra (1992) a szabályostól eltérő, feladathoz nem kapcsolódó ingerekre a vizuális területek EKP összetevőt regisztráltak. Amikor több, és célzottan a vizuális EN (vEN) azonosítására tervezett kísérlet is kimutatta ezt a hullámot, a vizuális eltérési negativitás (vEN) a kutatócsoport fő kutatási területévé vált. Eredményeik szerint (összefoglalásként l. Winkler és Czigler, 2020) a vizuális rendszer is automatikusan

kialakítja a szabályosságok reprezentációját, és reagál az ilyen reprezentációktól való eltérésre. A vEN értelmezésében is helyet kapott a prediktív kódolás elmélete (Stefanics és mtsai, 2015), de felszínre kerültek ennek az értelmezésnek a korlátai is (Kojouharova és mtsai, 2019). A Web of Science (2020.11.28) alapján e területen az intézetben 71 publikáció íródott. Mind az EN és a vEN hazai kutatásai kiterjedtek speciális résztvevő csoportokra, így koraszülöttekre (Rago és mtsai, 2014) és skizofrén betegekre (Csukly és mtsai, 2013), a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikájával, illetve Pszichiátriai Klinikájával kooperációban. Az időskori változásokkal kapcsolatos vizsgálatokkal külön fejezet foglalkozik.

2.4. Figyelem

A figyelmi működések idegtudományos vizsgálatainak nagyobb része időskori kutatásokhoz kapcsolódik. E helyütt az alapkutatásokkal foglalkozom (ami általában egyetemisták vizsgálatát jelenti). A feladat szempontjából releváns (figyelt) ingersajátságok szekvenciális illetve párhuzamos szelekciójának elemzése a vizsgált periódus első feléhez kapcsolódott (pl. Czigler és Géczy, 1996). Tárgyakhoz kötött figyelem vizsgálata két laboratóriumban is kutatási téma volt: EKP módszerrel az MTA Pszichológiai Kutatóintézetében folytak kutatások (Czigler és Balázs, 1998), újabban pedig az EEG alfa sávba tartozó oszcillációjának vizsgálatával a Természettudományi Kutatóközpont Agyi Képzési Központjában mutatták ki, hogy képekre, illetve szavakra figyelve az illető ingerekre specifikus területeken változott az oszcilláció mértéke (Knakker és mtsai, 2015). A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információs Technológiai Karán a gyakorlás hatását vizsgálták eseményhez kötött potenciál módszerrel figyelt sajátságok (mozgásirány) detekciójára, kimutatva, hogy a vizuális elemek koherens irányú mozgására az érzékenység a specifikus vizuális területeken is nő, de a gyakorlás a döntési folyamatokat is befolyásolja (Gál és mtsai, 2010).

A hallás területén a zavaró események hatásának vizsgálatában indult kutatás sorozat. Az EKP eljárás lényege itt az, hogy egy feladathoz kötött sajátság (pl. hangok hosszúsága) diszkriminációját mennyire befolyásolja a teljesítmény és az EKP változások szintjén, ha a hang egyéb sajátsága (pl. magassága) időnként megváltozik. Az figyelmi rendszer felhasznál ilyenkor az események megjelenésével kapcsolatos idői információkat, és szekvenciális információkat, egy újabb vizsgálatban pedig Volosin és Horvath (2020) kimutatták, hogy az ilyen zavaró hatásokra a feldolgozó rendszer ellenállónak mutatkozik, a zavarás intenzitásával képes fokozni a figyelmi működések hatékonyságát.

A szelektív figyelem klasszikus „kocka parti” vizsgálatának egy modern változatában Toth és mtsai (2020) funkcionális konnektivitási módszerrel (agyi területek közötti összeköttetés egyes EEG frekvencia összetevők szinkronitása alapján) úgy találták, hogy a feladat szempontjából zavaró beszéd figyelmi szűrése a feldolgozásnak nem egy korábbi szakaszában történik, azaz az eredmények a késői szűrés működésmódját valószínűsítik. Hasonló elrendezésű EKP vizsgálatban Szalardy és mtsai (2020) eredményei szerint a nyelvi

előrejelzés hozzájárul a beszédforrások szétválasztásához, ami újólág a feldolgozás egy későbbi szakaszának szerepére utal.

2.5. Tanulás, emlékezés

A Németh Dezső és munkatársai által extenzíven vizsgált szekvenciális tanulás sajátosságainak elemzésére végzett EKP vizsgálatokban Kóbor és mtsai (2019) kimutatták, hogy azok a változások, melyeket általában figyelmi folyamatokhoz kapcsolunk, megmutatkoznak implicit, azaz nem tudatosuló tanulási folyamatokban is.

Arcok részletes emlékezeti megtartását vizsgálva Banko és Vidnyánszky (2010) az egyes EKP összetevőkben a megtartási idő eltérő hatását tapasztalták, ami a megtartási idő függvényében eltérő emlékezeti visszahívási folyamatokra utal.

Egy eddig még nem említett módszert, az egyenáramú (stimuláló) ingerlést alkalmazva Marián és mtsai (2018) a központi végrehajtó folyamatok szerepét elemezték hosszú tartamú (7 mp) emlékezeti megtartásban a (magyar résztvevők számára) értelmetlen és értelmes szavak páros asszociációs tanulásában. Az eredmények szerint az ingerlés akkor csökkentette a teljesítményt, ha azt közvetlenül azelőtt alkalmazták, amikor a résztvevők újra találtak az ingeranyaggal. Interpretációjuk szerint a frontális kontroll előzetes aktivitása csökkenti a hosszú tartamú megjegyzés folyamatait.

2.6. Az EEG frekvencia elemzése, komplexitás, hálózatok

Az EEG komplexitás-elemzésének alkalmazását az MTA Pszichológiai Kutatóintézetében a Molnár Márk által vezetett csoport indította el. E kutatások módszertana az EEG jel összetettségét különböző számítástechnikai módszerekkel vizsgálja, mely módszer alkalmas különböző, az átlagos népességtől eltérő csoportok kognitív működésének jellemzésére. A kutatásoknak ez a vonulata elvezetett az agyi területek szinkron működéseinek alapuló hálózati elemzésekhez.

Az EEG komplexitás-elemzésére példa Molnár (1999) vizsgálata, melyben ritka célingerekre kellett válaszolni könnyű és nehéz diszkriminációs feltételben. Az eredmények szerint a célingerek által kiváltott késői pozitív összetevő alatt a komplexitás csökkent, ami arra utalhat, hogy a releváns inger utóhatásaként gátló folyamatok működnek. Az EEG frekvencia elemzésének és komplexitásának egyidejű vizsgálata lehetővé tette várakozási helyzetben a kontroll és anticipációs működésének elemzését (Molnár és mtsai, 2008). Képek munkaemlékezeti megtartása esetén az EEG frekvencia sávokon alapuló hálózati elemzése a lassabb (delta és teta) sávban mutatott ki hálózati kapcsolatokat elülső és hátsó területek között (Toth és mtsai, 2012). A csoport számos kutatása időskori változásokhoz és speciális humán működésekkel foglalkozik, ezekről később lesz szó.

2.7. Specifikus humán kognitív működések

Az olvasás és számolás idegtudományos vizsgálata az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének majd a TTK Agyi Képzőképzési Központjának fontos, főként fejlődéslélektani orientációjú témája. A területről Csépe Valéria „Az olvasó agy” címmel jelentetett meg monográfiát. (Csépe, 2006). A beszédfeldolgozásban a hangsúly hatását vizsgálták Honbolygó és mtsai (2020). Eseményhez kötött fMRI vizsgálatban kimutatták, a superior temporális gyrus szerepét a hangsúly prediktív feldolgozásában. A szemmozgásokat követő agyi elektromos változásokat elemezték Weiss és mtsai (2016). Az EKP eredményekben megmutatkozott a gyakorlottság és a szavak közötti távolság jelentős hatása.

Talán furcsa, hogy a humánspecifikus működések keretében tárgyalom, de ide kívánczik az ember-kutya kapcsolatok vizsgálatának szempontjából az a kutatás, mely fMRI adaptációs paradigmában vizsgálta kutyáknál természetes emberi beszéd feldolgozását (Boros és mtsai, 2020). Az eredmények szerint az elsődleges akusztikus kéreg nem, viszont a másodlagos akusztikus kéreg érzékenységet mutatott szupraszegmentális információkra (a beszélő azonossága).

A numerikus megismerés elektrofiziológiai vizsgálatának hazai kutatásaiban Szűcs és Csépe (2005) összeadásnál a valós eredmények és a bemutatott eredmények valószínűségének eltérését és az eltérés nagyságát vizsgálva találtak különböző hatásokat. Az időződéshez kapcsolódó kutatások ezúttal is külön fejezetbe kerülnek.

2.8. Speciális csoportok, különleges körülmények

E heterogén fejezetben olyan csoportok vizsgálatáról lesz szó, melyek egyéb fejezetekben nem szerepeltek. Ebbe a körbe tartozik, hogy tompalátás (amblyopia) esetében arcok bemutatásakor a látórendszer magasabb szintjein is eltér a feldolgozás (pl. Banko és mtsai, 2013). Skizofrén betegeknél a téta hullám változásában mutatkozott különbség az arcok feldolgozásában (Csukly és mtsai, 2014).

A figyelmi működések szempontjából speciálisan teljesítő csoportban, élsportoló céllövőknel a vizuális figyelemre jellemző EKP komponensek nagyobb amplitúdóval jelentkeztek, mint kontroll csoportban, ami hatékonyabb figyelmi működésekre utal. Ugyanakkor a releváns és irreleváns események elkülönítésében nem mutatkoztak stratégiai eltérések a két csoport között (Czigler és mtsai, 1999).

A különleges csoportok közé tartoznak az űrhajósok is. A Nemzetközi Űrállomáson Balázs László és munkatársai által végzett vizsgálatokból eddig egy, nemzetközi összefogásban megjelent közlemény jelent meg (Cebolla és mtsai, 2016), melyben súlytalanságban vizsgáltak vizuális figyelemhez kötődő alfa aktivitás változásokat.

Különleges helyzet a hipoxia kognitív működésekben megnyilvánuló hatása. Balázs László és kollégáinak eredményei szerint (Altbecker és mtsai, 2019) károsodás főleg az új, váratlan ingerekre specifikus EKP összetevőkben észlelhető. Sarkkutatóknál viszont az extrém körülmények az agyi elektromos működésekben nem mutattak számottevő változásokat

(Barkaszi és mtsai, 2016). Hasonló módon, mentális fáradtság esetén is stabilnak mutatkoztak a kognitív működésekre specifikus agyi elektromos mutatók (Takacs és mtsai, 2019).

2.9. Kognitív idegtudomány és öregedés

E témakör akár külön tanulmányt érdemelne, mivel az időskori kognitív változások hazai idegtudományos vizsgálata számos területet és módszert érint, a publikációk mennyisége pedig csak az MTA Pszichológiai Kutatóintézetében és utódszervezeteiben több mint 30. Az időszóddel jelentkező kognitív változások megismerésének fontosságát nem kell hangsúlyozni, de mint a terület kutatója talán megengedhetem magamnak azt a cinikus megjegyzést, hogy öregek csoportjai könnyebben vizsgálhatók, mint más, az egyetemi hallgatóktól eltérő csoportok. A kutatásokat néhány speciális terület bemutatásával illusztrálom.

Feladathoz nem kapcsolódó események feldolgozásának vizsgálatára lehetőséget teremt az EN a vele egyidejű, majd ezt követő agyi aktivitás elemzése az akusztikus és vizuális modalitásban. Az időskori változásokban általános kognitív lassulás kimutatható volt hangsorozatokban elterelő ingereket vizsgálva úgy az EN, mint az azt követő, az automatikus orientációt jelző összetevőkben (Horvath és mtsai, 2009). Az automatikus folyamatok időskori lassulása hozzájárulhat az egymást gyorsan követő események károsult feldolgozásához (Volosin és mtsai, 2017). A vizuális EN vizsgálataiból kiemelem azt a kutatást, mely az időskorban az elhúzódo (lassabban csillapuló) folyamatok előnyét mutatta ki. Ingerek hatásának hosszabb lecsengése idős személyeknél avval járt, hogy két egymás utáni betűtöredék között ebben a csoportban hosszabb idő után is létrejön a jelentés szerinti integráció, ami már az automatikus feldolgozás szintjén is megmutatkozik (Gaal és mtsai, 2017). A lassulás mellett általános okként tartják számon egyes gátlási folyamatok hatékonyságának időskori csökkenését. A hangok világában e zavaró hatást több kutatás elemezte. Példaként, kis mértékben emelkedett hatást találtak időseknél Volosin és mtsai (2017b). A zavaró ingerek hatásában a vizuális modalitásban nem mindig mutatkoznak teljesítmény különbségek idős és fiatal csoportok között. Az EKP elemzések segítségével viszont kimutatható, hogy idős személyek más mechanizmusokat alkalmaznak zavaró ingerek hatásának kiküszöbölésére, mint a fiatalok (Kojouhaova és mtsai, 2020). Máskor az egyes próbákhoz nem kötődő, az eseménysorozatok általános sajátóságaira mutatkozik kisebb érzékenység (Czigler és Balazs, 2007). Az információ-feldolgozásban mutatkozó stratégiai különbségeket mutatják Kardos és mtsai (2020) eredményei is.

Komplexebb paradigmákban, így feladatváltásos helyzetekben megmutatkozik idős személyeknél a gátlási működések hiányából fakadó teljesítmény csökkenés. Ennek megfelelően a teljesítmény csökkenés mellett lényegesen csökkennek az információ-feldolgozás későbbi szakaszaira jellemző eseményhez kötött potenciál komponensek amplitúdói (Gaal és Czigler, 2015), de ezek az életkori eltérések masszív tréninggel megszüntethetők (Gaal és Czigler, 2018).

Az EKP módszer alkalmasnak bizonyult kockázatvállalási eltérések vizsgálatára életkori csoportok között. Kardos és mtsai (2016) sorozatosan egyre kockázatosabb, de egyre nagyobb jutalommal járó helyzetben a döntést követő visszajelzés hatását vizsgálták. A fiataloknál a döntéshez kapcsolódó eseményhez kötött potenciál összetevő nagysága a döntési szekvenciával változott, időseknél viszont nem volt ilyen összefüggés.

Az időskori változások egy további iránya azokat a kognitív működések megalapozó idegrendszeri történéseket vizsgálja, melyek az életkor előrehaladtával megmutatkozó változásokhoz vezetnek. Ez megmutatkozhat az EEG egyes frekvenciasávjainak komplexitásváltozásában, egyes frekvenciasávok szinkronizációja alapján az idegrendszeri területek kapcsolatrendszerének átalakulásában (pl. Gaal és mtsai, 2010). A munkamemória életkori teljesítmény csökkenését vizsgálva Toth és mtsai (2014) megállapították, hogy időseknél inkább a frontális területeken belüli hálózatok változnak, mint a frontális és hátsó területek közötti kapcsolatok.

2.10. Következtetések és predikciók

A kognitív pszichológia és az idegtudomány összefonódása a hazai hagyományokat folytatva az utóbb harminc évben is az egyik vezető terület maradt. Tematikus szempontból lényegesek voltak azok a területek, melyeket a vezető kutatók külföldi munkájuk után itthon is kezdeményeztek. Példaként említhetjük az automatikus változás-detekció vizsgálatát, vagy az EEG komplexitás elemzését. Míg kezdetben a legtöbb vizsgálat a pszichológiai jelenségek teoretikus megközelítéséhez kapcsolódott, egyre inkább nőtt azoknak a kutatásoknak a száma, melyek az eredményeket speciális csoportokban, leggyakrabban idős személyeknél vizsgálták (mint többször említettem, jelen összefoglaló nem tér ki a fejlődépszichológiai kutatásokra, ahol jelen szerző véleménye szerint hasonló tendencia mutatkozik).

A kutatások zöme néhány műhely, és az e műhelyeket befogadó intézményekhez kötődik, ami azt mutatja, hogy az eredményes kutatásokat nagyban segíti, ha az infrastruktúra elér egy kritikus tömeget. Észre kell venni, hogy ezekben az intézményekben jelenleg a vezető kutatók szempontjából egyrészt generációváltás, másrészt tematikus váltás kezdődött, illetve várható, olyan integratív témák megjelenésével, mint a társas működések bevonása az idegtudományos vizsgálatokba, vagy kiterjedtebb, longitudinális vizsgálatok speciális populációk esetén. Az elvi lehetőség nyitva áll az együttműködésre a humán kognitív működések, és az alapvető idegrendszeri folyamatok elemzését végző csoportok között a koordinált kutatásokra. Csak remélni lehet, hogy erre egyre gyakrabban kerül sor. Mint a terület (még) aktív művelőjétől nem várható tölem elfogultság nélküli állásfoglalás a hazai kutatások általános színvonaláról: e területen a kutatások színvonala, beleértve a publikációk mennyiségét és minőségét, megfelel a nemzetközi élvonalnak.

Látható volt, hogy a kognitív idegtudományi kutatásokban a fő módszertan az eseményhez kötött agyi aktivitás vizsgálata (EKP módszerek) volt, ami kiegészült az egyes frekvencia tartományok, és ezen keresztül az idegrendszeri hálózatok elemzésével. A humán megismerési folyamatok kutatásában a képalkotási módszerek magyarországi alkalmazása

egyelőre viszonylag csekély, csak remélni lehet, hogy ez a jövőben nőni fog. Ide kívánczik a „cinikus megjegyzés”: úgy tűnik, a kutatások presztízsét jelentő „nagy impakt faktorú” folyóiratokban a kutatási módszerek anyagi igénye nem jelentéktelen elfogadási tényező, így ezekben az EKP módszer némileg hátrányos helyzetbe kerül.

Végezetül: „Mi hiányzik?” A kognitív idegtudományos kutatások elég messze kerültek a hazai alkalmazott pszichológusoktól; elég csak a Magyar Pszichológiai Társaság nagygyűléseinek programfüzeteire gondolni, melyekből ez a téma szinte teljesen hiányzik. A közeledés útjait remélhetőleg megtalálja a következő generáció.

2.11. Hivatkozások

Altbacker, A., Takacs, E., Barkaszi, I., Kormos, T., & Czigler, I. (2019). Differential impact of acute hypoxia on event related potentials: impaired task-irrelevant, but preserved task-relevant processing and response inhibition *Physiology and Behavior*, *206*, 28-36.

Antal, A., Kéri, S., Kovács, G., Janka, Z., & Benedek, G. (2000). Early and late components of visual categorization: An event-related potential. *Cognitive Brain Research*, *9*, 117-119.

Banko, E., Kortvelyes, J., Nemeth, J., Weiss, B., & Vidnyánszky Z. (2013). Amblyopic deficits in the timing and strength of visual cortical responses to faces. *Cortex*, 1013-1024.

Banko, E. M. & Vidnyánszky, Z. (2010). Retention Interval Affects Visual Short-Term Memory Encoding. *Journal of Neurophysiology*, *103*, 1425-1430.

Barkaszi, I., Takacs, E., Czigler, I., & Balazs, L. (2016). Extreme Environment Effects on Cognitive Functions: A Longitudinal Study in High Altitude in Antarctica. *Frontiers in Human Neuroscience*, *10*, Article Number: 331.

Boros, M., Gabor, A., Szabo, D., Bozsik, A., Gacsi, M., Szalay F., Farago, T., & Andics, A. (2020). Repetition enhancement to voice identities in the dog brain. *Scientific Reports*, *10*, Article Number: 3989.

Cebolla, A. M., Petieau, M., Dan, B., Balazs, L., McIntyre, J., & Cheron, G. (2016) Cerebellar contribution to visuo-attentional alpha rhythm: insights from weightlessness. *Scientific Reports*, *6*, Article Number: 37824.

Czigler I. (2017). Marton Magda munkái a kísérleti pszichológiában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, *72*, 427-439.

Czigler I. (2019). Agy és elme: szerencsés találkozások. In: Bollobás E. (Szerk.), *Elméletek vonzásában: A „határtalan tudomány” kezdetei a hatvanas-hetvenes évek humán és társadalomtudományi kutatásaiban* (156-182.o.). Budapest: Gondolat Kiadó..

Czigler, I. & Balazs, L. (1998). Object-related attention: An event-related potential study. *Brain and Cognition*, *38*, 113-124.

Czigler, I., Balazs, L., & Lenart, A. (1999), Attention to features of separate objects: an ERP study of target-shooters and control participants. *International Journal of Psychophysiology*, *31*, 77-87.

Czigler, I. & Balazs, L. (2005). Age-related effects of novel visual stimuli in a letter-matching task: an event-related potential study. *Biological Psychology*, *69*, 229-242.

Czigler, I. & Czobor, P. (2014). Event-Related Theta Synchronization Predicts Deficit in Facial Affect Recognition in Schizophrenia. *Journal of Abnormal Psychology*, *123*, 178-189.

Czigler, I., Csibra, G, & Csontos, A. (1992). Age and inter-stimulus interval effects on event-related potentials to frequent and infrequent auditory-stimuli. *Biological Psychology*, *33*, 195-206.

Czigler, I. & Csibra, G. (1992). Event-related potentials and the identification of deviant visual-stimuli. *Psychophysiology*, *29*, 471-485.

Czigler, I. & Géczy, I. (1996). Event-related potential correlates of color selection and lexical decision: hierarchical processing or late selection? *International Journal of Psychophysiology*, *22*, 67-84.

Csépe Valéria (2006). *Az olvasó agy*. Akadémiai kiadó, Budapest.

Csépe, V., Karmos, G., & Molnár, M. (1987). .Evoked-potential correlates of stimulus deviance during wakefulness and sleep in cat - animal-model of mismatch negativity. *Electroencephalography and Clinical Neurophysiology*, *66*, 571-578.

Csukly, G., Stefanics, G., Komlosi S., Czigler, I., & Czobor, P. (2013). Emotion-related visual mismatch responses in schizophrenia : Impairments and correlations with emotion recognition. *Plos One*, *8*, Article Number: e75444.

Gal, V., Kobor, I., Banko, E. M., Kozak, L. R., Serences, J. T., & Vidnyanszky, Z. (2010). Electrophysiological correlates of learning-induced modulation of visual motion processing in humans. *Frontiers in Human Neuroscience*, *3*, Article Number: 69.

Gaal, Z. A., Boha R., Stam, C. J., & Molnar, M. (2010). Age-dependent features of EEG-reactivity-Spectral, complexity, and network characteristics. *Neuroscience Letters*, *479*. 79-84.

Gaal, Zs.A. & Czigler, I. (2015). Age-related processing strategies and go-nogo effects in task-switching: an ERP study. *Frontiers in Human Neuroscience*, *9*, Article Number: 177.

Gaal, Zs. A., Bodnar, F., & Czigler, I. (2017). When Elderly Outperform Young Adults-Integration in vision revealed by the visual mismatch negativity. *Frontiers in Aging Neuroscience*, *9*, Article Number: 15.

Gaal, Zs. A. & Czigler, I. (2018). Task-switching training and transfer. *Journal of Psychophysiology*, *32*, 106-130.

Gombos, F., Bodizs, R., & Kovacs, I. (2017). Increased overall cortical connectivity with syndrome specific local decreases suggested by atypical sleep-EEG synchronization in Williams syndrome. *Scientific Reports*, *7*, Article Number: 6157.

Haden, G., Nemeth, R., Torok, M., & Winkler, I. (2015). Predictive processing of pitch trends in newborn infants. *Brain Research*, *1626*, 14-20.

Honbolygo, F., Kobor, A., German, B., & Csepe, V. (2020). Word stress representations are language-specific: Evidence from event-related brain potentials. *Psychophysiology*, *57*, Article Number: e13541.

Honbolygó, F., Kóbor, A., Hermann, P., Kettinger, Á.O., Vidnyánszky, Z., Kovács, G., & Csépe, V. (2020). Expectations about word stress modulate neural activity in speech-sensitive cortical areas. *Neuropsychologia*, *143*, Article Number: 107467.

Horvath, J., Czigler, I., Birkas E., Winkler, I., Gervai, J. (2009). Age-related differences in distraction and reorientation in an auditory task. *Neurobiology of Aging*, *30*, 1157-1172.

Kardos, Z., Kobor, A., Takacs, A., Toth B., Boha, R., File, B., & Molnar, M. (2016). Age-related characteristics of risky decision-making and progressive expectation formation. *Behavioural Brain Research*, *312*, 405-414.

Kardos, Z., Kobor, A., & Molnar, M. (2020). Accurate response selection and Inhibition in healthy aging: An Event-Related Potential Study. *Psychology and Aging*, *35*, 720-728.

Knakker, B., Weiss, B., & Vidnyánszky, Z. (2015). Object-based attentional selection modulates anticipatory alpha oscillations. *Frontiers in Human Neuroscience*, *8*, Article Number: 1048.

- Kobor, A., Horvath, K., Kardos, Z., Talacs A., Janacsek, K., Csepe, V., & Nemeth, D. (2019). Tracking the implicit acquisition of nonadjacent transitional probabilities by ERPs. *Memory and Cognition*, *47*, 1546-1566.
- Kojouharova, P., Gaál, Z., Nagy, B., & Czigler, I. (2020). Age effects on distraction in a visual task requiring fast reactions: An event-related potential study. *Frontiers in Aging Neuroscience*, *12*, Article number: 596047.
- Kojouharova, P., File, D., Sulykos, I., & Czigler, I. (2019). Visual mismatch negativity and stimulus-specific adaptation: the role of stimulus complexity. *Experimental Brain Research*, *237*, 1179-1194.
- Kovács, G., Zimmer, M., Bankó E., Harza, I., Antal, A., & Vidnyánszky, Z. (2006). Electrophysiological correlates of visual adaptation to faces and body parts in humans. *Cerebral Cortex*, *16*, 742-753.
- Marián, M., Szóllósi, Á., & Racsmány, M. (2018). Anodal transcranial direct current stimulation of the right dorsolateral prefrontal cortex impairs long-term retention of reencountered memories. *Cortex*, *108*, 80–91.
- Marko, K., Kiss, H. J. M., Huba, J., Miko-Barath, E., Barfai, O., Torok, B., Kovagy, I., & Jando, G. (2009). Contrast independence of dynamic random dot correlogram evoked VEP amplitude. *Journal of Vision*, *8*, Article number: 9.
- Molnar, M. (1999). The dimensional complexity of the P3 event-related potential: area-specific and task-dependent features. *Clinical Neurophysiology*, *110*, 31-38.
- Molnar, M., Csuha, R., Gaal, Z.A., Czigler, B., Ulbert, I., Boha, R., & Kondakor, I. (2008). Spectral characteristics and linear-nonlinear synchronization changes of different EEG frequency bands during the CNV. *Psychophysiology*, *45*, 412-419.
- Neszmélyi, B. & Horváth, J. (2017). Consequences matter: Self-induced tones are used as feedback to optimize tone. *Psychophysiology*, *54*, 904-915.
- Rago, A., Honbolygo, F., Rona, Z., Beke, A., & Csepe, V. (2014). Effect of maturation on suprasegmental speech processing in full- and preterm infants: A mismatch negativity study. *Research in Developmental Disabilities*, *35*, 192-202.
- Stefanics, G., Astikainen, P., & Czigler, I. (2015). Visual mismatch negativity (vMMN): a prediction error signal in the visual modality. *Frontiers in Human Neuroscience*, *8*, Article Number: 1074.
- Szaldy, O., Toth, B., Farkas, D., Orosz, G., Honbolygo, F., & Winkler, I. (2020). Linguistic predictability influences auditory stimulus classification within two concurrent speech streams. *Psychophysiology*, *57*, Article Number: e13547.
- Szucs, D. & Csépe, V. (2005). The effect of numerical distance and stimulus probability on ERP components elicited by numerical incongruencies in mental addition. *Cognitive Brain Research*, *22*, 289-300.
- Takacs, E., Barkaszi, I., Albacker A., Czigler, I., & Balazs, L. (2019). Cognitive resilience after prolonged task performance: an ERP investigation. *Experimental Brain Research*, *237*, 377-388.
- Toth, B., Boha, R., Posfai, M., Gaal, Z. A., Konya, A., Stam, C. J., & Molnar, M. (2012). EEG synchronization characteristics of functional connectivity and complex network properties of memory maintenance in the delta and theta frequency bands. *International Journal of Psychophysiology*, *83*, 399-402.

Toth, B., Kardos, Z., File, B., Boha, R., Stam, C. J., & Molnar, M. (2014) Frontal midline theta connectivity is related to efficiency of WM maintenance and is affected by aging, *Neurobiology of Learning and Memory*, 114, 58-69

Toth, B., Honbolyho, F., Szalardy, O., Orosz, G., Farkas, D., & Winkler, I. (2020). The effects of speech processing units on auditory stream segregation and selective attention in a multi-talker (cocktail party) situation. *Cortex*, 130, 387-400.

Volosin, M. & Horvath, J. (2017a). Age-related processing delay reveals cause of apparent sensory excitability following auditory stimulation. *Scientific Reports*, 7, Article Number: 10143.

Volosin, M. & Horvath, J. (2017b). Task-optimal auditory attention set restored as fast in older as in younger adults after distraction. *Biological Psychology*, 126, 71-81.

Volosin, M. & Horvath, J. (2020). Task difficulty modulates voluntary attention allocation, but not distraction in an auditory distraction paradigm. *Brain Research*, 1727, Article Volume: 1727.

Weiss, B., Knakker, B., & Vidnyánszly Z. (2016). Visual processing during reading. *Scientific Reports*, 6, Article Number: 26902.

Winkler I. és Czigler I (2021). *Látási és hallási változás-detekció*. Megjelenés alatt.

Winkler, I., Kujala, T., Tiitinen, H., Sivonen, P., Alku, P., Lehtokoski, A., Czigler, I., Csépe, V., Ilmoniemi, R. J., & Naatanen, R. (1999). Brain responses reveal the learning of foreign language phonemes. *Psychophysiology*, 36, 638-672.

Zimmer, M., Zhan, A., Nemeth, C., & Kovács, G. (2015). Adaptation Duration Dissociates Category-, Image-, and Person-Specific Processes on Face-Evoked Event-Related Potentials. *Frontiers in Psychology*, 6, Article Number: 1945.

3. A fejlődépszichológia Magyarországon az elmúlt 30 évben – Király Ildikó

3.1. A fejlődéskutatás intézményes keretei és ennek kibontakozása

A Magyarországon zajló pszichológiai kutatások elmúlt 30 évének összefoglalásakor a fejlődéskutatásnak kitüntetett szerep jut, hiszen ezt az időszakot tulajdonképpen a terület megalapozásával és a hazai kutatóműhelyekben való elterjedésével. Az 90-es évek elején az MTA Pszichológiai Kutatóintézetében alakul ki az a Fejlődéslélektani osztály, melynek kereteiben két nagyhatású kutatócsoport dolgozik. Az egyik Gergely György vezetésével a társas megismerés fejlődésének vizsgálatával foglalkozik, a másik pedig Gervai Judit irányítása mellett a szociális, érzelmi fejlődés, kötődés biológiai aspektusainak feltárására koncentrálnak. Mindkét csoport vezető kutatója bekapcsolódik az egyetemi képzésbe, és részt vesz az ELTÉ-n a Kalmár Magda vezette fejlődéslélektani szakirányú oktatásban. A két kutatóműhely meghonosítja a laborokban zajló gyermekvizsgálatok hagyományát, és egyben ezen a területen a magas színvonalú kutatási irányelveket követő igényeket is átadja a pszichológusok új generációinak.

Az ezredforduló a fejlődéskutatás reneszánszát hozza azon ígéret révén, hogy a technológiai fejlettség segítségével a feltároló fejlődésben magában tetten érhető az emberi természet sajátosságainak, egyediségének kibontakozása. A terület iránt kinyíló érdeklődés mellett a kutatóhelyek és az egyetemek közötti kooperációnak is köszönhető, hogy a 2000-es években több új, fejlődési vizsgálatokra szakosodó kutatóműhely jön létre: a Neurokognitív Fejlődés Kutatócsoport Csépe Valéria, majd Honbolygó Ferenc vezetésével, a Hang és Beszédszlelési Csoporton belül csecsemőket vizsgáló szakcsoport Winkler István irányítása alatt. 2008-ban Gergely György, Csibra Gergellyel közösen megalapítja a CEU Babalaborját, ezzel egyidőben az ELTE Babalaborja is elindul, Egyed Katalin és Király Ildikó révén. Az elmúlt évtizedben újabb csecsemőkre és kisgyermekekre fókuszáló kutatóhelyek kezdik meg működésüket, többek között a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen Hámori Eszter vezetésével, a Pécsi Tudományegyetemen Lábadai Beatrix irányításával, és az ELTE TTK Etológia Tanszékén az Alfa Generáció Labor Miklósi Ádám kezdeményezésére. A fejlődéskutatások elismertségét fémjelzi, hogy 2017-től a CEU és az ELTE Babalaborjának kezdeményezésére megszületik a Kis Tudósok Délutánja esemény, mely évente kerül megrendezésre más-más intézmény szervezésében mint a hazánkban működő fejlődéskutató laborok közös disszeminációs rendezvénye. Ma elmondható, hogy az elmúlt 30 év alatt Magyarország a fejlődéskutatás terén nagyhatalommá vált, s ez a CEU Babalaborjának, -- és annak a húzóerőnek, referenciakeretnek, amit képvisel -- nagyban köszönhető.

3.2. Az elmúlt 30 év kiemelkedő kutatási eredményei

A hazai fejlődépszichológia kiemelkedő eredményei révén a nemzetközi élvonalba emelkedett a területet vezető, iránymutató kutatóműhelyek révén.

Elsősorban ez Gergely György és Csibra Gergely iskolateremtő munkáinak köszönhető. Együttgondolkodásuk gyümölcse két nagyhatású, újító elmélet, mely empirikus kutatások sokaságát inspirálta, és ma már tankönyvek alapeleme. A *teleológiai hozzáállás elmélete* (Gergely és mtsai, 1995; Gergely és Csibra, 2003; Csibra és Gergely, 2007b) szerint az első életévben kialakul az az értelmezési keret, mely révén mások - fajtársak, ágensek - viselkedését, cselekvését értelmezni tudjuk azok céljának és a környezeti feltételeknek a függvényében, mégpedig a racionális cselekvés elvének köszönhetően, ami elővételezi, hogy egy célhoz mindig a lehető legegyszerűbb megoldást választják a cselekvők.

Alkotó munkájuk időben ezt követő innovatív eredménye a *természetes pedagógia elmélete* (Gergely, és Csibra, 2006; Csibra és Gergely, 2006; 2007a; 2009; 2011). A modell értelmében a humán kommunikáció arra szakosodott, hogy általános, új helyzetekre alkalmazható tudást közvetítsen az egyének között, különös tekintettel az újoncok, a kisgyermekek irányába. Minthogy az újoncok, a csecsemők fogékonyak arra, hogy a kommunikáció feléjük irányul, és egy új tudásra vonatkozik, ez a szisztéma az elsőre nem könnyen belátható információk gyors és hatékony átadását segíti.

A társas megismerés területén a tanítványok és együttműködő kollégák révén széles körben ismert és elismert kísérleti kutatási eredmények születtek. A teleológiai hozzáállás kiterjesztése az aktív cselekvésre és a társas tanulásra Gergely, Bekkering és Király (2002) munkája révén valósult meg. Kovács, Endress és Téglás (2010) kimutatták, hogy már 7 hónaposok, ahogyan felnőttek is, automatikusan olvassák mások vélekedését, mitöbb, ezek az olvasatok hatással vannak az egyén cselekvésére is. Topál és mtsai (2008) rávilágítanak, hogy az A-nem-B hiba háttérében is az az értelmezési torzítás húzódik meg, hogy a tanító másik egy általános érvényű tudást közvetít a kommunikáció során, s nem egy egyedi információt.

További kutatások is áttörést hoztak a fejlődéskutatás terén, (a teljesség igénye nélkül). Lakatos és munkatársai (2000; 2002) vizsgálataikkal alátámasztották, hogy a DRD4 gén szerepet játszik a kötődési viselkedés fejlődésében a kis kockázatú, nem klinikai populáció esetében. Kovács Ilona (2004) munkájának köszönhetően alátámasztást nyert, hogy az észlelés és a vizuális integráció fejlődése lassú és összetett folyamat, mely a serdülőkorba nyúlik. Csépe Valéria és Honbolygó Ferenc kutatásaikkal hozzájárultak ahhoz az átfogó projekthez, mely feltárta, hogy az olvasási készségek mely, a nyelvi sajátosságokat is tükröző, kognitív folyamatok állnak (Moll és munkatársai, 2014). A tanulás természetének vizsgálata kapcsán Janacsek, Fiser és Németh (2012) azt támasztották alá, hogy a tapasztalatokra és az azokban megjelenő ismétlődő szabályszerűségekre való érzékenység, és erre alapozó tanulás tizenkét éves korig fejlődik, és ekkor a leghatékonyabb. A modelleken és szabályokon alapuló tanulást támogató emlékezeti rendszer fejlődésének kutatását foglalják össze Keresztes és

mtsai (2018), és érvelnek amellett, hogy a korai időszakra jellemző generikus, általános tudás dominanciáját váltja fel az egyedi, epizodikus tudásra való érzékenység.

3.3. Kutatók az alkalmazott területekért

A hazai fejlődéskutatás alapkutatásban végzett eredményei mellett ugyancsak kiemelkedő sikeren tekinthető, hogy a kutatók a gyakorlatban dolgozó kollégákkal szoros együttműködésben nagyívű projektekre vállalkoztak, melyek célja a legfrissebb kutatási eredményekre támaszkodó gyakorlati munka megalapozása, azaz a kutatások eredményeinek alkalmazott területeken való, megújító alkalmazása.

Két kiemelkedő példát érdemes bemutatni. A Biztos Kezdet Projekt (http://www.gyerekesely.hu/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=202), melyet kutatói oldalról Danis Ildikó fogott össze célja a nyitott párbeszéd megvalósítása a különböző indíttatású szerzők, úgymint az akadémiai kutatók és a gyakorlati szakemberek között, annak érdekében, hogy kibontakozzon a gyakorlatban a korai fejlődés optimális támogatása és ha szükséges, a hatékony intervenciók programok lehetősége.

A másik példa az MTA támogatását élvező, Győri Miklós és Stefanik Krisztina irányításával működő MTA-ELTE Autizmus Szakmódszertani Kutatócsoport (MASZK) munkája és módszertani tájékoztató kiadványai (Győri, 2020). A kutatócsoport az autizmussal élő gyermekek és felnőtt szüleiknek életminőségéről, pszichológiai jóllétéről végzett kutatásokat, miközben kialakítottak egy, a vizsgált csoport befogadását elősegítő intervenciók programot.

3.4. Hivatkozások

Csibra G. és Gergely Gy. (Szerk.), (2007a). *Ember és kultúra: A kulturális tudás eredete és átadásának mechanizmusai*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Csibra, G. & Gergely, G. (2006). Social learning and social cognition: The case for pedagogy. In Y. Munakata & M. H. Johnson (Eds.), *Processes of Change in Brain and Cognitive Development. Attention and Performance XXI* (pp. 249-274). Oxford: Oxford University Press.

Csibra, G. & Gergely, G. (2009). Natural Pedagogy. *Trends in Cognitive Sciences*, 13, 4, 148-153.

Csibra, G. & Gergely, G. (2011). Natural pedagogy as evolutionary adaptation. *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*. 12; 366 (1567), 1149-57.

Csibra, G. & Gergely, G. (2007b). 'Obsessed with goals'. Functions and mechanism of teleological interpretation of actions in humans. *Acta Psychologica*, 124, 60-78

Gergely, G., Nádasdy, Z., Csibra, G., B & Bíró, S. (1995). Taking the intentional stance at 12 months of age. *Cognition*, 56(2), 165-93.

- Gergely, G. & Csibra, G. (2003). Teleological reasoning in infancy: The naive theory of rational action. *Trends in Cognitive Sciences*, 7, 287-292.
- Gergely, G. & Csibra, G. (2006). Sylvia's recipe: The role of imitation and pedagogy in the transmission of human culture. In: N. J. Enfield & S. C. Levinson (Eds.), *Roots of Human Sociality: Culture, Cognition, and Human Interaction* (pp. 229-255). Oxford: Berg Publishers.
- Gergely, G., Bekkering, H., & Király, I. (2002). Rational imitation in preverbal infants. *Nature*, 415, 755.
- Győri M. (2020). *Hazai összkép az autizmussal élő személyek és családjaik helyzetéről, életminőségéről – MASZKOLATLANUL*. ELTE.
https://maszk.elte.hu/tajekoztatok/MASZK%20kutatas_tajekoztato%20kiadvany.pdf
- Janacsek, K., Fiser, J., & Németh, D. (2012). The best time to acquire new skills: age-related differences in implicit sequence learning across the human lifespan. *Developmental Science*, 15, 496–505.
- Keresztes, A. et al. (2018). Hippocampal Maturation Drives Memory from Generalization to Specificity. *Trends In Cognitive Sciences*, 22, 676-686.
- Kovács, Á., Téglás, E., & Endress, A. D. (2010). The Social Sense: Susceptibility to Others' Beliefs in Human Infants and Adults. *Science*, 330, 1830-1834;
- Kovács, I. (2004). *Visual Integration: Development and Impairments*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Moll et al., (2014). Cognitive mechanisms underlying reading and spelling development in five European orthographies. *Learning and Instruction*, 29, 65-77.
- Lakatos, K., Nemoda, Z., Toth, I., Ronai, Z., Ney, K., Sasvari- Szekely, M., & Gervai, J. (2002). Further evidence for the role of the dopamine D4 receptor (DRD4) gene in attachment disorganization: Interaction of the exon III 48-bp repeat and the -521 C/T promoter polymorphisms. *Molecular Psychiatry*, 7(1), 27-31.
- Lakatos, K., Toth, I., Nemoda, Z., Ney, K., Sasvari-Szekely, M., & Gervai, J. (2000) Dopamine D4 receptor (DRD4) gene polymorphism is associated with attachment disorganization in infants. *Molecular Psychiatry*, 5(6), 633-637.
- Topál, J., Gergely, G., Miklósi, A., Erdohegyi, A., & Csibra, G. (2008). Infants' perseverative search errors are induced by pragmatic misinterpretation. *Science*, 321(5897), 1831-1834.

4. A fejlődés-pszichofiziológia 30 éve Magyarországon (1990-2020) – Csépe Valéria

4.1. A fejlődés-pszichofiziológia megszületése

A fejlődés-pszichofiziológia a pszichológia igen fiatal határterülete, kutatási kiindulópontját a kísérleti pszichológia, a fejlődépszichológia modelljei és elméletekei jelentik. Az ezen a területen végzett kutatások az empirikus pszichológia kutatómódszertani szigorúságát követik, s az egyes élettani funkciók mérésére alkalmas eljárások alkalmazásával a nyílt viselkedés szintjén megragadható mutatóknál mélyebb betekintést kívánnak nyerni a kognitív, a társas és az érzelmi fejlődés folyamatába, összefüggéseibe. E fiatal tudományterület több párhuzamosan fejlődő, az 1990-es évektől kezdődően jelentős változást megélt tudományterület ötvözete. A klasszikus kiindulópont az a fejlődéslélektan, amely ma már nem csupán a kisgyermek- és iskoláskorra jellemző általános és specifikus változásokkal foglalkozik, hanem kiterjed az egész életen át tartó fejlődés vizsgálatára, beleértve a 2000-es évektől kezdődően a középpontba kerülő serdülő- és öregedés-kutatásokat. A hazai pszichofiziológiai, s ezen belül a fejlődés-pszichofiziológiai kutatások 1990 és 2020 közötti felemelkedése, párhuzamosan a magyar pszichológia rendkívüli megújulásával és felemelkedésével, elismertsége és nemzetközi szerepének erősödése folyamatos. E fejlődés előzménye a kognitív pszichológia térnyerése, a fejlődéslélektan megújulása, az agykutatás hagyományosan magas hazai színvonala. A felsőoktatás szerkezeti és tartalmi átalakulása, valamint az új kutatóműhelyek létrejötte mellett meghatározó az ezekhez köthetően javuló kutatói utánpótlás. A tipikus és atipikus fejlődés a hazai kutatások középpontjába kerül, a történelmi okokból eredetileg a gyógypedagógiai kompetenciájába tartozó területeken is szerepet kér és vállal a pszichológia. A humán pszichofiziológiában alkalmazott élettani mutatók közül kiemelkedik az agykutatási módszerek alkalmazása, s ezzel párhuzamosan 2010 után más módszerek (pl. szemmozgás-követés) is teret nyernek.

4.2. A fejlődés-pszichofiziológia hazai térnyerése

A fejlődés-pszichofiziológia hazai fejlődésének három évtizede jellemzően az eseményhez kötött agyi potenciálok (EKP) módszerét alkalmazó kutatásokban hoz átütő eredményeket (lásd. még a 3. fejezetet). Mindezt megalapozza a hazai pszichológia, mint segítő szakma, s a pszichológia, mint tudomány erőteljes fejlődése. Az egy egyetem (ELTE), egy kutatóhely (MTA Pszichológiai Intézet) szerkezet a múlté, hat helyen folyik alap- és mesterképzés, és két helyen mesterképzés, A pszichológusképzés erősödésével, a doktori iskolák fejlődésével, differenciálódásával egyidejűleg a fejlődéslélektani műhelyek egy része a fejlődés-pszichofiziológia irányában is továbblép. Az új laboratóriumok megjelenése a 2000-es évek fejleménye, s az eredmények, a nemzetközi beágyazottság, a kutatók munkakapcsolatai, beleértve a külföldi kutatóhelyeken végzett munkát is, rövid időn belül láthatóvá válnak. Az elnyert hazai (pl. OTKA, Bolyai, Lendület) és nemzetközi (EU FP, Horizont 2020, ESF, Marie Curie, stb) kutatási projektek száma nő.

A humán pszichofiziológia, fejlődés-pszichofiziológia, kognitív idegtudomány területén a nemzetközi konferenciák megrendezésének sorát az MTA Pszichológiai Intézete indítja el. Az intézmény szervezi azt a rendszerváltás utáni első, sikeres és nagyhatású nemzetközi konferenciát (Tenth International Conference on Event-Related Potentials of the Brain. 1992, Eger), amelyen már bemutatásra kerülnek a nemzetközi kutatási trendekben is újak számító fejlődés-, illetve kognitív fejlődés-pszichofiziológiai kutatások első eredményei. Az 1998-ban szervezett nemzetközi konferencián (7th International Conference on Cognitive Neuroscience, Budapest) a fejlődés-pszichofiziológia már önálló szimpóziummal szerepel. Ezt követően rendszeressé válik a nemzetközi konferenciák (IOP, MMN, FEPS, stb.) hazai szervezése, s a fejlődés-pszichofiziológia művelőinek állandó és aktív jelenléte érezhetően erősödik a hazai és nemzetközi konferenciákon.

A kutatói utánpótlás szisztematikus nevelése és a nemzetközi mobilitási programok egy új, fiatal, erősen professzionalizálódó kutatói kör megjelenését eredményezik. Sokan tanulnak és kutatnak külföldön, átmenetileg vagy végleg. A külföldön maradók, különösen az európai kutatóműhelyekben dolgozók, szerves kutatói kapcsolatot építenek tovább a hazai műhelyekkel, doktoranduszokat, posztdoktorokat fogadnak, közös projekteken kutatnak. A fejlődés-pszichofiziológia utolsó másfél évtizede a nemzetközileg is elismert eredmények, valamint a mennyiségi és minőségi emelkedés korszaka. A hazai kutatások a nemzetköziekkel tartanak lépést úgy, hogy egyben annak formálói is. Az agykutatási módszereket alkalmazó humán pszichofiziológiai alapkutatásoknak évtizedeken át legfőbb helyszíne az MTA Pszichológiai Intézete (Czigler István, Csépe Valéria, Molnár Márk, Winkler István és tanítványaik), az elért eredmények a nemzetközi megítélésben előkelő helyet foglaltak és foglalnak el. Az Intézet munkájának évenkénti, illetve átfogó MTA értékelései rendszeresen emelik ki a humán pszichofiziológia és fejlődés-pszichofiziológia kiválóságát, amelyet számos mutató (pályázatok, együttműködések, tudományometriai mutatók) igazol. A humán fejlődés a pszichológia és határterületeinek kutatási portfóliójában egyre előkelőbb helyet foglal el. A pszichológia területén az MTA doktora címmel rendelkezők csaknem fele, s a négy akadémikus közül három foglalkozott vagy foglalkozik a fejlődés kérdéseivel. A témák, módszerek, alkalmazott modellek, követett és önállóan fejlesztett elméletek a hazai fejlődéskutatások olyan összetett rendszerét alkotják, amely egyszerre új és hagyományteremtő.

Az első, dedikáltan fejlődés-pszichofiziológiai kutatásokat végző laboratórium 2000-ben alakul meg (Csépe Valéria) az akkor már MTA Pszichológiai Kutatóintézet nevet viselő intézetben. Néhány évvel később elindulnak a hallási eseményszervezés kutatásában nevet szerzett Winkler István és csoportjának elektrofiziológiai módszereket alkalmazó csecsemőkutatásai is. Ezt követi néhány évvel később az egymás után alakuló babalaborok (lásd a fejlődéslélektanál) agykutatásra alkalmas műszerekkel történő felszerelése a Közép-Európai Egyetemen (Csibra Gergely, fejlődéslélektan) és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (Király Ildikó, fejlődéslélektan), majd 2010-től további laboratóriumok (Semmelweis Egyetem, Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem) kezdenek fejlődés-pszichofiziológiai kutatásokat.

A 2000-es évek közepétől erősödő kutatóhelyi fejlesztések hatására jelentősen javulnak a fejlődés-pszichofiziológiai kutatások feltételei, a tárgyiak (laboratóriumok, műszerek) és személyiek (magasan képzett kutatók, hazai és nemzetközi együttműködések, pályázatok) egyaránt. Több doktori iskola bocsát ki jól képzett kutatókat, a tudományos együttműködések erősödnek, s a 2010-től egyre jelentősebbé váló kutatási infrastruktúra fejlesztések lehetővé teszik a korszerű eszközök beszerzését. Az MTA TTK (ma ELKH TTK) Agyi Képző Központban 2015 óta nyílt laboratóriumként működik Magyarország egyetlen kizárólag kutatási célokat szolgáló MRI készüléke (Nemzeti Agykutatási Program), amely a további fejlesztéseknek köszönhetően a képalkotással párhuzamosan végzett méréseket (szemmozgás-követés, EEG) is lehetővé tesz. A fejlődés-pszichofiziológiai, -idegtudományi kutatások bővülése ezen a területen akkor változó, ha az etikai engedélyezés követi majd az EU szabályozást.

A fejlődés-pszichofiziológia területén művelt témák közül kiemelkedik a hallási esemény-szerveződés (lásd még észleléskutatások), a nyelvi feldolgozás (lásd még fejlődési pszicholingvisztika), a figyelmi folyamatok, a matematikai gondolkodás és olvasás, a zene, a társas kogníció (lásd még fejlődéslélektan, kognitív pszichológia) fejlődésének, valamint az atipikus fejlődésnek (diszlexia, diszkalkúlia, stb) és egyes fejlődési szindrómáknak (ADHD, autizmus spektrum zavar, Williams szindróma, Tourette, stb) az idegtudományi, elsősorban elektrofiziológiai módszerekkel történő kutatása. Kiemelt kutatói érdeklődés övezi a csecsemőkor fejlődési változásait (babalaborok, lásd a fejlődéslélektanál) a kisiskolás kort és újabban a serdülőkort. A tágabb értelemben vett fejlődés-pszichofiziológiai kutatások körébe tartoznak az egészséges és patológiás öregedés vizsgálatai (Czigler István, Molnár Márk, Vidnyánszky Zoltán).

Magas idézettségű publikációk látnak napvilágot, s a hazai fejlődés-pszichofiziológia kutatói nem csupán művelik, hanem alkotóan formálják is a hazai és nemzetközi szakmai gondolkodást. A magyar kutatók munkájának elismertségét és hatását jelzik a gyakran idézett közlemények, ezek közül itt néhány kerül felsorolásra. A szubjektív elkerülésére alkalmazott kiválasztás szempontjai: az első szerző magyar, a publikált kutatást Magyarországon került megvalósításra, a nemzetközi adatbázisokban (Scopus, PubMed, Science Direct, Google Scholar) az adott terület átlagát meghaladó idézettsége van (2003-2017), illetve rövid idő alatt (2017-2020) jelentős érdeklődést váltott ki.

4.3. Kiemelkedő nemzetközi publikációk a fejlődés-pszichofiziológiában

Bódizs, R., Gombos, F., Ujma, P., & Kovács, I. (2014). Sleep spindling and fluid intelligence across adolescent development: sex matters. *Frontier in Human Neuroscience*, 8, 952-963.

Csépe, V., Szűcs, D., & Honbolygó, F. (2003). Number-word reading as challenging task in dyslexia? An ERP study. *International Journal of Psychophysiology*, 51(1), 69-83.

Honbolygó, F., Csépe, V., Fekésházy, A., Emri, M., Márián, T., Sárközy, G., & Kálmánchey, R. (2006). Converging evidences on language impairment in Landau–Kleffner Syndrome revealed by behavioral and brain activity measures: A case study. *Clinical Neurophysiology*, 117(2), 295-305.

- Horváth, J., Czigler, I., Birkás, E., Winkler, I., & Gervai, J. (2009). Age-related differences in distraction and reorientation in an auditory task. *Neurobiology of Ageing*, *30*(7) 1157-1172.
- Ragó, A., Honbolygó, F., Róna, Zs., Beke, A., & Csépe, V. (2014). Effect of maturation on suprasegmental speech processing in full- and preterm infants: A mismatch negativity study. *Research in Developmental Disabilities*, *35* (1), 192-202.
- Soltész, F., Szűcs, D., Dékány, J., Márkus, A., & Csépe, V. (2007). A combined event-related potential and neuropsychological investigation of developmental dyscalculia. *Neuroscience Letters*, *417*(2) 181-186.
- Stefanics, G., Háden, G., Huotilainen, M., Balázs, L., Sziller, I., Beke, A., Fellman, V., & Winkler, I. (2007). Auditory temporal grouping in newborn infants. *Psychophysiology*, *44*(5) 697-702.
- Tóth, B., Urbán, G., Háden, G., Molnár, M., Török, M., & Winkler, I. (2017). Large-scale network organization of EEG functional connectivity in newborn infants. *Human Brain Mapping*, *38* (8) 4019-4033.
- Winkler, I., Háden, G., Ladinig, O., Sziller, I., & Honing, H. (2009). Newborn infants detect the beat in music. *Proceedings of the National Academy of the United States*, *106*(7) 2468-2471.

5. A magyar pszicholingvisztika 30 éve (1990-2020) – Pléh Csaba⁵

5.1. A magyar pszicholingvisztika intézményesülése

Intézményi vonatkozások A modern pszicholingvisztika magyar közegben is a nyelvészek és pszichológusok közötti intézményi és kutatási együttműködés, illetve a fiatal nemzedéknél osztott szocializációs hatások között működik. Az intézményeket illetően ebben a 30 évben is központi szerepe volt két főhivatású kutatóhelynek, az MTA Nyelvtudományi és Pszichológiai (jelenleg Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai) Intézetének, az ELTE majd a BME, a JATE (majd SzTE) és a Pécsi Tudományegyetem műhelyeinek. A mai középnemzedék, Győri Miklós, Lukács Ágnes, Kas Bence, Németh Dezső, Janacsek Karolina, Surányi Balázst, Forgács Bálint, Schnell Zsuzsa ezeken a helyeken alakították ki a kísérleti pszicholingvisztikához szükséges szakmai áthallás készségét, s a mind ehhez, mind a gyermeknyelvi kutatáshoz ma már szükséges szoftverkezelési és korpusznyelvészeti készségeket. A magyar pszicholingvisták sok fontos nemzetközi kutatási projektben vettek részt, brit, holland, francia, amerikai kutatócsoportokkal. Kiemelkedő folytonos kapcsolatuk van a Zágrábi és a Bécsi Egyetemmel. A közös munkaülések mellett Pléh Csaba vendégprofesszori kinevezése nyomán Gergely György, Bodor Péter, Győri Miklós, Lukács Ágnes és Forgács Bálint is vendégoktatók voltak a bécsi nyelvészetben. A Pannon Egyetem pedig több min 20 éve egy jórészt nyelvoktatási érdekességű nemzetközi pszicholingvisztikai nyári egyetemet szervez.

Eszközök és könyvek. A magyar pszicholingvisztika nemzetközi érdekességét a magyar mint célnyelv sajátosságai adják. Ezért is fontos, hogy a kutatók menet közben, többnyire a konkrétabb kutatási feladatok mintegy segédeszközeként vagy melléktermékeként sztenderdizált módszereket illetve magyar ingeranyagokat dolgoztak ki. Ilyen Gósy Mária (2012) nyelvbotlási korpusza, Székely Anna (2003) nemzetközi sztenderddé vált képi szókinccs próbája (Székely és mtsai, 2004). Lengyel Zsolt (2008) asszociációs szótára elektronikusan is elérhető. Racsmány Mihály és munkatársai (2005) magyar sztenderdekkel látták el a pszicholingvisztikában is igen fontos háttérváltozókat feltáró verbális munkamemória mérő eljárásokat. A nyelvi fejlődésre pedig Pléh Csaba, Palotás Gábor és Lőrík József (2002) főleg a főnévragok változataira és a téri kódolásra (ragok és névutók) összpontosító 4 és 10 év közt alkalmazható nyelvfejlődési teszteljárást dolgoztak ki. Lukács, Győri és Rózsa (2012) pedig Dorothy Bishop nevezetes TROG eljárásának magyar változatát sztenderdizálták. Az eljárás képkiválasztás alapján méri a nyelvtani szerkezetek (többes, tagadás, cselekvő, mellékmonda) megértését. *Tankönyvek* is segítik a bevezetést a pszicholingvisztikába. Gósy Mária (2004) tankönyve inkább a nyelvész diákok hagyományos szemléletére támaszkodó kiinduló bevezetés. Schnell Zsuzsa (2019) kis tankönyve az életbeli példaanyag és a kutatási eredmények szellemes kombinációjával érvel a mellett, hogy a kisgyermek egyszerre tanulja a nyelvet és a társas életet. A Pléh Csaba és Lukács Ágnes (2014) szerkesztette kétkötetes kézikönyv azoknak szól, akik felsőbb éves diákként a téma kutatóivá szeretnének válni.

⁵ Köszönöm Forgács Bálint és Lukács Ágnes kollegiális kommentárjait.

5.2. Vezető kutatási témák a hazai pszicholingvisztikában⁶

A magyar mondat szerkezet néhány vonása – a szabad szórend, a fókuszba emelés, a logikai kiemelés szerepe, szórend és nyelvtani esetek kapcsolata - fél évszázada a nemzetközi nyelvészeti érdeklődés előterében áll. 30 év pszicholingvisztikai kutatásai is hozzájárulnak ennek értelmezéséhez. Gergely (1991) a fókuszbaemelés hatásait mutatta ki, olyan mondatok értelmezése során, mint *Feri elmosogatta a tányérokat versus Feri a tányérokat mosogatta el*, miközben utána azt a testszót kell kiolvasni, hogy KOSZOSAK. A fókusszal való ellentmondás miatt a második mondat után a testszó kiolvasása lelassul. É. Kiss Katalin csoportja a logikai szerepek és a kvantifikáció viszonyát elemezte több életkorban s többféle (kép összevetés, értelmezés, szemmozgás) módszert alkalmazva. Részletes adatokkal támasztották alá, hogy már óvodás gyermekek is számos nyelvtani és pragmatikai tényezőt vesznek tekintetbe olyan mondatok értelmezésénél, mint *János pár almát megevett* (É. Kiss és Zétényi, 2018). A kutatási irány a pusztá Sperber-féle relevancia alapú pragmatikai értelmezés helyett a nyelvi, nyelvtani és pragmatikai valamint a logikai és kognitív mozzanatok a kontextuális ingerekkel együtt tanulmányozza. Hasonló, többtényezős felfogást támaszt alá Káldi és Babarczy (2018) különböző kontextusokat variáló mondat-kép összevető vizsgálata. (*Feri csak egy almát vett ki*), miközben különböző számú megmaradt almát ábrázoló képek jelennek meg, egy felvezető nyelvi kontextus után.

Ennek a témakörnek kitüntetett mozzanata az intonáció szerepe a szórend és a logikai kiemelés függvényében, Surányi Balázs csoportja olyan mondatok kontextuális kimondását hasonlította össze, mint *Csak két előadó énekelte el mindegyik melódiát versus Mindegyik melódiát csak két előadó énekelte el*. Miközben a nyelvészeti értelemben vett ADOTT-Új tagolásnak, az információs szerkezetnek megvolt az intonációs hatása, a logikai kiemelésnek (ezt mutatja az aláhúzás) nem volt önmagában ilyen hatása. Vagyis a logikai és a nyelvi szerkesztés intonációs tekintetben is eltérő.

A magyar mondatértelmezés prediktív mozzanatainak és a produkció integratív elemeinek is kitüntetett vonatkozása az intonáció és a nyomatéki mintázat. Honbolygó Ferenc (2020) évtizedes kutatómunkával viselkedéses, EKP és képpalkotó módszereket használva kimutatta, hogy a fenti szupraszegmentális mozzanatok döntő tényezők a mondatfeldolgozás prediktív neurális hálózatának információ feldolgozásában, jellegzetesen fejlődnek, és bizonyos elemeik már intrauterin korban működésbe lépnek. Szerepük a nyelvi feldolgozáson túl a versengő akusztikus ún. koktélparti helyzetek feldolgozásában is alapvető (Tóth és mtsai, 2020).

Számos vizsgálat elemezte *szórend és munkamemória* viszonyát. Pléh és Sinkovics (2011) tisztázták, hogy a szórend gyors elfelejtése a magyarban csak a semleges szórendi változatokra vonatkozik. A jelölt szórendi változatokra (*A kutyát a róka ijesztette meg*) még 1 perces késleltetés után is emlékszünk. Vagyis a „szórendfelejtés” nem automatikus, hanem a nyelvtani-szemantikai elemzéstől függő folyamat. Németh Dezső (2006) kimutatta, hogy a munkamemória különösen addig fontos tényező a mondatmegértésben, amíg az nem automatizálódik. Felnőtteknél is megmarad azonban egy olyan hatás, hogy a magas

⁶ Azokra szorítokozom, amelyek nemzetközileg is említésre méltóak.

munkamemóriával rendelkező személyek gyorsabban értik meg a többértelmű mondatokat: itt ugyanis a tárolt mondatok újraelemzésére van szükség. Gyermekeknél a munkamemória terhelése különösen sok gondot okoz olyan összetett mondatoknál, ahol a mellékmondat megszakítja a főmondatot (*Az a kutya, aki kergette a kecskét, megrúgta a malacot*). Ilyenkor a főmondat feldolgozását fel kell függeszteni, fejben tartva azt, amíg a beékelődő mellékmondat feldolgozása le nem zárul. A gyermekek munkamemóriájának mérete negatívan korrelált a mondatmegértés során ejtett hibák számával (Kas és Lukács, 2012).

A *morfológia* tekintetében a magyar végződések gazdagsága és szisztematikussága valamint a tőtípusok léte (*toll-a-i-m-at* vs. *lo-va-i-m-at*) az átfogó viták szempontjából is igen izgalmassá teszi kutatásukat. A Pléh és Lukács szerkesztette kötet (2001) 10 év kutatásait foglalta össze e téren. Pléh és Juhász (1995) olyan alakok elvetésének idejét vizsgálta, mint **feltanulásuk* **elfordulásuk*. A magyarban igen erős fürdőkád hatást mutattak ki: a szavak eleje a szótári hozzáférés, a vége pedig a mondatbeli szerep miatt különösen kiugró. Pléh és mtsai (2013) kapuzási, előfeszítési és összekeverési módszereket használva nyelvstatisztikailag jobban ellenőrzött ingeranyagon mutatták ki a szókezdetek és a ragozott szóvégek kiemelt jelentőségét, s azt, hogy az alaktani elemzés nemcsak gyakoriságtól függ, hanem az entrópia változásaitól is az alaktani elemek határán.

Gergely György és Pléh Csaba (1995) mutatták ki, hogy az alaktani elemzés mondathallgatás során menet közben is zajlik, amit az észlelési rendszer leterheltsége mutat. A magyarhoz hasonló agglutinatív nyelvekben a feldolgozás a munkaemlékezet erőforrásait sajátosan a komplex szavak feldolgozására alkalmazza, míg az angolhoz hasonló szórend központú nyelvekben ez a terhelés a mondatok szintjén, a mondatok végén érvényesül (Gergely, 1991). Pléh (2016) ez alapján egyenesen az agglutinatív rendszer analitikus feldolgozási stratégiája mellett érvelt, ahol a nyelvi elemzési és értelmezési döntések lokálisak. Németh Dezső és mtsai (2011) azt is megmutatták, hogy a morfológiai összetettség sajátosan terheli a munkaemlékezetet teszthelyzetekben is, ahogy a rendhagyó alakok is (*lovaimnak*).

A gyakoriság és a szabályosság szabadabb variálódása révén a magyar nyelvfeldolgozási anyag érdekes szerepet játszik a szabályos és szabálytalan morfológia ún. *kétutas modelljeit* övező vitákban. Lukács és Pléh (1999) a gyakoriságot variálva kimutatták, hogy a szabályos-kivételes dimenzió mellett a gyakoriság is fontos tényező a magyarban, ami a szigorú kétutas modelleket megkérdőjelezi. Később sokkal pontosabb korpusz becsléseket használva a gyakoriságra Németh és mtsai (2015) igéket és főneveket használva kimutatták, hogy a múltidő és a többesszám tekintetében a ritka tőtípusoknál (*eszik, hó* stb.) a függő forma létrehozása lassabb és pontatlanabb. Maga az alaktani elemzés igen korán kialakul. Ennek újabb bizonyítéka, hogy csecsemők már egy–másfél éves kor körül képesek a gyakoribb toldalékokat a töről leválasztani (Ladányi és mtsai., 2020), ami hozzájárul a sikeres szótanuláshoz. Gábor és Lukács (2012) pedig egy akusztikailag elfedett végződés visszaállító paradigmában kimutatták, hogy a morfológia már 3 éves korban igen aktív alrendszer, s pontos kibontakozását statisztikai illetve nyelvtani tényezők (például a főnévi végződések gyorsabb stabilizálódása) együttesen befolyásolják.

Téri nyelv. A magyar téri nyelv jellege – 9 rag, s 20 feletti névutó, irányhármasság, igekötők – kiváló alkalmat ad annak vizsgálatára, hogy milyen kognitív és nyelvi mozzanatok játszanak bele a rendszer elsajátításába és működésébe. Pléh, Vinkler és Kálmán (1996) kimutatták, hogy már 2-3 éves korúak spontán beszédében felismerhető egy CÉL és TARTÁLY preferencia. Racsmány és mtsai (2001) valamint Pléh (2010) bemutatták, hogy ez a tendencia mesterséges téri kifejezések elsajátításánál is érvényesül, s hogy a kognitívan komplexebb névutó rendszer jóval későbbben alakul ki, s a rag preferencia mindig megmarad az agglutinatív nyelv használóinál.

A képes beszéd világa: A metafora kutatás visszatérő 'jobb féltekei nyelv' legendáját magyar kutatások sokban korrigálták. Forgács Bálint a gyakoriság és a képes beszéd elválasztásával (*édes álom vs. édes irat*) szelektív féltekei prezentációt ill. agyi képalpalkotást használva kimutatta, hogy még újszerű metaforák esetében sem a jobb féltekéé a főszerep, a bal félteke klasszikus nyelvi területei tűnnek aktívabbnak, illetve, hogy a metaforák feldolgozása vagyis nem a szó szerint jelentés aktiválásán és elfojtásán alapul (Forgács, Lukács és Pléh, 2014; Forgács és mtsai, 2012). Újabb eredmények arra is rámutattak, hogy a szó szerinti jelentés érzékleti metaforák (pl. *ragyogó gondolat, színes történet*) esetében sem játszik kimutatható szerepet, vagyis feldolgozásuk nem érzékelő agyterületek révén megy végbe, reprezentációjuk absztrakt (Forgács, 2020).

Győri Miklós (2014) autizmussal élő személyeknél mutatta ki, hogy a vélelmezetten hiányzó tudatelmélet, gondolatulajdonítás következtében irónia és metafora értelmezési helyzetekben többféle kompenzatórikus eljárás figyelhető meg náluk. Noha vannak, akiknek működik a tudatelméletük, vannak olyanok akik egy „vedd-az-ellenkezőjét” kompenzáló értelmezési eljárással oldják meg a feladatot.

Schnell Zsuzsa kutatásai pedig a különböző típusú képletes nyelvi formák eltéréseit mutatták ki, értelmezési időkből, agyi válaszokban, fejlődésben, és a patológiai sérülékenységben egyaránt. A képes beszéd nehézségi sorrendje: irónia, metafora, humor, ahol a valódi humor a legnehezebb. Képalpalkotó eredményeik szerint a tipikusan működő csoport a képes beszéd értelmezésénél a mentalizációval kapcsolatba hozható agyterületeket aktiválta (frontális területek, temporo-parietális régiók valamint a precuneus, mely feltételezhetően a jelentések integrációjáért felelős). Schizofrén pácienseknél ugyanebben a helyzetben azok a területek aktiválódtak, melyek a szó szerinti feldolgozásért felelősek, vagyis náluk nem a hatékony, következtetésekben és szándékolvasáson alapuló pragmatikai jelentéskonstrukció adta az értelmezés alapját (Schnell és mtsai, 2016). Míg irónia és metafora értelmezés esetén a betegeknél az intelligencia segítette a kompenzációt, a humor eredményekre nem volt hatással az IQ, vagyis a humor esetében nem működik a kompenzációs stratégia, mert nem aktiválódnak együttesen a társas tudások.

5.3. Fejlődési pszicholingvisztika

A hazai kutatásokra is jellemző, hogy az utóbbi évtizedekben a korábbi korpusz alapú megközelítéseket felváltották a kísérleti megközelítések. Ezen belül a magyar kutatás

különleges jellegzetessége, hogy igen korai életkorokra összpontosít, sokszor preverbális gyermekeknél vizsgálja a nyelvi készségek kibontakozását, és Csibra Gergely és Gergely György átfogó fejlődéseméletének megfelelően a korai nyelvet a társas elme, a szándék és gondolatértelmező rendszer (ToM) és a társas tanulás keretét adó természetes pedagógiai elmélet keretében értelmezik.

Forgács Bálint és *mtsai* (2019, 2020) egy nyelvi elvárás elektrofiziológiai potenciált (N400) használva kimutatták, hogy a baba meglepődik, amikor egy kommunikációs partner jelentés-inkongruenciát lát jel és tárgy között. Vagyis a 14 hónapos babáknak összetett elvárásaik vannak partnerük szemantikai elvárásaira is. Kovács Ágnes (2012) továbbmenve a korábbi óvodáskori saját eredményein, bemutatta, hogy a családi kétnyelvű környezetben nevelkedő gyermekek már az első életéve közepétől gyorsabban alakítanak ki társas figyelmi mechanizmusokat és a végrehajtó működéseik is fejlettebbek mint egynyelvű kortársaikénál. 4-5 éves gyermekekkel dolgozva Király Ildikó csoportja (Somogyi, Tran, Guellai, Király és Esseily, 2020) kimutatta, hogy a nyelv mint csoportképző tényező már 5 éves korban befolyásolja a proszociális viselkedést.

A nyelvi zavarok vizsgálata ezen belül kitüntetetten *a fejlődési zavaroké* központi szerepet játszik a magyar pszicholingvisztikában is. A kutatások alapvető vizsgálati kerete a moduláris *versus* interaktív értelmezés, közelebbről pedig a szabály *versus* elem rendszer eltérő sérülékenysége. Broca afáziásokat vizsgálva Bánréti (1997) azt mutatta ki, hogy mondatmegértési teljesítményük azért gyenge, mert már az elsődleges, korai mondatnyi feldolgozás elégtelen náluk. Bánréti, Hoffman és Vincze (2016) pedig a rekurzív rendszerek szisztéma érzékeny sérülését mutatták ki afáziásokat és Alzheimer kórban szenvedő betegeket szembeállítva. A Broca afáziásoknak nem ment a mondat beágyazás, viszont ezt kompenzálták a tudatelméleti rekurzív rendszerrel. Az Alzheimer szindrómával élő betegeknél viszont fordított volt a helyzet: nekik a mondatbeágyazás ment. Mindez arra utal, hogy a különböző mentális alrendszerek független, moduláris rekurzív rendszereket használnak, nem egyetlen, közös rekurzív kognitív rendszerünk van.

Lukács Ágnes és csoportja a BME laboratóriumában két évtizede vizsgálja a nyelvi fejlődési disszociációkat, elsősorban a Williams szindróma és a Nyelvfejlődési Zavar (Developmental Language Disorder, DLD) esetében. A nemzetközi irodalomban az 1990-es években feltételezett kettős disszociációs elvek, és a „zavar=hiányzó komponens” kritikai elemzéséből indultak ki, kiemelve ugyanakkor, hogy több nyelvben szerzett adatok még erős genetikai komponensű fejlődési zavar esetén is fontosak lehetnek a nyelvi tényezők szétválasztása és az epigenetikus fejlődés zavarának elemzése révén (Lukács, 2005, Pléh, 2006). A kiinduló disszociációs modell: Williams szindróma (WS): jó nyelv, jó nyelvtan (szabály túláltalánosítás), de gyenge téri kogníció. Specifikus Nyelvi Zavar (Specific Language Disorder, SLI – a DLD elődje): jó téri rendszer, jó szókincs, de gyenge nyelv, főként gyenge nyelvtan.

Ami a szabály *versus* elem rendszerszerű kettősséget illeti a WS vs. SNyZ összehasonlításokban nem volt világos disszociáció a két csoport között. A fejlődési zavarok sokkal inkább megzavart tanulási menetet mutatnak, mintsem egy egyszerű nyelvtan *versus* szókincs moduláris

megoszlást a nyelvi rendszerben. Ugyanakkor a verbális és vizuális munkaemlékezeti rendszer fontos moduláló tényezőnek bizonyult a Williams szindrómás csoport nyelvi teljesítményeiben is (Lukács, 2005, Lukács, Pléh és Racsmány, 2004). Külön figyelemreméltó a nyelvi rendszer meghatározó voltáról, hogy miközben érthető módon a Williams szindrómás személyek téri nyelvi teljesítménye, alacsony színvonalú téri kogníciójuknak megfelelően nagyon elmaradt az életkori normáktól, ugyanazokat a tendenciákat (például a CÉL könnyebb, a FORRÁS igen nehéz) mutatták, mint a tipikus fejlődésű személyek (Lukács, Pléh. és Racsmány, 2007).

Az eredetileg speciális nyelvfejlődési zavart (mára DLD) mutató 4-10 éves gyermekek nyelvi zavarait elemezve Lukács Ágnes és *mtsai* rámutattak arra, hogy talán nem is annyira sajátos ez a zavar. Más kognitív rendszerek, munkaemlékezet, végrehajtó működések és főként a procedurális tanulási rendszer több területre kiterjedő szekvencia tanulási zavara rejlik mögötte (Lukács és Kemény, 2014, Lukács és *mtsai*, 2016). A kontroll működések zavara szótalálási nehézségekhez is vezet a nyelvfejlődés zavarában (Ladányi és Lukács, 2019).

A magyar teamek a neurológiai nyelvi zavarokban és a nyelvfejlődési zavarban is az átfogó procedurális tanulási zavarokra mutattak rá, illetve arra, hogy az ép deklaratív emlékezeti rendszer sok nehézséget kompenzálhat nyelvi zavar esetén. Egy friss áttekintés a nyelvi és neurológiai emlékezeti zavarok egy jó részét a bazális ganglionok működésével magyarázza, a procedurális deficit feltevés keretében. Korántsem véletlen, hogy az összefoglaló egyik munkatársa, Janacsek Karolina a magyar procedurális nyelvi zavar kutatócsoportból jött (Ullman, Earle, Walenski és Janacsek, 2020).

5.4. Hivatkozások

Bánréti, Z. (1997). Sentence parsing in aphasia: grammatically judgements by Hungarian broca's aphasics. *Acta Linguistica Hungarica*, 44, 3-42

Bánréti, Z., Hoffmann, I. & Vincze, V. (2016). Recursive subsystems in aphasia and Alzheimer's disease: case studies in syntax and theory of mind. *Frontiers in Psychology*, 7, 2016

É. Kiss, K. & Zétényi, T. (Eds.). (2018). *Linguistic and Cognitive Aspects of Quantification. New York: Springer. electronic resource: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-91566-1>*

Forgács, B. (2020). An electrophysiological abstractness effect for metaphorical meaning making. *eNeuro* 7(5), 1-12.

Forgács, B., Bohrn, I., Baudewig, J., Hofmann, M. J., Pléh, Cs. & Jacobs, A. M. (2012). Neural correlates of combinatorial semantic processing of literal and figurative noun noun compound words. *Neuroimage*, 63, 1432–42.

Forgács, B., Gervain, J., Parise, E., Csibra, G., Gergely, G., Baross, J., & Király, I. (2020). Electrophysiological investigation of infants' understanding of understanding. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 43, 100783.

Forgács, B., Lukács, Á., & Pléh, Cs. (2014). Lateralized processing of novel metaphors: disentangling figurativeness and novelty. *Neuropsychologia*, 56: 101–109

- Forgács, B., Parise, E., Csibra, G., Gergely, G., Jacquey, L., & Gervain, J. (2019). Fourteen-month-old infants track the language comprehension of communicative partners. *Developmental Science*, 22(2), e12751.
- Gábor, B. & Lukács, Á. (2012). Early morphological productivity in Hungarian: Evidence from sentence repetition and elicited production. *Journal of Child Language*, 39(2), 411-442.
- Gergely, Gy. (1991). *Free word order and discourse interpretation*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Gergely, Gy. & Pléh, Cs. (1994). Lexical Processing in an Agglutinative Language and the Organization of the Lexicon. *Folia Linguistica*, 28, 175–204.
- Gósy, M. (2005). *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris
- Gósy, M. (Szerk.). (2012). „Nyelvbtlés"-korpusz. *Beszédkutatás*, 2012, 301-313.
- Győri, M. (2006). *Autism and cognitive architecture. Domain specificity and cognitive theorizing on autism*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Honbolygó, F. et al. (2020). Expectations about word stress modulate neural activity in speech-sensitive cortical areas. *Neuropsychologia*, 143, 107467
- Káldi, T. & Babarczy, A. (2018). Linguistic exhaustivity inference is context dependent. *Acta Linguistica Academica*, 65, 547-596.
- Kas, B. & Lukács, Á. (2012). Processing relative clauses by Hungarian typically developing children. *Language and Cognitive Processes*, 27, 500-538.
- Kovács, Á. (2012). Early bilingualism and theory of mind: Bilinguals' advantage in dealing with conflicting mental representations. In: M. Siegal & L. Surian (Eds.), *Access to language and cognitive development* (pp. 92-218). New York, NY, US: Oxford University Press,
- Ladányi, E., Kovács, Á. M., & Gervain, J. (2020). How 15-month-old infants process morphologically complex forms in an agglutinative language? *Infancy*, 25, 190–204.
- Ladányi, E. & Lukács, Á. (2019). Word retrieval difficulties and cognitive control in specific language impairment. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 62, 918-932.
- Lengyel, Zs. (2008). *Magyar asszociációs normák enciklopédiája I*. Budapest: Tinta.
- Lukács, A. (2005). *Language Abilities in Williams Syndrome*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lukács, Á., Győri, M., & Rózsa, S. (2012). A TROG pszichometriai jellemzőinek magyar vizsgálata, a normák kialakítása. In D. V. M. Bishop: *TROG – Test for Reception of Grammar*. Budapest: OS Hungary Tesztfelkészítő Kft.
- Lukács, Á. & Kemény, F. (2014). Domain-general sequence learning deficit in specific language impairment. *Neuropsychology*, 28, 472–483.
- Lukács, Á., Ladányi, E., Fazekas, K., & Kemény, F. (2016). Executive functions and the contribution of short-term memory span in children with specific language impairment. *Neuropsychology*, 30, 296-303.
- Lukács, Á. & Pléh, Cs. (1999). Ranking of rules and exceptions in an agglutinative language: Hungarian data regarding the dual process hypothesis. *Behavior and Brain Sciences*, 22, 960–962.

Lukács, Á., Pléh, Cs., & Racsmány, M. (2004). Language in Hungarian children with Williams syndrome. In: S. Batike & J. Siegmüller (Eds.), *Williams Syndrome across Languages*, (pp. 187-220). Amsterdam: Benjamins.

Lukács, Á., Pléh, Cs., & Racsmány, M. (2007). Spatial Language In Williams Syndrome: Evidence For A Special Interaction? *Journal Of Child Language*, 34, 311-343.

Németh, D. (2006). *A nyelvi folyamatok és az emlékezeti rendszerek kapcsolata*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Németh, D. et al. (2011). The effect of morphological complexity on short-term memory capacity. *Acta Linguistica Hungarica*. 58 (1–2), 85–107.

Németh, D. et al. (2015) The Production of Nominal and Verbal Inflection in an Agglutinative Language: Evidence from Hungarian. *PLoS ONE*10(3): e0119003.

Németh, D. et al. (2012). Language deficits in pre-symptomatic Huntington's disease: Evidence from Hungarian. *Brain and Language*, 121, 248-253,

Pléh Cs. (2017). Linguistics based modularity and the structure of the cognitive field. *Wiener Linguistische Gazette*, 82, 229-234

Pléh Cs. és Lukács Á. (Szerk.). (2014). *Pszicholingvisztika. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv*. Budapest: Akadémiai. https://mersz.hu/dokumentum/pszlingv_1

Pléh, Cs. (2006). Using Hungarian language to clarify language-thought relations in impaired populations. *Hungarian Studies*, 20, 233-244

Pléh, Cs. (2010). On the importance of goals in child language: Acquisition and impairment data from Hungarian. In M. Kail & M. Hickmann (Szerk.), *Language acquisition across linguistic and cognitive systems*, (pp. 147-160). Amsterdam: Benjamins.

Pléh, Cs. (2016). *Analytic versus Holistic? An Analysis of Some Proposals for Cognitive East-West Differences*. In B. Gulyás & J. V. Vasbinder (Szerk.), *Cultural Patterns and Neurocognitive Circuits: East-West Connections*, (pp. 71-88). Singapore: World Scientific.

Pléh, Cs. és Lukács, Á. (Szerk.). (2001). *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Budapest: Osiris.

Pléh, Cs. & Sinkovics, B. (2011). Word order and focusing effects in the memory representation of Hungarian sentences. *Acta Linguistica Hungarica*, 58, 120–133.

Pléh, Cs., Németh, K. Varga, D. Fazekas, J., & Várhelyi, K. (2013). Entropy measures and predictive recognition as mirrored in gating and lexical decision over multimorphemic Hungarian noun forms. *Psihologija*, 46, 397–420.

Pléh, Cs., & Juhász, L. (1995). Processing of multimorphemic words in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica*, 43, 211–230.

Pléh, Cs., Lukács, Á., & Racsmány, M. (2003). Morphological patterns in Hungarian children with Williams and the rule debates. *Brain and Language* 86(3), 377-383.

Pléh Cs., Palotás G. és Lórik J. (2002). *Nyelvfejlődési szűrővizsgálat (PPL)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Pléh, Cs., Vinkler, Zs., & Kálmán, L. (1996). Early morphology of spatial expressions in Hungarian children: A child study, *Acta Linguistica Hungarica*, 40, 129-142.

- Racsmány M., Lukács Á., Németh D. és Pléh Cs. (2005). A verbális munkamemória magyar nyelvű vizsgáló eljárásai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 60, 479–505.
- Racsmány, M., Lukács, Á, Pléh, C., & Király, I. (2001). Some cognitive tools for word learning: The role of working memory and goal preference. *Behavioral and Brain Sciences*, 24(6), 1115-1117.
- Schnell, Zs. (2019). *Az elme nyelve. Társalgás és nyelvfejlődés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
<https://mersz.hu/kiadvany/632>
- Schnell, Z., Varga, E. Tényi, T. et al. (2016). Neuropragmatics and irony processing in schizophrenia – Possible neural correlates of the meta-module of pragmatic meaning construction. *Journal of Pragmatics*, 92, 74-99,
- Somogyi. E., Tran T., Guellai, B. Király, I., & Esseily, R. (2020). The effect of language on prosocial behaviors in preschool children. *PLoS ONE* 15(10):e0240028.
- Surányi, B., & Turi, G. (2018). Quantifier scope in sentence prosody?: A view from production. *Acta Linguistica Academica*, 65, 385-416.
- Székely A. (2003). *Lexikális előhívás interkulturális kutatása képmegnevezési helyzetben*. Doktori értekezés, ELTE, Budapest.
- Székely, A. et al (2004). A new on-line resource for psycholinguistic studies. *Journal of Memory and Language*, 51(2), 247-250.
- Tóth, N, Honbolygó, F., Szalárdy, O. et al. (2020). The effects of speech processing units on auditory stream segregation and selective attention in a multi-talker (cocktail party) situation, *Cortex*, 130, 387-400.
- Ullman, M. T., Earle, F.S., Walenski, M., & Janacsek, K. (2020). The neurocognition of developmental disorders of language. *Annual Review of Psychology*, 71, 389-417.

II. Szociálpszichológia és határterületei

6. A szociálpszichológia 30 éve – Hunyady György

6.1. Bevezetés

A magyar szociálpszichológia a rendszerváltás nyomán felpézsdült, az aktuális társadalmi fejleményekre először élénk – zömmel magyar nyelvű, esszéisztikus, könyv-formátumú – publikációs terméssel reagált. A korszakos társadalmi változások iránt 90 előtt felcsapó külföldi érdeklődés ezt követően sem enyészett el, előnyeit a hazai szociálpszichológia a nyelvismeret és az alkalmazott kutatómódszertan szintjének függvényében tudta mindinkább kamatoztatni. A szakterület őrizte és gazdagította korábbi tematikáját, minek során kialakultak új súlypontok és erőteljes, érdemi nyitásra került sor a társ-társadalomtudományok felé. A 90-ben mintegy negyedszázados múltra visszatekintő törzsterület eleve a nemzetközi tudományossággal való kapcsolatban fogant (lásd a szakszövegek számos és mindinkább koncepciózus gyűjteményeit, utóbb a képzést szolgáló lefordított amerikai/európai tankönyveket, de tükrözi ezt az 1997-ben megjelent első magyar tankönyv és szöveggyűjteménye is (Csepeli 1997, Lengyel 1997), ezért is a hazai társadalomtudományok számottevő részétől eltérően az ideológiai monopólium kötelmeinek lehántása itt szükségtelen volt.

A szociálpszichológia területén végbement fejlődés és elért eredmények tárgyalását négy bekezdésre tagoljuk: 1) E munkálatok törzsét a társadalmi identitás és a csoportközi viszonyok sokrétű témájának folytonos vizsgálata képezte, elméleti-módszertani háttérrel biztosítva a másirányú munkálatoknak is. 2) Kezdetekben szinte elhatárolhatatlan ettől, de utóbb önállósodik a társadalmi változások szociálpszichológiai követése, illetve az ezekkel kapcsolatos várakozások kidolgozása. 3) Az interperszonális kapcsolatok dinamikája, legyenek ezek spontánok vagy intézményes keretben szervezettek, hagyományosan centrális kérdésköre a szociálpszichológiának, amely e periódusban számottevő magyar eredményekkel is büszkélkedhet. 4) Ebbe beleszövődik, ettől szinte csak mesterségesen választható az érték és normatudat és ennek akár spontán, akár céltudatos formálása.

6.2. Társadalmi identitás, sztereotípa és előítélet a csoportközi viszonyokban

Az *identitás* tanulmányozása – amely a három évtized szociálpszichológiájának töretlen vonulata volt egyfelől a hazafiság/nemzet-tudat 70-es években indult empirikus megközelítésében gyökerezett, másfelől a 80-as évektől változatos formában igyekezett kiaknázni a kulcsfogalomban rejlő elméleti integrációs lehetőségeket, tekintettel az azonosságtudat társadalmi és pszichológiai kettős beágyazottságára és kötöttségére.

Az identitáskutatások kezdetén elmemozgató szerepet játszottak Garai László vitakérdései (1993), melyek a generációs identitás hazai történeti sajátosságait is érintették. Pataki Ferenc

ezen a *szocializációs-generációs* szempontokat személyes és szakmai involváltsággal tárgyalta egymásra-épülő több kötetében (Pataki 2001, 2005, 2013). A történeti-leíró munkastílus mellett az identitásra koncentrált munkáját kezdetektől az *elméleti-integratív* feladatvállalás jellemzi, ennek az ambíciónak a jegyében behatóan tárgyalta, hogy a szociálpszichológia affektív irányvétele mennyiben befolyásolja a társadalmi azonosságtudat korszerű értelmezését (2004). Szellemi örökségének ápolásában aktív szerepet vállalt Csepeli György és László János, az ELTE szociológiai, illetve az MTA pszichológiai intézetében.

A *nemzettudat* hazai vizsgálatának egyik úttörője volt Csepeli György, aki ez irányú munkáiban az egyoldalú, felfokozott nemzeti elfogultság esetenként groteszk és mindenkor veszélyes megnyilvánulásaira is korán felhívta a figyelmet (Csepeli 1992, 1997, 2011), a sokoldalú és hosszútávú lokális vizsgálatait utóbb nemzetközi perspektívában nyerték el mélyebb értelmüket. E folyamat kiteljesedése az 1995-től az International Social Survey Programme keretében rendszeres időközökben megismétlődő nemzeti identitás felmérés az európai országok adatai alapján. Az elemzések – sommás megítélése szerint – azt mutatják, hogy Szűcs Jenő 1981-ben publikált elmélete Európa három fejlődési régiójáról kisebb módosításokkal a 21-ik század elején is érvényes (Csepeli és Örkény 2017, 2020).

A kiterjedt mintákon szerzett tudatvizsgálati eredmények háttérében is felsejlett a nemzeti múlttra vonatkozó közkeletű narratívumok szerepe. Ezt az összefüggést magasszintű módszertani érzékenységgel és tudatossággal tárgyalta és demonstrálta László János (László 2005, 2008, 2014). Elméleti munkájának fókuszában a narratív pszichológia kidolgozása állt, ehhez kapcsolódóan teremtette meg munkacsoportja – Ehmann Bea különösen aktív közreműködésével – a narratív pszichológiai tartalomelemzés módszertanát, és kifejlesztette annak automatikus eljárását, a NarrCat korpusznyelvészeti keresőalgorithmus rendszert. Az általa európai kisugárással képviselt *narratív szociálpszichológia* empirikus vizsgálatait kitekintettek a magyar nemzeti identitás jellemzőire (úgy mint csoportközi ágens, az értékelés, az érzelmek és kognitív állapotok jelentkezésére) a sajtóból vett szövegtörzsekben, történelmi regényekben, iskolai tankönyvekben és kísérleti prezentációk fogadtatásában. Ezen eredmények is ráirányították a figyelmet a magyar nemzettudat tartalmát formáló *kollektív történelmi traumák* feldolgozására, amiben az „áldozati szerep” különösen nagy hangsúlyt kap (mely gondolati irányt László tanítványai a további tájékozódásuk során is követték, lásd Fülöp és Kővágó, 2018). Jól egészítik ezen a felismeréseket Kovács Judit és mtsa eredményei az erkölcsi tartást adó motívumokról (megküzdés, összetartozás, szabadságvágy) a magyar nemzettudat tartalmában (Kovács és Pántya, 2012).

Az identitás problematikája – mint jeleztem – gondolati találkozási pont volt Garai László filozófiai ihletettséggű műhelyében is, melynek legtartósabb és a publikációk tanúsága szerint is legtermékenyebb hajtása Erős Ferenc 30 év során kiteljesedett életműve volt. Erős – elsősorban elemző-értelmező jellegű – munkáinak témája volt az *analitikus szociálpszichológia*, a „freudomarxizmus” kérdésköre, a freudi kultúraelmélet és a frankfurti iskola szempontjait ötvöző, pszichoanalitikus szemléletű társadalomkritika (Erős 2001b, 2007). Ennek jegyében foglalkoztatta intenzíven az előítélet, a rasszizmus, a tekintélyelvűség

problémája és a „Másik” konstrukciója. A trauma kérdéskörét vizsgáló írásaiban szintén társadalmi jelenségekre alkalmazta a pszichoanalitikus felfogást: a holokauszt, a transzgenerációs traumaátadás hatásaival és a *(zsidó) identitás* tartalmával, megélésének, elbeszélésének lehetőségével Magyarországon az elsők között foglalkozott. Történeti perspektívájú munkái (Erős és Enyedy 1999, Borgos, Erős és Litván 2006, Erős, Lénárd és Bókay 2008, Borgos, Erős és Gyimesi 2019 vagy a forráskiadás kiemelkedő példaként említhető Freud–Ferenczi levelezés sajtó alá rendezése) a pszichológus szakma önismeretét kívánták szolgálni, s az interdiszciplináris kapcsolatépítés szolgálatában álltak és nyernek folytatást.

Az ELTE Pszichológiai Intézetében (majd Pszichológiai és Pedagógiai Karán) a kognitív szociálpszichológia hagyományai erősek, aminek kulcsfogalma a 80-as – 90-es években *a sztereotípiák volt, az identitásépítés és a csoportközi viszonyok* tanulmányozása szempontjából egyaránt releváns konstrukció. (Kiss, 2019) A *nemi sztereotípiák* kulturális sajátosságainak kutatásaival indult Nguyen Luu Lan Anh munkássága, amely egy kutatóműhely forrásvidékévé vált. (Nguyen Luu 2019) Ennek egyik fő csapásiránya az akkulturáció, az identitás témakörét célozza meg. Szakmai érdekkörük az egyre nagyobb számot kitevő „nemzetközi diákok” és a különböző kisebbségi csoportok (a bevándorló csoportoktól a német, vagy szerb ajkúakon át a romákig) etnikai-kulturális identitásának különböző szintjeinek feltárásától az identitásnehézségek beazonosításán át az identitás megerősítéséig terjed. A kutatásaik másik fő irányába tartoznak (Szabó és Kovács 2017) a nemi szerepek egyéni, csoportos és társadalmi vetületei (nemi sztereotípiák, nemek közötti viszonyok, szexizmus, feminizmus, maszkulinitás), a társadalmi nemek kérdésének vizsgálata különböző szférában: család és munkahely, iskola és politika. Harmadik fő irányként említhető az *interkulturális* nevelés, a multikulturális oktatás, a család és az iskola közötti viszony, a kulturális sokféleség kérdése az iskolában: a tanárok multikulturális, valamint bevándorlók iránti attitűdjeivel, bevándorló gyerekek iskolai szocializációjával és családjuk akkulturációjával, a tanodába járó gyerekek tanulmányi és társas területen való boldogulásával egyaránt foglalkoznak. (Megjegyzendő, hogy az iskolai szocializáció átfogó keretein belül szociálpszichológiai szempontból releváns képzési tartalmak megalapozása – mint Kovács Mónika koordinációjában a Holocaust tanítása – is a kutatási műhely felvállalt és eredménnyel megoldott feladatai közé tartozik.)

Míg a szociálpszichológia a nevelés területén való kamatoztatása a fentiekben érintett kutatások nyilvánvaló célja, ezekkel bizonyos átfedéssel, de ugyanakkor markáns politikai pszichológiai profillal, nemzetközi szinten álló empirikus módszertannal, figyelemre méltó publikációs terméssel jelentkezik 2012 után az ELTE egy másik – Kende Anna vezetése alatt álló – kutatóműhelye is. A *csoportközi viszonyok és a politikai viselkedés* pszichológiai vetületei tanulmányozása itt szorosan kötődik azokhoz a társadalmi és politikai eseményekhez, amelyek meghatározóak adott időszakban Magyarországon és a világban. A csoportközi viszonyok közül kiemelt figyelmet szenteltek e kutatások a *romák és nem roma* magyarok (vagy más európaiak) kapcsolatának, az előítéletesség kérdéseinek és a hatékony anti-diszkriminációs beavatkozásoknak, illetve annak a kérdésnek, hogy milyen mechanizmusok tartják fenn a nemek közötti egyenlőtlenégeket. Emellett több kutatás az *idegenellenesség* pszichológiai gyökereit vizsgálta, mégpedig a nemzeti identitás sajátosságaiban, a morális beállítódásban és

a konvenciókhoz, meglévő társadalmi hierarchiákhoz való ragaszkodásban keresve magyarázatot e jelenségre. (Kende és mtsai 2020, Hadarics és Kende 2019). E műhelyhez köthetjük Krekó Péter politológiai megközelítést is érvényesítő munkásságát is, amely többek között az előítéletesség egyik alesetenként az „összeesküvéselméletek” monografikus vizsgálatát nyújtja (Krekó, 2018).

6.3. A változás történeti szociálpszichológiája és a jövőbe mutató változások

A rendszerváltás értelemszerűen magára vonta a szociálpszichológusok szakmai figyelmét, akik a módszertani individualizmus jegyében fogant empirikus eszközeikkel ritkán, az egyénről a társadalomra futó fogalmi apparátusukkal gyakrabban próbálták megragadni az átfogó makrostrukturális folyamatot, ennek előzményeit és következményeit. A megnevezett identitáskutatók (nem egyszer *identitás-váltásként könyvelve el* a történeteket), aktív szerepet játszottak a hazai és nemzetközi tekintetben egyaránt élő és ható téma tárgyalásában. Így járt el a maga túlhangsúlyozott marxista identitását elhalványító Garai László, vélhetően ebben talált rá igazán a maga szakmai identitására Erős Ferenc (Erős, 1993, 2001a), de a maga esszéisztikus műfajában figyelemre érdemes tanulmányokat írt Halász László (Halász, 1992), aki egyébként a művészetpszichológia útkereső képviselőjeként méltán tekinthető a narratív megközelítés szálláscsinálójának. A legnagyobb visszhangot Pataki Ferenc kiemelkedő, politikai érzékenységű írásai váltották ki, aki szakmai gondolati keretben tudta árnyaltan kezelni a történeti felelősség kényes kérdéseit is (Pataki, 1993, 2000), amint aztán folytatólagosan is szakmailag kommentálta a FIDESZ korszakig bekövetkező társadalmi-politikai változásokat is (Pataki, 2011).

Hunyady György tevékeny szerepet játszott a *kognitív szociálpszichológia* alapfogalmainak (attitűd, személy és csoportpercepció) meghonosításában mind az oktatás, mind a kutatómunka területén. Így volt egyik hazai úttörője a nemzettudattal összefonódott sztereotípiák módszeres feltárásának. Unikális érdeklődést árult el a *sztereotípiák rendszer-szerű szerveződése* iránt egyéni és társadalmi szinten, feltételezve és dokumentálva, hogy ezek rendszerében az egyéni gondolkodási stílus és az ideologikus közgondolkodás jelenik meg. Ez a megközelítés tette lehetővé számára, hogy a sztereotípiák rendszerében („implicit társadalomelméletben”) a *rendszerváltáskor sebesen* bekövetkező változásokat feltárja nemzeti, társadalmi és történeti vetületben egyaránt (Hunyady 1996 és angolul 1998a, 1998b). Hunyady erőfeszítéseket tett, hogy a szociálpszichológia klasszikusait és az ezredforduló idején fellépő radikális megújítóit kiadványsorozatokban ismertesse meg a hazai szakmai és tágabb értelmiségi olvasóközönséggel (Lásd Hunyady 2006). Ezzel összhangban módszeres vizsgálatok közel két évtizedes sorozatával vette célba (a megújuló szociálpszichológia makrostrukturális és motivációs szempontjaiból) a *társadalmi viszonyok megélésének* ellentmondásos tapasztalati anyagát, kritikusan elutasító és igazodóan elfogadó jellegét és ezek – politikai pszichológiai szempontból is releváns – társadalmi-közérzeti hullámverését (Hunyady 2002, Hunyady 2018). A közgondolkodás és a társadalmi közérzet módszeres vizsgálata szempontjából kiemelt figyelmet érdemelnek Münnich Ákosnak a matematika társadalomtudományi alkalmazásába nemzetközi viszonylatban jól beágyazott

kutatásai akár az ítéletek/attitűdök (Münnich és mtsai 1999), akár az életminőség feltárására (Münnich 1995). Fülöp Márta a rendszerváltás egyik kulcsfogalmának, a versengésnek a percepcióját vizsgálta és találta azt, hogy a versengés megítélése még a serdülő és fiatal felnőtt korosztályban is negatív volt még azok között is, akik a piaccgazdaságra célzott felkészítésben vettek részt (Fülöp 2002, 2005).

A szociálpszichológusoknak – ha előre vetik tekintetüket – józanul számolniuk kell azzal, hogy az *információ-kezelés forradalmi megújulása* már eddig is, a jövőben pedig mind nagyobb mértékben változást hoznak a társas-társadalmi kapcsolatokban, ezek metszéspontjában az egyén megélt helyzetében és a technikai fejlődés következtében az embernek intelligensé váló eszközeihez és önmagához fűződő viszonyában. Az *internet* pszichológiai kutatásában szerepet vállaltak Kende Anna és munkatársai, különösképpen a problémakör meghonosításában és módszeres vizsgálatában úttörő szerepet játszó Újhelyi Adrienn (Lásd az Alkalmazott Pszichológia 2014 évi tematikus számát, Ujhelyi, 2014). Példaként idézhetjük a hálózat kutatás ígéretes terepét, amelyen az internet használat és a közösségi média adekvát indikátorként szolgálhat (Pléh és Unoka szerk. 2016). Tág társadalmi-kulturális kontextusban szisztematikusan foglalkozik e kérdéskörrel Csepeli és munkatárának monográfiája (Csepeli és Prazsák, 2010), ugyanő a *mesterséges intelligencia* társadalmi és gazdasági kihatásának átgondolt monográfiát szentelt (Csepeli, 2020). Tevékeny részese annak az ELTE-én szociológiai keretben folyó kutatássorozatnak, amely *digitális adatrobbanás* nyomán végbemenő társadalmi változások szociálpszichológiai vetületével foglalkozik, a kutatás kulcsszavai: a mikrocelebritások jelensége, a politikai elköteleződés és részvétel, valamint a társadalmi mozgalmak mintázatai, melyeket rendre a digitalitás által létrejött új eszközök segítségével vizsgáltak (Dessewffy 2019).

6.4. Az interperszonális és szervezeti kapcsolatok dinamikája

Az országban a rendszerváltozás során végbement változások elvben és gyakorlatban a figyelem előterébe állítottak az emberek közötti versengés – tulajdonképpen az együttműködés kérdéseire képest szakmatörténeti szempontból elhanyagolt – problematikáját. Ennek vizsgálatában azonban ez időre Fülöp Márta – egyetemi stúdiumai óta halmozódó – széleskörű tájékozottsággal, kreatív koncepcionális megfontolásokkal és empirikus tapasztalatokkal rendelkezett. Fülöp Márta újraértelmezte a szociálpszichológián belül uralkodó dichotóm nézetet az *együttműködés és versengés viszonyáról* és elsőként írta le és helyezte el operacionalizálható dimenziók mentén a konstruktív és a destruktív versengést (Fülöp 1992). Ezen fogalmak azóta a nemzetközi szakirodalomban teret nyertek a versengési folyamatok kutatásában és értelmezésében. Nevéhez fűződik az együttműködő versengés fogalmának a leírása, az ebben közrejátszó kapcsolati és szituációs tényezőknek a feltárása (Fülöp 2008, Fülöp–Orosz, 2015). A pszichológiai szakirodalom korábban nem vizsgálta elmélyültebben és szisztematikusan, hogy *a győzelemre és a vesztesre milyen érzelmi és viselkedéses válaszmintázatok* lehetségesek, ezek milyen összefüggésben állnak egymással, illetve alkotnak-e egymástól eltérő megküzdési módokat. Különböző életkorú és kulturális

háttérű csoportokban azonosította a Győzelemmel és a Veszteséssel való Megküzdés Pszichológiai Modelljét (Fülöp és Berkics 2007).

A hazai *szervezetpszichológia* lokális jellegzetessége, hogy Englander Tibor munkásságának köszönhetően a *valószínűségi ítéletek és a döntések* kognitív alaptudományi kutatásában gyökerezett (Englander, 1999, Faragó és Uatkán 2018). A hazai kutatók a valószínűségi ítéletalkotást befolyásoló heurisztikákat vizsgálták, törekedtek a valószínűségbecslés alaki tényezőinek, s a kockázatészlelésben megmutatkozó torzítások és a laikusok és a szakértők e téren fennálló különbségeinek feltárására. (A kockázatészlelés első kultúrközi összehasonlítása magyar-amerikai mintán valósult meg). Ezen kognitív pszichológiai alap kutatások relevánsak voltak a lassan hazánkban is tért nyerő *gazdaságpszichológia* szempontjából is (lásd a kockázatok kezelését övező társadalmi viták elemzését, a vállalkozói és a befektetői kockázatvállalás, valamint a rendelkezésre álló erőforrás kockázatvállalást befolyásoló hatása vizsgálatát). Folytatólagosan az ELTE-n – Faragó Klára irányításával - végzett szervezetpszichológiai kutatások gyűjtőpontjában *a szervezet sikerességének* egyéni és stratégiai feltételei állnak, a gazdasági válság szervezeti kockázatvállalására gyakorolt hatása, valamint a szervezeti sikerességgel kapcsolatos vezetői nézetek tematizálták e kutatásokat. A szervezeti sikeresség szempontjából került elemzésre az a kérdés is, hogy a *szervezeti kultúra* mennyire nyit teret az egyén szervezeti aktivitásának, kezdeményezőkéességének: itt többek között a pszichológiai tőke szerepét, a szervezeti változással kapcsolatos attitűdöket, valamint a szervezeti véleménynyilvánítás motivációját és szervezeti fogadtatását tanulmányozzák (Faragó 2013, Faragó és Kovács, 2005).

6.5. Morál, érték és nevelés

A szervezetpszichológiának – Kovács Zoltán révén – az Englander műhelyből sarjadt másik ága az *igazságosság*, azon belül is a *szervezeti igazságosság* kutatásának tematikájával foglalkozott, 30 éves távon Kovács Judit irányításával. Ennek eredményei közül a korábbi (Falk, Gachter, Kovács, 1999) kísérletek alapján mutat rá a viszonyosság normájának működésére a munkavégzéssel kapcsolatos együttműködések szervezésében, a későbbi (Pántya, Kovács, Kogler és Kirchlér, 2016) a különböző adórendszerek munkára és adózásra ösztönző tulajdonságait vizsgálja kísérletesen, különös tekintettel az igazságosság szerepére. Ennek a kutatási vonulatnak támpontja volt Sallay Hedvignek *az igazságos világba vetett hitre*, és annak mérésére irányuló tapasztalatgyűjtése, melynek egyik gyakran hivatkozott eredménye, hogy szerzőtársaival együtt rámutattak arra, hogy az igazságos és az igazságtalan világba vetett hit két külön konstruktum (Dalbert, Lipkus, Sallay és Goch, 2001).

Mind az idézett debreceni, mind az alábbiakban érintett szegedi tudományos munkálatok háttérében jelen volt Váriné Szilágyi Ibolya longitudinális tapasztalatgyűjtésre épülő *értékkutatása*, amely a szociológiai megközelítések makrostrukturális elvontságát pszichológiai látásmóddal tette teljesebbé, gazdag nemzetközi szakirodalomra támaszkodó elméleti-módszertani tudatossággal (Váriné 2003). Az egyéni értékfelfogás és a sikerképzetek kapcsolatának vizsgálata új kutatási területet nyitott meg (Váriné 1999)

A *nevelés szociálpszichológiájának* szakterületén mutat fel számos eredményt a Szabó Éva vezetésével, Kőrössy Judit érdemi közreműködésével alakuló kutató-műhely. A *tanárok és a diákok szociális reprezentációjának* leírása, körükben a sikeresség látni vélt tartalmának és feltételeinek felderítése képezi kutatásaik tárgyát (Szabó és Kőrössy 2009). A siker, a felelősség és a teljesítmény sok esetben ellentmondásos kapcsolatát derítették fel iskolai közegben és így jutottak el a *tanárok és a tanulók közérzetének* – pedagógiai, sőt tágabb közéleti jelentőségű – módszeres vizsgálatához (Jagodics és Szabó 2014, Szabó és Kékesi 2016).

A főbb területek bemutatása során – ha csak szerény utalásokkal is – óhatatlanul jelezniünk kellett, hogy a hazai szociálpszichológia *intellektuális támpontja és forrásvidéke* lett a történeti és politikai pszichológiának (Hunyady 1998c), a gazdaság és jog társtudományok által kifejezetten igényelt pszichológiájának (Hunyady és Székely 2003, Hunyady és Berkics 2015), illetve a munka és nevelés világában új hajtásként a szervezetpszichológia és a pedagógiai szociálpszichológia művelésének (Mészáros 2004, N. Kollár és Szabó 2004).

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az amerikai szaktudomány kezdeteitől 60, az európai térhódítástól 15 éves elmaradásban lévő magyar szociálpszichológia a 90-es években már beleszövődött a *nemzetközi* tudományosságba, sőt ahhoz több területen kezdeményező módon járult hozzá. A laboratóriumi kísérletezés nem tartozik erősségei közé, de a főtrend alakulásával összhangban a *többszörös leíró elemzések* terén korszerű eszközöket használ, kifejezetten előnyös tradíciója a nagyminták alkalmazása és a társadalmi változók kontrolljára fordított figyelem. Szaporodnak az impakt-faktoros folyóirat-közleményei, de minden tudományközi összehasonlításban örvendetes eredményeket könyvelhet el a szó szoros értelmében vett *monográfiák* magyar és idegen nyelven való közzétételében, ami a tárgyában átfogó és elméletileg igényes szociálpszichológiai kutatások bemutatásának adekvát formája. A szakterület a maga szemléleti sokszínűségével és nemzetközi nyitottságával jelen van az egyetemi képzésben, és egyszersmind betölti azt a szerepet is, amely a sokszínű euro-atlanti ember és társadalomfelfogás hazai megjelenítésében rá hárul. A *társadalmi változások problematikus pontjainak* (az előítéletesség, a versenyszellem és a politikai aktivitás korlátai) megvilágításában és kritikai elemzésében kompetenciájának keretei között tevélegesen részt vállal.

6.6. Hivatkozások

Borgos, A., Erős, F., & Gyimesi J. (Szerk.) (2019). *Psychology and Politics: Intersections of Science and Ideology in the History of Psy-Sciences*. Budapest, New York: Central European University Press.

Borgos, A., Erős, F. & Litván, Gy. (Szerk.) (2006). *Mérei élet-mű. Tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Csepeli, Gy. (1992). *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég Kiadó.

Csepeli, Gy. (1997). *National identity in contemporary Hungary*. New York (NY): Columbia University Press, Social Science Monographs, Atlantic Research and Publications (ARP)

Csepeli, Gy. (1997). *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Csepeli, Gy. (2020). *Ember 2.0: A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Csepeli, Gy., Murányi, I. & Prazsák, G. (2011). *Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon*. Budapest: Apeiron.
- Csepeli, Gy. & Örkény, A. (2017). *Nemzet és migráció*. Budapest: ELTE TÁTK.
- Csepeli, Gy. & Örkény, A. (2020). *Nation and Migration: How Citizens in Europe Are Coping with Xenophobia*. Budapest: Central European University Press.
- Csepeli, Gy. & Prazsák, G. (2010). *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban*. Budapest: József Műhely Kiadó.
- Dalbert, C., Lipkus, I. M., Sallay, H., & Goch, I. (2001). A just and an unjust world: Structure and validity of different world beliefs. *Personality and Individual Differences*, 30(4), 561–577.
- Dessewffy, T. (2019). *Digitális szociológia. Szociológiai képzelet a digitális korban*. Budapest: Typotex.
- Englander, T. (1999). *Viaskodás a bizonytalannal. A valószínűségi ítéletalkotás egyes pszichológiai problémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Enyedi, Z. & Erős, F. (Szerk.) (1999). *Authoritarianism and prejudice: Central European perspectives*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Erős, F. (1993). *A válság szociálpszichológiája*. Budapest: T-Twins Kiadó.
- Erős, F. (2001). *Analitikus szociálpszichológia: Történeti és elméleti tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Erős, F. (2001). *Az identitás labirintusai: Narratív konstrukciók és identitás-stratégiák*. Budapest: Osiris/Janus
- Erős, F. (2007). *Trauma és történelem: Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok*. Budapest: József Műhely Kiadó.
- Erős, F., Lénárd, K. & Bókay, A. (Szerk.) (2008). *Typus Budapestiensis: Tanulmányok a pszichoanalízis Budapesti Iskolájának történetéről és hatásáról*. Budapest: Thalassa Alapítvány.
- Falk, A., Gächter, S., & Kovács, J. (1999). Intrinsic motivation and extrinsic incentives in a repeated game with incomplete contracts. *Journal of Economic Psychology*, 20(3), 251–284.
- Faragó, K. (Szerk.) (2013). *Szervezet és pszichológia – új irányzatok az ezredfordulón. I. és II. kötet*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Faragó, K. és Kovács, Z. (szerk.) (2005). *Szervezeti láttelepek – a szervezetpszichológia hazai kutatási irányzatai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Faragó, K. & Uatkán A. (2018). Risk taking with variable resources: a field and a laboratory experiment. *Open Psychology* 1(1) 36–57.
- Fülöp, É. & Kóvágó, P. (2018). *A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája*. Budapest: Oriold és társai Kft.
- Fülöp, M. (1992). *Teacher's Concepts on Competition*. *Didaktisk Tydskrift*, 9, 46–57.

- Fülöp, M. (2002). Intergenerational differences and social transition: Teachers' and students perception of competition in Hungary In E. Nasman & A. Ross (Eds.), *Children's understanding in the new Europe*, (pp. 63-89). Stoke-on-Trent: Trentham Books.
- Fülöp, M. (2005). The development of social, economical, political identity among adolescents in the post-socialist countries of Europe. In M. Fülöp & A. Ross, (Eds.), *Growing up in Europe today: Developing identities among adolescents*, (pp. 11–39). Stoke-on-Trent: Trentham Books and Sterling.
- Fülöp, M. (2008). Educating the cooperative competitive citizen. In K. Tirri (Ed.), *Educating moral sensibilities in urban schools*, (pp. 171-187). Rotterdam: Sense Publishers.
- Fülöp, M. & Berkics, M. (2007). A győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés mintázatai serdülőkorban. *Pszichológia*, 27(3), 199–220.
- Fülöp, M. & Orosz, G. (2015). State of the art in competition research. In R. Scott & S. Kosslyn (Eds.), *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences*, (pp. 1–16.). Hoboken: John Wiley and Sons.
- Garai, L. (1993). "...elvelyültem és kiváltam": Társadalomlélektani esszé az identitásról. Budapest: T-Twins.
- Hadarics, M., & Kende, A. (2019). Negative stereotypes as motivated justifications for moral exclusion. *The Journal of Social Psychology*, 159(3), 257–269.
- Halász, L. (1992). *Hasonmás: Az ember kettőssége*. Budapest: Scientia Humana Társulás.
- Hunyady, Gy. (1996). *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hunyady, Gy. (1998a). *Stereotypes during the decline and fall of communism: International Series of Experimental Social Psychology*. New York/London: Routledge.
- Hunyady, Gy. (1998b). *Characterization of Social Categories in Psychological and Societal Context*. Budapest: Eötvös Loránd University.
- Hunyady, Gy. (Szerk.) (1998c). *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hunyady, Gy. (2002). A kontraszelekció pszichológiája. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 57(3), 397–434.
- Hunyady, Gy. (2006). *A szociálpszichológia történeti olvasatai*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Hunyady, Gy. (2018). Rendszerigazolás és rendszerkritika. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73(2), 269–298.
- Hunyady, Gy. & Berkics, M. (Szerk.) (2015). *A jog szociálpszichológiája: a hiányzó láncszem*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Hunyady, Gy. & Székely, M. (Szerk.) (2003). *Gazdaságpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Jagodics, B. & Szabó, É. (2014). Job demands versus resources: workplace factors related to teacher burnout. *Practice and Theory in Systems of Education*, 9(4), 377–390.
- Kende, A., Hadarics, M., Bigazzi, S., Boza, M., Kunst, J. R., Lantos, A. N., Lášticová, B., Minescu, A., Pivetti, M. & Urbiola, A. (2020). The last acceptable prejudice in Europe? Anti-Gypsyism as the obstacle to Roma inclusion. *Group Processes & Intergroup Relations*, 1368430220907701.

Kiss, P. (2019). Hármassugrás. A magyar szociálpszichológia csúcsteljesítményei és recepciójuk itthon és külföldön. In Pléh Cs., Mészáros J., Csépe V. (Szerk.), *A pszichológiatörténet-írás módszerei és a magyar pszichológiatörténet* (262–310. o.). Budapest: Gondolat Kiadó.

Kovács, J. & Pántya, J. (2012). A vesztes-szerep mintázatai magyar történelmi események értékelésében. In Kovács J. & Münnich Á. (Szerk.), *Nemzeti emlékezhelyek: attitűdök, reprezentációk, élmények, funkciók, struktúrák* (33–56. o.). Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

Krekó, P. (2018). *Tömegparanoia. Az összeesküvés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája*. Budapest: Athenaeum.

László, J. (2008). *The science of stories: An introduction to narrative psychology*. New York, London: Routledge.

László, J. (2005). *A történetek tudománya: Bevezetés a narratív pszichológiába*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

László, J. (2014). *Historical Tales and National Identity: An introduction to narrative social psychology*. London: Routledge.

Lengyel, Zs. (1997). *Szociálpszichológia szöveggyűjtemény*. Budapest: Osiris Kiadó.

Mészáros, A. (2004). *Az iskola szociálpszichológiai jelenségvilága*. Budapest: ELTE Eötvös Kaidó.

Münnich, Á. (1995). Satisfaction in Debrecen, Hungary. In Saris W. E., Veenhoven R., Scherpenzeel A. C. & Bunting B. (Eds.), *A comparative study of sarisfaction with life in Europe* (pp. 195–200), Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Münnich, Á., Maksa, G., & Mokken, R. J. (1999). Collective judgement: combining individual value judgements. *Mathematical Social Sciences*, 37(3), 211–233.

Nguyen Luu, L. A. (2019). *A nemzetközi felsőoktatási mobilitás pszichológiai aspektusai*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

N. Kollár, K. & Szabó É. (2004). *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest: Osiris Kiadó.

Pántya, J., Kovács, J., Kogler, C., & Kirchler, E. (2016). Work performance and tax compliance in flat and progressive tax systems. *Journal of Economic Psychology*, 56, 262–273.

Pataki, F. (1993). *Rendszerváltás után. Társadalomlélektani terepszemle*. Budapest: Scientia Humana.

Pataki, F. (2000). *Rendszerváltók és bűnbakok: Társadalom-lélektani metszetek*. Budapest: Osiris Kiadó.

Pataki, F. (2001). *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris Kiadó.

Pataki, F. (2004). *Érzelem és identitás*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Pataki, F. (2005). *A Nékosz-legenda*. Budapest: Osiris Kiadó.

Pataki, F. (2011). *A varázsát vesztett jövő*. Budapest: Noran Libro Kiadó.

Pataki, F. (2013). *Hosszú menetelés: a Fidesz-jelenség : társadalomlélektani vázlat*. Budapest: Noran Libro Kiadó.

Pléh, Cs. & Unoka, Zs. (Szerk.) (2016). *Hány barátod van?* Budapest: Oriold és társai Kft.

Szabó, É. & Kékesi, M. (2016). A felelősség koncentrikus szerkezetének vizsgálata középiskolások körében. *Alkalmazott Pszichológia*, 16(2), 53–68.

Szabó, É. & Kőrössi, J. (szerk.) (2009). *Ezerarcú reprezentáció*. Szeged: Jatepress.

Szabó, M. & Kovács, M. (2017). A feminizmus szociálpszichológiája: attitűdök, identitás és cselekvés. In Kovács M. (Szerk.) *Társadalmi nemek. Elméleti megközelítések és kutatási eredmények*, (171–186. o.). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Ujhelyi, A. (2014). *A Facebook szociálpszichológiája. Szakirodalmi összefoglaló*. *Alkalmazott Pszichológia*, 14(1), 113–132.

Váriné Szilágyi, I. (1999). *Az individualizmus különböző formái a sikerképzetekben*. In Solymosi Zs. (Szerk.), *A siker lélektana* (204–227. o.). Budapest: Új Mandátum Kiadó.

Váriné Szilágyi, I. (szerk.) (2003). *Értékek az életben és a retorikában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

7. Az evolúciós pszichológia 30 éve – Bereczkei Tamás

7.1. Az evolúciós pszichológia megalapozása

Az evolúciós pszichológia az elmúlt 30 évben fokozatosan és növekvő sikerrel jelent meg és hódított teret a hazai pszichológiai gondolkodásban. A pszichológiai jelenségek evolúciós szemléletű megközelítése korábban létező paradigmák és tudományágak (humán etológia, kognitív etológia, humán szociobiológia, viselkedésökológia) integrációjából jött létre, ezt a széles magyarázókeretet nevezzük evolúciós pszichológiának. Ebben a tekintetben az evolúciós pszichológia tehát egyszerre egy önálló diszciplína, másrészt egy szemléleti forma: az emberi viselkedés és gondolkodás evolúciós megközelítése.

Az evolúciós gondolkodásnak a hazai pszichológiai életben történő meghonosításában mindenekelőtt két nevet érdemes kiemelni. Az egyik Csányi Vilmos, aki szakmai munkájának nagy részét a humán evolúció kérdéskörének szentelte, és ebben nem csupán tudományos nívumot teremtett, hanem egyúttal az evolúciós magyarázatok tágabb értelemben vett elterjesztését, megerősítését is szolgálta. Széles ívű pályája egyaránt felölelte az evolúció általános folyamatleírását, a kutyák kognitív képességeinek a tanulmányozását és bizonyos viselkedési vonások etológiai vizsgálatát. A másik kulcsfontosságú személy ebben a tekintetben Pléh Csaba, aki széles körű ismereteivel és tekintélyével a kezdetben vonakodó hazai pszichológusokat is meggyőzte az evolúciós szemlélet fontosságáról a lelki jelenségek értelmezésében. Írásai rendkívül sokoldalúak, egyaránt magukba foglalják az evolúciós episztemológia elméleti kérdéseit, továbbá bizonyos konkrét jelenségek (pl. pszichopatológiai megnyilvánulások) evolúciós modelljeit.

Ami az elmúlt 30 év szakmai-társadalmi háttérét illeti, érdemes megjegyezni, hogy az evolúciós szemlélet meghonosítása a magyar pszichológiai életben már nem járt olyan nehézségekkel – sokszor politikai buktatókkal – amelyek a korábbi időszakot jellemezték. Ugyanakkor szembe kellett nézni bizonyos ellenérzésekkel és félreértésekkel, amelyek elsősorban olyanok részéről fogalmazódtak meg, akik egy teljesen más pszichológiai örökséget vallottak magukénak. Ezért időbe tellett, amíg az evolúciós szemlélet, mint új paradigma, elfogadottá vált a magyar pszichológiai közgondolkodásban és elfoglalta helyét a konferenciákon, folyóiratokban, tankönyvekben, monográfiákban.

Ebben a folyamatban, főleg a 2000-es évektől kezdődően, mindkét oldal toleranciát mutatott. A pszichológusok elfogadták, hogy az evolúciós megközelítés a jelenségek más szintjére vonatkozik és tökéletesen összeilleszthető más magyarázatokkal. Az evolúciós szakemberek pedig arra törekedtek, hogy elsősorban kísérleteik, empirikus munkáik – és kevésbé elméleti értekezéseik – révén alapozzák meg ezt az integrációt.

Az elmúlt negyedszázadban Magyarországon két olyan iskola működik, amely kifejezetten az emberi gondolkodás és viselkedés evolúciós megközelítésével foglalkozik. Az egyik a Pécsi Evolúciós Pszichológiai Kutatócsoport, Bereczkei Tamás vezetésével. A másik az

állatmodelleket használó, a Csányi Vilmos által alapított MTA-ELTE Összehasonlító Etológiai Kutatócsoportból kinőtt team-eket foglalja magába. Ezek az ELTE Etológia Tanszékén illetve a Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetben tevékenykednek Miklósi Ádám illetve Topál József vezetésével. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy evolúciós pszichológiai kutatások elszórta máshol is található, elsősorban budapesti, szegedi, debreceni tanszékeken és kutatóintézetekben, többnyire olyan szemberek kezdeményezésére, akik a fenti két kutatócsoportban végezték korábban a munkájukat.

Azt is érdemes megemlíteni, hogy az evolúciós pszichológia oktatása valamilyen formában és valamilyen elnevezéssel minden magyarországi képzőhelyen folyik. Legjelentősebb fórumnak a pécsi képzés mutatkozik, ahol az alapszakos hallgatók két féléven keresztül tanulnak evolúciós pszichológiát, a mesterszakon és a doktori képzésben pedig külön szakirányok, programok és specializációk születtek e tárgy elsajátítására.

7.2. Az evolúciós pszichológia műhelyei

A két kiemelt kutatócsoport bemutatását kezdjük a pécsi műhellyel (evolociospszichologia.hu). Egyik legfontosabb vonása a sokszínűség; az elmúlt 25 év során számos területen, számos témakörben végeztek kutatómunkát. A 80-as évek végét és a 90-es évek elejét jellemző útkeresések inkább elméleti jellegű könyvek, tanulmányok, összefoglalók jellemezték (Bereczkei 1991, 1993). A 90-es évek közepétől elinduló empirikus vizsgálatok az emberi viselkedés szinte minden területét érintették, annak az elgondolásnak az alapján, hogy a pszichológiai jelenségek minden típusa igényli az evolúciós gyökerek feltárását és ultimatív elemzését. Ennek szellemében foglalkoztak az Ormánságban élő beás cigányok rokonsági szerveződésével, reprodukív stratégiáival, szülő-gyerek kapcsolatával, megállapítva, hogy ezek az interperszonális kapcsolatok jól értelmezhetők olyan evolúciós modellek alapján mint Hamilton-elv, Trivers-Willard hipotézis, helping-at-the-nest modell, stb. (Bereczkei 1998; Bereczkei & Dunbar 2002). Az élettörténeti stratégiákra támaszkodó evolúciós szocializáció elméleti keretében sikerült értelmezni azokat az „átkapcsolásokat”, amelynek keretében a kedvező és kedvezőtlen családi körülmények között felnevelt gyerekek más-más életpályára lépnek, eltérő adaptív fülkékbe foglalnak el a szabályszegő viselkedés, iskolázottság, szexuális érettség és termékenység tekintetében (Bereczkei & Csanaki 1996, 2001). Ugyancsak új és átfogóbb értelmezést sikerült adni az alacsony testsúllyal született (és beteg) gyerekekkel kapcsolatos szülői magatartásra; roma és nem-roma populációkban végzett vizsgálatok arra mutattak rá, hogy itt egy olyan reprodukív stratégiáról van szó, amely növeli a fertilitást a gyermek csökkent túlélési esélyeire adott válaszként (Bereczkei 2001). A kutatócsoport tagjai sokat foglalkoztak a párválasztással és az ezeket befolyásoló tényezőkkel, rámutatva, hogy a párválasztás preferenciái és kritériumai korunkban is evolúciós-adaptacionista struktúrákra épülnek (Bereczkei, Vörös, Gál, & Bernáth 1997; Conry-Beam, Buss., Meskó, 2019)

A Pécsi Evolúciós Kutatócsoport két meghatározó témaköre az elmúlt két évtizedben egyfelől az arc szexuális és szociális jelzéseire adott válaszok értelmezése, másrészt proszociális/proszelf viselkedést meghatározó hatások elemzése (utóbbi esetben különös

tekintettel a machiavellizmusra). A költséges jelzés elmélete, a jó gén modell, illetve a hátrányelv alapján azt állították, hogy az arc egyes vonásai (beleértve a periférikus vonásokat, amilyen a haj) azért vonzóak esztétikai szempontból, mert jelzik tulajdonosaik átlag feletti egészségi állapotát, végső soron genetikai sokféleségét (Meskó & Bereczkei 2004, Meskó and Láng 2019). A kutatócsoport kiemelt projektje volt egy évtizeden keresztül a hasonlóság alapján történő párválasztás (homogámia), amelyet egyrészt a fenotípusos illesztés, másrészt a szexuális imprinting etológiai modelljei alapján magyaráztak (Bereczkei, Gyuris, & Wesfeld 2004, Gyuris, Járai, Bereczkei 2010; Kocsor, Saxton, Láng, & Bereczkei, 2016). Végül, az arcvizsgálatok az utóbbi években kibővültek az arcon fellelhető szociális jelzések elemzésével, így például azzal, hogy a megbízhatóság kulcsai hogyan befolyásolják a szociális értékítéleteket és milyen kölcsönhatásban vannak a vonzerő tulajdonságaival (Kocsor, Kozma, Neria, Jones, & Bereczkei, 2019; Putz, Á., Palotai, Csertő, & Bereczkei, 2016). Ezekben a vizsgálatokban a „hagyományos” pszichológiai módszereken túl olyan kísérleti paradigmákat használtak és használnak, amelyek lehetővé teszik az arcvonások és arányok számítógépes mérését és transzformációját.

A másik nagy kutatási projekt előbb a proszociális, majd később (az elmúlt 6-8 évben) a proszelf magatartásminták elemzését tűzte ki célul. A jelenlegi nemzetközi pszichológiai kutatásban rendkívül ritka „real life” vizsgálatokat végeztek annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy mi tarthatta fenn az idegenek iránti önzetlenség és nagylelkűség humán motivációit az evolúció során, annak ellenére hogy az ilyen viselkedés jelentős költségekkel jár a rátermettségre nézve (Bereczkei, Birkás, Kerekes, 2007, 2010). Kiderült, hogy a karitatív tevékenységek többek között a referenciacsoport tagjai részéről megnyilvánuló reputáció növelése érdekében történik, amit a kísérletvezetők a költséges jelzés elmélet alapján értelmeztek.

Ezt követően a proszociális viselkedés „antipólusa”, a machiavellizmus elemzésére került sor, amelynek során a Pécsi Evolúciós Pszichológia Kutatócsoportot a nemzetközi kutatás élvonalába került, elsősorban a manipuláció és megtévesztés kognitív, illetve szociális jellemzőinek vizsgálatai terén elért eredmények következtében. Kimutatták, hogy a machiavellisták rugalmas stratégiák, akik a mindenkori körülményeknek megfelelően változtatják célratörő taktikáikat (Czibor & Bereczkei 2012, Birkás, Pátkai, Csathó, 2018). Olyan képességekben mutatnak átlagon felüli teljesítményt, mint a csoporttársak monitorozása, feladatorientáció, jutalomanticipáció, generalizáció, utilitárius gátlás, miközben az is kiderült, hogy – az előzetes várakozással ellentétben – nem teljesítenek jól az elméleti és az érzelmi intelligencia feladatokban (Bereczkei 2018). Agyi képalkotó (fMRI) vizsgálatokat végezve a kutatócsoport tagjai olyan agyi területeket találtak (interior frontális tekervény, dorzolaterális prefrontális kéreg, jobb oldali thalamusz, stb.), amelyek a szociális dilemma feladatok megoldása során erőteljes aktivitás növekedést mutattak a machiavellista személyeknél (Bereczkei, T., Papp, P., Kincses, P., Bodrogi, B., Perlaki, G., and Orsi, G., & Deak, 2015). Végül, az eredmények összegzése és értelmezése után sikerült a 80-as években körvonalazódó Machiavelli Intelligencia Hipotézis új, modern verzióját megfogalmazni, amely szerint a humán (illetve primáta) evolúció során mások megtévesztése és kizsákmányolása hozzájárult a

rátermettség növeléséhez, és ez szelekciós nyomást gyakorolt bizonyos kognitív képességek kifejlődésére (Bereczkei 2018).

Az evolúciós megközelítésű viselkedéstudományok másik nagy hazai műhelye az ELTE Etológia Tanszékén illetve az MTA (ELKH) Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetének keretei között végzi munkáját. Kutatásaik középpontjában az az alaptézis áll, hogy az evolúciós pszichológia számára az összehasonlító (állatmodelles) megközelítés ígéretes lehetőség arra, hogy az ember szociális és kognitív képességeinek evolúciós történetét megismerjük. Az összehasonlító módszer fontos sajátossága, hogy a közös törzsfajlódási múlnak köszönhető homológ tulajdonságok elemzésén alapuló vizsgálatok mellett legalább olyan fontos az evolúciós analógiák keresése, azaz olyan fajok bevonása az összehasonlító vizsgálatokba, amelyek bár törzsfajlódásileg távol állnak az embertől, de társas-kognitív képességeinek kialakulását az emberéhez hasonló adaptációs kényszerek kísérik. A különböző fajok azonos környezeti feltételekhez való adaptálódása ugyanis olyan konvergens evolúciós folyamatot eredményez, mely az eltérő törzsfajlódási alapok ellenére is hasonló jellemvonások, funkcionális analógiák kialakulásához vezethet. Lényegében ez a felismerés jelentette az alapvető inspirációt arra, hogy az összehasonlító elmekutatás fókuszába olyan, az embertől törzsfajlódásileg távol eső faj kerüljön, mint a kutya.

E rendszerszemléletű megközelítés itt röviden ismertetett elméleti megalapozása (Topál et al. 2009), és az, hogy a kutya alkalmas modellállatként szolgál az emberi társas-kognitív képességek evolúciójának megértésében (Miklósi & Topál 2013 Trends Cogn. Sci.), jelentős tudományos visszhangot váltott ki és világszerte inspirálta az ezirányú empirikus kutatásokat. A kutya – mint modellfaj – bevezetése az emberi társas viselkedés és kognitív képességek vizsgálatában az elmúlt 20 év során nemzetközileg is jelentős kutatási irányzattá nőtte ki magát, s a magyar kutatóhelyek e vonatkozásban alapvető szerepét egy nemrégiben megjelent áttekintő tanulmány és meta-analízis is egyértelműen megállapítja (Aria és mtsai., 2020).

A hazai kutatócsoportok által végzett kísérletes vizsgálatok eredményei összességében megerősítik azt a hipotézist, hogy a humán viselkedéskomplexum egy minimális készlete, funkcionális analógiák formájában, a kutyában is jelen van. E párhuzamok jól tetten érhetőek például a kötődés, mint pszichoszociális mechanizmus (Topál et al 1998. J Comp. Psychol), a kommunikációs készségek analógiái (Miklósi et al. 2003 Curr. Biol; Topál et al. 2008 Science; Topál et al. 2009 Science; Téglás et al. 2012 Curr. Biol), vagy akár a beszédhangok feldolgozása terén is (Andics et al. 2014 Curr. Biol.; Andics et al. 2016 Science). Az itt említett eredmények magas presztízsű nemzetközi folyóiratokban kerültek közlésre, s idézettségi mutatóik alapján jelentős nemzetközi visszhangot váltottak ki.

7.3. Hivatkozások

Andics, A., Gábor, A., Gácsi, M., Faragó, T., Szabó, D., & Miklósi, Á. (2016). Neural mechanisms for lexical processing in dogs. *Science*, 353: 1030-1032.

- Andics, A., Gácsi, M., Faragó, T., Kis, A., & Miklósi, Á. (2014). Voice-sensitive regions in the dog and human brain are revealed by comparative fMRI. *Current Biology*, 24: 574-578.
- Aria, M., Alterisio, A., Scandurra, A., Pinelli, C., & D'Aniello, B. (2020). The scholar's best friend: Research trends in dog cognitive and behavioral studies. *Animal Cognition*.
<https://doi.org/10.1007/s10071-020-01448-2>
- Berezkei, T. (2018). Machiavellian intelligence hypothesis revisited: What evolved cognitive and social skills may underlie human manipulation. *Evolutionary Behavioral Sciences*, 12, 32-51.
- Berezkei, T. (1998). Kinship network, direct childcare, and fertility among Hungarian Gypsies. *Evolution and Human Behavior*, 19, 234-245.
- Berezkei, T. (2001). Maternal trade-off in treating high-risk children. *Evolution and Human Behavior*, 22, 197-212.
- Berezkei T., Birkas B., & Kerekes Zs. (2007). Public charity offer as a proximate factor of evolved reputation-building strategy: An experimental analysis of a real life situation. *Evolution and Human Behavior*, 28, 277-284.
- Berezkei T., Birkas B., & Kerekes Zs. (2010) Altruism towards strangers in need: costly signaling in an industrial society. *Evolution and Human Behavior*, 31, 95-103.
- Berezkei, T. (2015). The manipulative skill: Cognitive devices and their neural correlates underlying Machiavellian decision-making. *Brain and Cognition*, 99, 24-31.
- Berezkei, T. & Csanaky, A. (1996). Evolutionary Pathway of Child Development; Lifestyles of Adolescents and Adults from Father-Absent Families. *Human Nature*, 7, 257-280.
- Berezkei, T. & Csanaky, A. (2001).c Stressful family environment, mortality, and child socialisation: Life-history strategies among adolescents and adults from unfavourable social circumstances. *International Journal of Behavioral Development*, 25, 501-508.
- Berezkei, T. & Dunbar, R. (2002). Helping-at-the-nest and reproduction in a Hungarian Gypsy population. *Current Anthropology*, 43, 804-809.
- Berezkei, T., Gyuris, P., & Weisfeld, G. (2004). Sexual imprinting in human mate choice. *Proceedings of Royal Society*, 271, 1129-1134.
- Berezkei, T., Papp, P., Kincses, P., Bodrogi, B.,Perlaki, G., and Orsi, G., & Deak, A. (2015). The neural basis of the Machiavellians' decision making in fair and unfair situations. *Brain and Cognition*, 98, 53-64.
- Berezkei, T., Voros, A., Gal, A., & Bernath, L. (1997) Resources, attractiveness, family commitment; Reproductive decisions in mate choice. *Ethology*, 103, 681-699.
- Birkás, B., Pátkai, G., & Csatho, Á. (2018). The Mediating Role of the Dark Triad Between Life History Strategy and Perceived Stress Factor. *Psychological Reports*, 1–14.
- Conroy-Bean, Buss, Asao,...Meskó,... Zatkova (2019). Contrasting computational models of mate preference integration across 45 countries. *Scientific Reports*, 9: 16885.
- Czibor, A. & Berezkei T. (2012). Machiavellian people's success results from monitoring their partners. *Personality and Individual Differences*, 53, 202-206.

- Gyuris, P., Járai, R., & Bereczkei, T. (2010) The effect of childhood experiences on mate choice in personality traits: Homogamy and sexual imprinting. *Personality and Individual Differences* 49, 467-472.
- Kocsor, F., Kozma, L., Neria, A. L., Jones, D. N., & Bereczkei, T. (2019). Arbitrary signals of trustworthiness – social judgments may rely on facial expressions even with experimentally manipulated valence. *Heliyon*, 5(5), 1-12.
- Kocsor, F., Saxton, T. K., Láng, A., & Bereczkei, T. (2016) Preference for faces resembling opposite-sex parents is moderated by emotional closeness in childhood. *Personality and Individual Differences*, 96, 23-27.
- Mesko N. & Bereczkei T. (2004) Hairstyle as an adaptive means of displaying phenotypic quality. *Human Nature*, 15, 251-270.
- Meskó, N., Láng, A. (2019). Acceptance of Cosmetic Surgery among Hungarian Women in a Global Context: the Hungarian Version of the Acceptance of Cosmetic Surgery Scale (ACSS), *Current Psychology*, 28, 234-256.
- Miklósi Á & Topál J. (2013). What does it take to become 'best friends'? Evolutionary changes in canine social competence. *Trends in Cognitive Sciences*, 17, 287-294.
- Miklósi, Á., Kubinyi, E., Topál, J., Gácsi, M., Virányi, Z., & Csányi, V. (2003). A simple reason for a big difference: Wolves do not look back at humans but dogs do. *Current Biology*, 13 763-766.
- Putz, Á., Palotai, R., Csertő, I., & Bereczkei, T. (2016) Beauty stereotypes in social norm enforcement: The effect of attractiveness on third-party punishment and reward. *Personality and Individual Differences*, 88, 230-235.
- Téglás, E., Gergely, A., Kupán, K., Miklósi, Á., & Topál, J. (2012). Dog's gaze following is tuned to human communicative signals. *Current Biology*, 22, 209-212.
- Topál, J., Gergely, G., Erdőhegyi, Á., Csibra, G., Miklósi, Á. (2009). Differential sensitivity to human communication in dogs, wolves and human infants. *Science*, 325, 1269-1272.
- Topál, J., Gergely, G., Miklósi, Á., Erdőhegyi, Á., & Csibra, G. (2008). Infants perseverative search errors are induced by pragmatic misinterpretation. *Science*, 321, 1831-1834.
- Topál, J., Miklósi, Á., Dóka, A., & Csányi, V. (1998). Attachment behaviour in the dogs: a new application of the Ainsworth's Strange Situation Test. *Journal of Comparative Psychology*, 112, 219-229.
- Topál, J., Miklósi, Á., Gácsi, M., Dóka, A., Pongrácz, P., Kubinyi, E., Virányi, Z., & Csányi, V. (2009). Dog as a complementary model for understanding human social behavior. *Advances in the Study of Behavior*, 39, 71-116.

8. A környezetpszichológia 30 éve: a kutatásoktól az intézményesülésig – Düll Andrea

8.1. A környezetpszichológia hazai megalapozása

A 20. század 60-as éveiben az USA-ban kialakult környezetpszichológiának (*environmental psychology* – Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970; magyarul lásd Dúll, 2009) az a szemlélete, hogy egyetlen emberi működés sem érthető meg annak fizikai (épített, természeti, virtuális) kontextusa nélkül, és fordítva: a külvilág ingerei, tárgyai, színterei sem értelmezhetők, ha figyelmen kívül hagyjuk a rájuk vonatkozó, bennük történő emberi megnyilvánulásokat.

A környezetpszichológia világszerte viszonylag újnak tekinthető szakterület, Magyarországon is – a jelen összefoglaló írásának évében, 2021-ben – még csak mintegy két és fél évtizedes múltja van (lásd Dúll, 2017). Magyarországon az 1990-es évek derekától kezdve, általános lélektani⁷ kutatások (Dúll, 1990) szerves folyamánként, az építészettel kezdettől szoros kapcsolatot ápolva (vö. Dúll, 2005) alakult ki a környezetpszichológiai kutatás, oktatás és gyakorlat szakterülete (lásd Dúll, 2009, 2017). A tudományterületek kialakulásának jellegzetes folyamata szerint ez alatt az időszak alatt formálódott meg itthon a környezetpszichológiai kutatások és a terület oktatása és kutatása az egyetemeken, a téma transzdiszciplináris, ember-környezet tranzakciós szemléletéből adódóan közel egyszerre a környezettervezéssel és -alakítással, illetve a pszichológiával foglalkozó felsőoktatási intézményekben (lásd Dúll, 2017). Az itthoni környezetpszichológia részben alap- és alkalmazott kutatásokat (Dúll, 2006) jelent, részben számos alkalmazott projektet (Dúll, 2019b, 2020), amelyekben az építészet és a környezettervező tudományok társtudománya, illetve mediátorként szerepel a laikus környezethasználók és a tervezők között (Dúll et al., 2018, Dúll, 2019c). Mind a társtudományi, mint a mediátor szerep egyébként nemzetközi viszonylatban is valós (Misra et al., 2011).

Az elmúlt két és fél évtized a terület megerősödésének és térnyerésének folyamata, amit az intézményesülés lépései is jeleznek. Az 1990-es években az ökológiai pszichológiai és a környezetpszichológiai szemlélet szórványosan megjelent a magyar pszichológiai publikációkban (Dúll & Gavallér, 1986; Séra, 1990; Szitó, 1991; Dúll, 1995), elindul a tudományos kutatás (Dúll, 1990, 1998) és a tananyag kialakító tevékenység (Dúll & Kovács, 1998). Ezzel párhuzamosan a környezetpszichológia Magyarországon több egyetemen (ELTE, KRE, SZTE, DE, PTE) az alap- és posztgraduális pszichológusképzés részévé vált, illetve az építészképzés része lett az alap- és a posztgraduális képzés szintjén (BME, SZIE, MOME, PTE, SZE), és beépült a környezettervezők és környezeti szakemberek felsőoktatásába (MOME, Corvinus). 2004-ben alakult meg az ELTE-en a Környezetpszichológiai Műhely (alapító vezető: Dúll Andrea), ami a mai napig működik Környezetpszichológiai Kutatócsoportként. Ugyanebben az évben alakult meg a Magyar Pszichológiai Társaság Környezetpszichológiai Szekciója (alapító elnök: Dúll Andrea). 2009-től rendszeresen jelennek meg a *KívülBelül* környezetpszichológiai könyvsorozat kötetei (sorozatszerkesztő: Dúll Andrea), immár a L'Harmattan Könyvkiadó és az ELTE PPK együttműködésében. Az ELTE Pszichológiai Doktori Iskolájában (PDI) 2012-től működik a Környezetpszichológia modul (modulvezető: Dúll Andrea), a Szocializáció és társadalmi folyamatok programban (programvezető: Nguyen Luu

⁷ Érdekes, hogy a környezetpszichológia világszerte inkább a szociálpszichológiában gyökerezik (vö. Dúll, 2019a).

Lan Anh), és így lehetőség nyílt a környezetpszichológiai témájú PhD-témák megvédésére a PDI-ben.

2011-től folyamatosan jelen volt a környezetpszichológia a Pszichológiai Intézetben, nemcsak mint kutatási és oktatási téma, hanem mint a szervezet része: eleinte a Gazdaság- és Környezetpszichológia Tanszék, majd ennek utóda, a Szervezet- és Környezetpszichológia Tanszék (tanszékvezető: Dúll Andrea) részeként. A terület erősödése és a társtudományokkal (építészet, vizuális kommunikáció, tájtervezés, design stb.) való szerves kapcsolata hívta életre 2020-ban az ELTE PPK-án az Ember-Környezet Tranzakció Intézetet (EKTi), amely feladatának tekinti a magyarországi környezetpszichológia, illetve az ember-környezet tranzakció tudomány (*people-environment transaction*, Stokols, 1981) oktatását, kutatását és az ezen a területen zajló projektek kezdeményezését, koordinálását a fenntarthatóság, az épített/természeti/virtuális környezetek pszichológiája és az ember és környezete kölcsönkapcsolat mediálása terén (vö. Dúll, 2019b).

A magyar környezetpszichológia nemzetközi szerepvállalása kialakulásától kezdve egyre intenzívebb: régre visszanyúló kapcsolatokat ápolunk például a terület USA-beli képviselőivel (School of Social Ecology, Irvine; Columbia University stb.), részt veszünk az IAPS (International Association for People-Environment Studies) szakmai életében, több nemzetközi pályázatban vettünk és veszünk részt (ENSI, Environment and School Initiatives; CoDeS, Collaboration of Community and School for Sustainable Development; ELTE Charm EU).

8.2. A hazai környezetpszichológia kiemelt publikációi

Dúll, A. (2009). *A környezetpszichológia alapkérdései – Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A., & Izsák, É. (Eds.) (2014). *Tér-rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. Budapest: L'Harmattan.

Dúll, A., & Janky, B. (2011). Environmental Attitudes and Household Electricity Use among Budapest Residents. *International Review of Social Research*, 1(3) 115–131.

Dúll, A., & Szokolcsy, Á. (Eds.) (2006). Környezet—pszichológia. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 61(1), környezetpszichológiai tematikus szám.

Dúll, A., & Varga, K. (Eds.) (2015). *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája*. Budapest: L'Harmattan.

Fogarasi, B., Bodorkós, B., Dúll, A., & Nemes, G. (2016). The Nivegy-Valley Parish House Pilot Project: A Community-Embedded Cultural Heritage Rehabilitation. In K. Van Balen, & A., Vandersande (Eds.), *Heritage Counts* (pp. 183-195). Antwerpen: Apeldoorn, Amsterdam: Garant.

Frankó, L., & Dúll, A. (2020). Can the Office Environment Be a Motivator? What Makes a Good Enough Working Environment on the Eve of 2020? *Periodica Polytechnica – Social and Management Sciences*, 28, (2) 129–139.

- Keszei, B., Halász, B., Losonczy, A., & Dúll, A. (2019). Space Syntax's Relation to Seating Choices from an Evolutionary Approach. *Periodica Polytechnica – Architecture*, 50(2) 115-123.
- Kurucz, A., Losonczy, A., Szabó, D., Keszei, B., & Dúll, A. (2019). Space Syntax Analysis of a Modern Villa in Budapest. *Symmetry: Culture and Science*, 30(4) 313-329.
- Losonczy, A., Ragó, A., Gulyás, L., Sarbak, K., Kurucz, A., & Dúll, A. (2016). The Role of Categorization in the Cognitive Process of a Person Moving in an Interior Space. *Perception*, 45, Suppl2 Paper: 1P142.
- Pluhár, F. Zs., Pikó, F. B., Uzzoli, A., Randy, P. M., & Dúll, A. (2010). Representations of the Relationship among Physical Activity, Health and Perceived Living Environment in Hungarian Urban Children's Images. *Landscape and Urban Planning*, 95(4) 151–160.
- Sallay, V., Martos, T., Chatfield, S. L., & Dúll, A. (2019). Strategies of Dyadic Coping and Self-Regulation in the Family Homes of Chronically Ill Persons: A Qualitative Research Study Using the Emotional Map of the Home Interview Method. *Frontiers In Psychology*, 10, Article 403.
- Somogyi, K., Balázs, M., & Dúll, A. 2019. Meanings of Symmetry: The Legibility of Symmetry of Historic School Buildings. *Symmetry: Culture and Science*, 30(1) 59–90.
- Túry, F., Wildmann, M., László, Zs., & Dúll, A. 2008. Environmental Psychology and Home Visits in the Family Therapy of Eating Disorders. *International Journal of Psychotherapy*, 12(2) 36–44.

8.3. Hivatkozások

- Dúll, A. (1990). *Hétköznapi cselekvések mentális szerveződése*. Bölcsészdoktori értekezés (témavezető: S. Illyés). Budapest: ELTE.
- Dúll, A. (1995). Az otthon környezetpszichológiai aspektusai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 35(5-6), 345–377.
- Dúll, A. (1998). *Hétköznapi otthoni rutinok környezetpszichológiai vizsgálata*. PhD-értekezés (témavezető: S. Illyés). Budapest: ELTE.
- Dúll, A. (2005). Építészet—környezet—pszichológia. *Régi-Új Magyar Építőművészet*, 5(29), 14–17.
- Dúll, A. (2006). Környezetpszichológia: szemlélet, elmélet és alkalmazás. In E. Bagdy, & S. Klein (Eds.), *Alkalmazott pszichológia* (pp. 160–187). Budapest: Edge 2000.
- Dúll, A. (2009). *A környezetpszichológia alapkérdései – Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest: L'Harmattan.
- Dúll, A. (2017). *Épített környezet és pszichológia: A lokalitásélmény környezetpszichológiai vizsgálatai*. MTA doktori értekezés.
- Dúll, A. (2019a). A környezetpszichológia: önálló tudományterület vagy alkalmazott szociálpszichológia? In A. Kádi, O. E. Kiss, & A. Dúll (Eds.), *Inspirációk* (pp. 291–323). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Dúll, A. (2019b). Környezetpszichológiai projektek a felsőoktatásban. In L. Koltai (Ed.), *Hazai és külföldi modellek a projektoktatásban* (pp. 10–26). Budapest: Óbudai Egyetem.

- Dúll, A (2019c). Lokatásélmény és folyamatorientált településfejlesztés - Az alsómocsoládi lakosok lokatásélménye szerveződésének vizsgálata. In M. Berki, & L. Halász (Eds.), *Budapesttől Berlinig – Interdiszciplináris kalandozások* (pp. 85–112). Budapest: ELTE.
- Dúll, A. (2020). Környezetpszichológiai fenntarthatóság: ember-környezet tranzakció projektek. In L. Koltai (Ed.), *Hazai és külföldi modellek a projektoktatásban* (pp. 23–30). Budapest: Óbudai Egyetem.
- Dúll, A., & Gavallér, A. (1986). Emlékezés komplex mozgássorokra. *Acta Psychologica Debrecina*, 13. Debrecen: KLTE.
- Dúll, A., & Kovács, Z. (1998, Szerk.). *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Dúll, A., Somogyi, K., Hülber, A., Brózik, P., & Szabó, J. (2018). A szociofizikai önállóság első színtere: építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók mentális térképábrázolásainak összehasonlítása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73(1) 83–110.
- Misra, S., Hall, K., Feng, A., Stipelman, B., & Stokols, D. (2011). Collaborative processes in transdisciplinary research. In M. Kirst, N. Schaefer-McDaniel, S. Hwang, & P. O'Campo (Eds.), *Converging Disciplines: A Transdisciplinary Research Approach to Urban Health Problems* (pp. 97–110). New York: Springer.
- Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., & Rivlin, L. G. (1970, Eds.). *Environmental psychology: Man and his physical setting*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Séra, L. (1990). A pszichológia és a környezet. *Pszichológia*, 10(4), 609–639.
- Szító, I. (1991). Az ökológiai megközelítés a pszichológiában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2, 215–232.
- Stokols, D. (1981). Group x Place Transactions: Some Neglected Issues in Psychological Research on Settings. In D. Magnusson (Ed.), *Toward a Psychology of Situations: An Interactional Perspective* (pp. 393–415). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

9. A kulturális összehasonlító pszichológia 30 éve Magyarországon – Fülöp Márta

9.1. Röviden a rendszerváltás előtti időszakról

A szisztematikus kultúraközi pszichológiai kutatások a hatvanas évek során jelentek meg nemzetközileg a pszichológiai kutatásban. Az első tudományos folyóirat, a *Journal of Cross-Cultural Psychology* 1970-ben indult útjára, vagyis 2020-ban ünnepelte 50.-ik évfordulóját. Ehhez a dátumhoz kötik a pszichológia kulturális forradalmának kezdetét. A Magyar Pszichológiai Szemle kiadása 13 év kényszerszünet után 1960-ban folytatódott. Az első tíz éve alatt mindössze két olyan témájú írás (az egyik egy pszichiáter, a másik egy pedagógus tollából) jelent meg benne, amely a kulturális-pszichológiai szempontok fontosságára hívta fel a figyelmet. Az Amerikai Egyesült Államokban a hetvenes évek végére már összegyűlt elegendő kutatási anyag, ahhoz hogy a hat kötetes Handbook of

Cross Cultural Psychology 1980-ban megjelenjen (Triandis & Berry, 1980). Ezzel szemben Magyarországon ebben az évtizedben is mindössze két olyan vizsgálat született, amely a kulturális szempontot helyezte a fókuszba (lásd Fülöp Márta összefoglalóját 2009, 2013).

Az ország zárt volt, magyar kutatók nem mentek külföldre, hogy ott végezzenek összehasonlító kutatásokat, külföldi kutatók hasonlóképpen nem jöhettek Magyarországra adatot gyűjteni, és a külföldi kutatókkal való kapcsolattartás és közös munka sem volt a múlt század hatvanas vagy hetvenes éveiben politikailag elfogadott. Az IBM dolgozókkal zajló nagy nemzetközi vizsgálatban, amely a legfőbb kulturális összehasonlítási dimenziók megállapításához vezetett Jugoszlávia kivételével a többi szocialista ország, így Magyarország sem vett részt (Hofstede, 1980). Halász Lászlónak a francia-magyar előítéletekre vonatkozó első tényleges közös kutatásának eredményei – amelyek rámutattak arra, hogy a szocialista Magyarországon felnövekvő iskolások előítéletesebbek, mint az „imperialista” Franciországban nevelkedő kortársaik – az 1970-es évek elején csak belső kiadványként jelentek meg (Halász, 1974).

A politikai légkör fokozatos nyitottabbá válásával az 1980-as években gyors fejlődésnek indultak a kulturális összehasonlító vizsgálatok. Ez részben köszönhető volt az 1970-es évek végén az MTA és az American Council of Learned Societies közötti kutatási megállapodásnak, amelyben kitüntető szerepet kapott a pszichológia. A megegyezés két kutatási területre szólt, az egyik az irodalompszichológia (Halász László, László János), a másik a döntéssz pszichológia/kockázatészlelés (Engländer Tibor, Faragó Klára). A résztvevő kutatók mindegyike az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének munkatársa volt abban az időben. A nyolcvanas években már arra is lehetőség nyílt, hogy egy-egy kutató személyes kapcsolatok révén alakítson ki kutatási programokat. E tekintetben az ugyancsak az MTA Pszichológiai Intézetében dolgozó Kozéki Béla munkássága egészen kivételes volt. A főként angol/skót (pl. Kozéki és Entwistle, 1984) összehasonlító vizsgálatsorozatának célja elsősorban az volt, hogy az általa azonosított tanulási motivációs struktúra univerzalitását bizonyítsa, de a kutatások arra is lehetőséget nyújtottak, hogy a magyar diákok tanulási motiváció jellegzetességeiről tudjon meg többet (lásd Fülöp, 2009, 2013).

9.2.A kulturális összehasonlító pszichológia rendszerváltás utáni főbb intézményes mérföldkövei

A magyar kulturális összehasonlító kutatások terén a rendszerváltás hozott létre robbanásszerű változást. Mind a kutatások témaköre, mind a kulturális összehasonlító vizsgálatokat végzők száma, mind a vizsgálatokban résztvevő országok száma tekintetében ugrásszerű növekedés történt. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszott az, hogy bármely téma kutathatóvá vált, hogy a magyar kutatók szabadon utazhattak külföldre és szabadon működhetek együtt külföldi kollégákkal.

Az első lépés a nemzetközi vérkeringésbe történő bekapcsolódásban a rendszerváltás után közvetlenül, a Faragó Klára és Kovács Zoltán által 1991-ben Debrecenben rendezett International Association for Cross-Cultural Psychology (IACCP) konferencia volt. Az MTA Pszichológiai Kutatóintézetében 1998-ban a Japánból hazatérő Fülöp Márta vezetésével megalakult a Kulturális Összehasonlító Pszichológiai Csoport, amelynek Berkics, Mihály, Sándor Mónika, Sebestyén Nóra, Orosz Gábor (Fülöp Márta doktori vezetésével) voltak olyan tagjai, akik kulturális összehasonlító vizsgálatokat is végeztek. A csoport jelenleg Társadalom és Kulturális Pszichológia néven működik a volt MTA Természettudományi Kutatóközpont Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetében.

A 2003-as év több nevezetes eseményt hozott. Ebben az évben alakult az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Karán az Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Központ (később Intézet), amelynek vezetője Nguyen Luu Lan Anh lett. A központ korszerű szakmai ismereteket nyújt a kulturális pszichológia és pedagógia terén pszichológusoknak és leendő pedagógusoknak. Ugyancsak ebben az évben szerkesztette Nguyen Luu Lan Anh és Fülöp Márta a *Kultúra és Pszichológia* (Nguyen Luu és Fülöp, 2003) című tanulmánykötetet, amely az első olyan magyar nyelven napvilágot látott mű volt, amely a pszichológiai kutatásokon belül egyre nagyobb teret és szerepet kapó kulturális összehasonlító pszichológia témakörét a legnevesebb nemzetközi szerzők egy-egy kiemelkedő munkájával mutatta be (Nguyen Luu és Fülöp, 2003). Ugyancsak 2003-ban Budapesten rendezte meg az International Association for Cross-Cultural Psychology Fülöp Márta és Berkics Mihály szervezésében második magyarországi nemzetközi konferenciáját, amelyen többek között olyan neves plenáris előadók jelentek meg, mint az Amerikai Pszichológiai Társaság jelenlegi elnöke, a japán származású világhírű kulturális pszichológus, Shinobu Kitayama. A magyar kultúrákői és kulturális pszichológiai vizsgálatokról 2009-ben született meg az első összefoglaló áttekintés a Magyar Pszichológiai Szemle különszámaként és a Pszichológiai Szemle Könyvtár sorozatában: *Lélek a kultúrák között* (szerkesztette Fülöp Márta, 2009). A legutolsó összefoglaló a 2013-ig terjedő időszakot foglalja magába és Fülöp Márta MTA Doktori Disszertációjának egyik fejezete (Fülöp, 2013). Interkulturális pszichológia mesterképzés a Károli Gáspár Református Egyetem Pszichológiai Intézetében is, megszakításokkal, több mint tíz éve zajlik.

A magyar kulturális pszichológia 2000 óta képviselteti magát a diszciplína nemzetközi szervezetében az International Association for Cross-Cultural Psychology-ban (IACCP), Fülöp Márta 2004-től 2008-ig a vezetőség tagja és az európai régió képviselője, 2008-tól 2012-ig főtitkár helyettes és a Harry and Pola Triandis Doctoral Dissertation Award Bizottság elnöke, 2012-2016-ig ismét vezetőségi tag és az európai régió képviselője, majd 2016-tól 2024-ig a szervezet főtitkára.

9.3.A kulturális összehasonlító pszichológia főbb vizsgálódási témakörei az elmúlt 30 évben

Az összehasonlító vizsgálatok egy része csak egyszeri „kirándulás” volt egy-egy kutató részéről, míg mások szisztematikus kutatás-sorozatokba kezdtek, amelyek alkalmasak voltak valódi kulturális különbségek feltárására és kulturális pszichológiai jelenségek mélyebb megértésére. A kutatások egy része a megkezdett kutatási hagyományokat követte, és lényegében azokat a kutatókat jelentette, akik már a rendszerváltás előtt is foglalkoztak összehasonlító vizsgálatokkal (pl. irodalompszichológia, kockázatészlelés).

A rendszerváltást követő első évtizedben született kutatások egy része magának a rendszerváltásnak a hatásait kívánta követni (pl. a demokrácia szociális reprezentációja nyugat-európai és poszt-kommunista országokban, a személyes kapcsolatok és a társas támogatottság változásai a társadalmi változások hatására, az akkoriban terjedni kezdő HIV/AIDS percepciója és a kockázatos szexuális magatartás, az igazságos világba vetett hit alakulása más országokhoz képest), vagy a rendszerváltás kulcsjelenségeinek a kutatását tűzte ki célul (pl. versengés, gazdasági élet percepciója, a szervezeti kultúra, állampolgáriság), vagy a pszichopatológiai jelenségek alakulását vizsgálta a rendszerváltás tükrében is (pl. öngyilkosság, evészavarok).

A hagyományosan multikulturális társadalmakban, mint Kanada, USA, Ausztrália vagy Nyugat-Európa számos országa, az utóbbi három évtizedben egyre nagyobb számban jelentek meg az akkulturációra,

a kulturális sokkra, az interkulturális kommunikációra vagy a kulturális különbségekre érzékeny pszichoterápiára vonatkozó vizsgálatok, tanulmányok. A rendszerváltás után Magyarország is nyitott lett a bevándorlók számára és bekapcsolódott a nemzetközi diákcserébe is és ezzel párhuzamosan megjelentek az olyan kutatások mint például a Magyarországon tanuló diákok akkulturációja, kulturális adaptációja és magyar diákok külföldi tanulmányainak a hatása..

Egy harmadik csoportba pedig azok a kutatások sorolhatók, amelyek újabb területek és újabb kutatási témák felé nyitottak, mint például a nemi identitás fejlődését és nemi sztereotípiák alakulását vizsgáló fejlődéslélektani és a társadalmi nemre vonatkozó kutatások; a pszichológiai jóllétre, optimizmusra vonatkozó vizsgálatok, a szülői magatartás vizsgálatai (anyai versengés) kisgyermekkorai megosztás; a pedagógiai szociálpszichológiai vizsgálódások (együttműködés és versengés iskolai jelenléte), a pszichoterápia alkalmazhatósága különböző kultúrákban.

9.3.1. A rendszerváltás előtt megkezdett kutatási hagyományok folytatása

Irodalompszichológia és Kockázatészlelés: Az amerikai-magyar összehasonlító vizsgálatok az MTA és az ACLS közötti együttműködésben nem folytatódtak a rendszerváltás után. Halász László ennek ellenére folytatta irodalompszichológiai vizsgálatait, svéd, angol, német, olasz összehasonlításban (pl. Halász, Asplund Carlsson, Marton, 1991; Halász és mtsai, 2002). László János ugyancsak tagja volt az amerikai-magyar irodalompszichológiai közös vizsgálatokat folytató magyar kutatócsoportnak a rendszerváltás előtt. Közvetlenül a rendszerváltás évében és az azt követő évben végezte dán-magyar összehasonlító vizsgálatát Steen Larsennel (László, Larsen, 1990). Fülöp Márta az irodalmi megértésre vonatkozó nézeteket vizsgálta ugyancsak svéd-magyar összehasonlításban (Asplund Carlsson, Fülöp, Marton, 2001). Engländer Tibor folytatta korábban megkezdett amerikai-magyar összehasonlító vizsgálatait, amelyekből azonban csak egy kiadott publikáció született (Engländer és Cvetkovich, 1993).

9.3.2. A rendszerváltás hatását vizsgáló kutatások

A versengés kulturális konstrukciója: A rendszerváltás mind a politikai, mind a gazdasági téren a versengést központi fogalommá tette. Ugyanakkor a versengés fogalma és mintázatai társadalmanként és kultúránként nagyon különbözőek lehetnek. Fülöp Márta kutatásaiban arra kereste a választ, hogy az emberi és társadalmi viszonyrendszerekben elkerülhetetlenül jelenlévő versengés manifesztációi mennyiben kulturális konstrukciók, léteznek-e kulturálisan meghatározott mintázatai. A Japán Alapítvány kutatói ösztöndíjával 1996-1997 között azt kutatta Japánban, hogy milyen versengés koncepció az, amely lehetővé teszi a japánok számára azt, hogy mind intenzíven együttműködők, mind intenzíven versengők legyenek (Fülöp, 2004; 2006). Kutatta, hogy a magyar középiskolások és tanárok tíz évvel a rendszerváltás után milyen szerepet tulajdonítanak a versengésnek a társadalomban japán, amerikai és angol kortársaikhoz és kollégáikhoz képest (Fülöp, 1999, 2001c, 2002b). A gazdasági oktatás és szocializáció szerepének a versengéshez fűződő viszonyra gyakorolt hatását kívánta feltárni Fülöp Márta, Christine Roland-Levy és Berkics Mihály (2004) francia-magyar összehasonlító vizsgálata. Arra voltak kíváncsiak, hogy az eltérő társadalmi-politikai múlttal rendelkező országokban nevelkedő, gazdasági képzésben részesülő 16-18 éves serdülők versengéssel kapcsolatos szociális reprezentációja miként alakul és hogyan ítélik meg a versengést általában, a saját személyes életükben és a gazdasági életben. Vizsgálta az üzlet és a versengés reprezentációját üzleti tanulmányokat folytató egyetemisták körében a visegrádi országokban (Fülöp, 2012). A 2010-es évektől kezdve Fülöp Márta kutatásai kiterjedtek Kínára is és vizsgálta, hogy milyen győzelem-vesztés megküzdési mintázatok jellemzőek a kínai középiskolásokra és egyetemistákra (Fülöp, 2013).

Orosz Gábor (2008, 2009, 2010) magyar és francia közgazdász hallgatók családi magatartását vizsgálta versengő helyzetben. A kutatás komplex módszertani apparátussal igyekezett feltárni a család és a versengés összefüggésének kulturális különbségeit. A versengés és család fogalmának reprezentációját a francia szociális reprezentációs iskola hagyományainak megfelelően asszociációs módszerrel, a csalással kapcsolatos attitűdöket zárt-kérdéses kérdőívvel többek között dilemmákat alkalmazva, a tényleges magatartást pedig kísérleti elrendezésben vizsgálta.

A demokrácia szociális reprezentációja: Erős Ferenc és kollégái arra voltak kíváncsiak, hogy a rendszerváltás milyen hasonlóságokat és milyen különbségeket eredményezett a poszt-szocialista országokban. Az összehasonlítások rámutattak arra, hogy a rendszerváltás hatásai eltérőek attól függően, hogy maga a szocialista rendszer milyen jellegzetességekkel bírt az adott országban (pl. Erős és mtsai, 1997; Plichtova és Erős, 1997)

Bizalom és szociális támogatottság: Robin Goodwin vezetésével Kósa Éva, Nguyen Luu Lan Anh, George Nizharadze és Tatjana Emelyanova közreműködésével 1995-1996-ban zajlott a társadalmi változások személyes kapcsolatokra és szociális támogatottságra gyakorolt hatásának a vizsgálata. A vizsgálatsorozat három kelet-európai országban (Magyarország és a volt Szovjetunió két köztársasága: Oroszország és Grúzia) zajlott (pl. Nguyen és mtsai, 1999; Goodwin és mtsai, 2002).

HIV/AIDS veszély percepciója és kockázatos szexuális magatartás: Ugyancsak Robin Goodwin vezetésével Nguyen Luu Lan Anh, Alexandra Kozlova, Anna Kwiatkowska, George Nizharadze és Anu Realo 1995-től kezdődően egy nagyobb átfogó vizsgálatsorozatot végeztek, amelyből számos publikáció született magyar és angol nyelven (pl. Nguyen és mtsai, 2003; Goodwin és mtsai, 2003). A vizsgálat célja az volt, hogy megvizsgálja, miként percipiálják a rendszerváltás után az egyes kelet-európai országokban (így például Oroszországban) gyorsan terjedő HIV/AIDS veszélyt, és milyen szexuális magatartás jellemző az egészségügyi dolgozókra és üzletemberekre Közép-Kelet-Európa rendszerváltó országaiban.

Az igazságos világba vetett hit és a társas axiómák: Claudia Dalbert és a korán elhunyt Sallay Hedvig 1996-ban publikálták (Dalbert és Sallay, 1996) 1990-ben, közvetlenül a rendszerváltás után kezdődő vizsgálatsorozatuk eredményeit az igazságos világba vetett hitről. A német-magyar kulturális összehasonlító vizsgálatok eredményeit *The Justice Motive in Adolescence and Young Adulthood* című, a Routledge kiadóknál megjelent könyvükben is összefoglalták (Dalbert és Sallay, 2004). Másfél évtizeddel később Berkics Mihály (2009) magyar-lengyel összehasonlító vizsgálata az igazságosságra vonatkozó nézeteket kutatta – hasonlóképpen a korábbi munkákhoz – egyetemisták körében. Berkics Mihály ebben a munkájában elvégezte a mérőeszközök kulturális ekvivalenciájának a vizsgálatát is, amelyet a korábban ismertetett magyarországi kérdőíves összehasonlító vizsgálatok egyike sem tett meg. Fülöp Márta és Berkics Mihály 2000-ben kapcsolódtak be a Kwok Leung és Michael Bond vezette (Bond és Leung és mtsai 2004), 33 országot felölelő társas axióma nemzetközi kutatásba majd végeztek ebben a témában egy magyar-koreai összehasonlító vizsgálatot is (Fülöp, Berkics & Son, 2002).

Gazdasági élet és gazdasági magatartás: A rendszerváltás a gazdasági élet teljes átrendeződését kívánta meg a poszt-szocialista országokban. Gerrit Antonides, Faragó Klára, Rob Ranyard és Tadeus Tyska (1997) összehasonlító tanulmányának a célja az volt, hogy feltárja, vajon azonosak-e a gazdasági tevékenységek reprezentációi különböző társadalmi-gazdasági hagyományokkal rendelkező országokban. Kovács Judit és Kovács Zoltán (1998) a szocializációnak a gazdasági viselkedésre gyakorolt hatását vizsgálták osztrák-magyar összehasonlításban, egész pontosan azt, hogy milyen hatással van a szocializáció a kétszemélyes cserekapcsolatokban jelen levő együttműködésre és versengésre, valamint a befolyásolás alakulására.

A szervezetek kultúrája: A kilencvenes évektől megjelentek Magyarországon a vegyesvállalatok és a multinacionális cégek. A magyar szervezetpszichológia nem tudta figyelmen kívül hagyni a globalizálódó piaci világ által egyértelműen felszínre kerülő ténytet, mely szerint a szervezeti struktúrák, azok működtetése, a vezetés és a szervezeti viselkedés jelentősen különbözhet kultúránként, és a helyi kulturális sajátosságok felismerése és tekintetbe vétele jelentősen meghatározhatja a vállalatok sikerességét Dénes Eszter (2005) a hatalmi távolság francia és magyar vezetői viselkedésében való megjelenését hasonlította össze. Sajnos a rendszerváltás után, az 1990-es években lefolytatott legnagyobb méretű, 63 országot magába foglaló és középvezetőket kérdező általános és szervezeti kulturális különbségek feltárását célzó GLOBE vizsgálatban (Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness) nem magyar pszichológus, hanem magyar közgazdász, Bakacsi Gyula vett részt (Bakacsi és mtsai, 1998; Koopman és mtsai, 1999; House és mtsai, 2004).

Az állampolgáriság és a vállalkozó mint állampolgár fogalmának kulturális különbségei: A rendszerváltás egy olyan nyilvánvalóan politikai implikációjú fogalmat is, mint az állampolgáriság, vizsgálhatóvá tett a pszichológia számára. Fülöp Márta és kezdetben Váriné Szilágyi Ibolya, majd később Berkics Mihály magyar részről, Alistair Ross, Ian Davies és Merryn Hutchings angol részről vettek részt abban a vizsgálatban, amely magyar és angol általános és középiskolai tanárok nézeteit kívánta feltárni az állampolgáriság és a vállalkozás kapcsolatáról, a jó állampolgár és a jó vállalkozó összeegyeztethetőségéről egy versengő társadalomban (pl. Davies és Fülöp és mtsai, 2001, Fülöp és mtsai, 2004). Az állampolgáriság és a vállalkozás fogalmának szubjektív jelentését egy angol, szlovén, magyar összehasonlító kutatásban tárták fel (Ross és mtsai, 2005), amely a három tudományos akadémia, a brit, a szlovén és a magyar támogatásában valósult meg. A későbbiekben a vizsgálatokat angol, spanyol, török tanárjelölt egyetemistákra terjesztették ki (pl Fülöp és mtsai, 2012). A legújabb, fiatalok állampolgári aktivizmusával kapcsolatos, az angol Leverhulme Trust által támogatott 6 országot felölelő kutatásban magyar részről Fülöp Márta vett részt (Peterson és mtsai, 2021 megjelenés alatt).

Bevándorlás és akkulturáció: A rendszerváltás után, sok más európai országhoz hasonlóan Magyarország is bevándorlási célpont lett. Igaz, a bevándorlók száma Európa számos más országához képest igen alacsonynak mondható, mégis azonosíthatók a nagyobb bevándorló csoportok: a környező országokból érkező magyar ajkúakon kívül megjelentek elsősorban a kínaiak és a vietnámiak. A kínai bevándorlók helyzetét és társas támogatottságát tárta fel az a négy európai országra kiterjedő kutatási program, amelyet Robin Goodwin angol kutató vezetett és a Brit Akadémia támogatott. A kutatás négy országban zajlott: Angliában, Spanyolországban, Németországban és Magyarországon. A magyar rész vizsgálatvezetői Nguyen Luu Lan Anh és Fülöp Márta voltak (Fülöp és mtsai, 2007; Nguyen Luu és mtsai, 2009). Nguyen Luu Lan Anh (2012) Magyarországon élő vietnámi fiatalok és családjaik identitás- és akkulturációs stratégiáiról folytatott kutatást. Az MTA Kognitív Idegtudományi Intézetében Sebestyén Nóra (Sebestyén, 2009, 2012, 2015), az ELTE Interkulturális Pedagógia és Pszichológiai Intézet keretében Borsfay Krisztina (Borsfay, Nguyen Luu, 2018, 2019) folytatott kutatást a kínai bevándorló gyerekek akkulturációjával kapcsolatban.

Az ideiglenes külföldi tartózkodás pszichológiája és a kulturális sokk: A bevándorlás mellett a migráció egy másik formája az ideiglenes külföldön tartózkodás. A globalizáció hatására megélné a tanulási célú mobilizáció, növekszik azoknak a diákoknak a száma, akik külföldön kezdik el vagy folytatják tanulmányaikat. Fülöp Márta és Sebestyén Nóra (pl. Fülöp és Sebestyén, 2012) Budapesten tanuló amerikai egyetemisták akkulturációs tapasztalatait és pszichológiai alkalmazkodását kutatta. Fülöp Márta (2010) az Exploring Transculturalism című kötetben Nacume Szószeki, a huszadik század elején élt japán író, a modern japán regény megteremtője, angliai tanulmányútjának lélektani hatásait elemzi. Nguyen Luu Lan Anh és tanítványai szisztematikusan kutatják a felsőoktatási nemzetközi mobilitás kulturális vonatkozásait (Hosseini-Nezhad és mtsai, 2019, 2021; Szabó és mtsai, 2020). Ennek a

kérdésnek Nguyen Luu Lan Anh egy egész kötetet szentelt A nemzetközi hallgatói mobilitás pszichológiai aspektusai (2019) címmel.

A pszichopatológiai jelenségek alakulása a rendszerváltás után: öngyilkosság: Az öndestruktív magatartás komplex folyamatok eredőjeként írható le, de mélyen gyökerező nemzeti és kulturális beágyazottságot mutat. Fekete Sándor és Osváth Péter a pécsi Pszichiátriai Klinika pszichiátere a kilencvenes években kezdték meg azt a nemzetközi összehasonlító vizsgálatsorozatot, amely azt kívánta feltárni, hogy miként járulhat hozzá az öngyilkosság elterjedtségéhez az adott társadalom öngyilkossággal kapcsolatos attitűd- és normarendszere. Majd az öngyilkossággal kapcsolatos attitűdöket vizsgálták a német, a japán, az amerikai, finn, osztrák és magyar médiában (pl. Fekete és mtsai, 1998, Osváth és mtsai, 1998), amerikai és magyar öngyilkosok búcsúleveleit hasonlították össze, illetve a nemzeti himnuszokat elemezték az öngyilkossági rátával összefüggésben (Vörös és mtsai, 2012)

Evészavarok – transzkulturális epidemiológiai vizsgálatok: A transzkulturális epidemiológiai vizsgálatoknak a transzkulturális pszichiátria (Szilágyi, 2009) megjelenése biztosított kibontakozási lehetőséget, melynek célja a mentális betegségek különbözőségeinek és hasonlóságainak a tanulmányozása a különböző kultúrákban. A kelet-közép-európai régióra vonatkozó evészavaradatok először Magyarországon jelentek és csak később más régió béli országokban (például Cseh Köztársaság, Lengyelország stb.). Ezen a területen a SOTE Magatartástudományi Intézete mellett (Túry Ferenc) a Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézetében Szabó Pál és Krizbai Timea folytattak kutatásokat osztrák, román, erdélyi magyar vonatkozásban is (Rathner és mtsai, 2001; Kovács (Krizbai) & Szabó, 2009).

9.3.3. Rendszerváltás után megjelenő, a rendszerváltás társadalmi jelenségeihez nem kapcsolódó kutatások

A rendszerváltás után több olyan kutatás zajlott, amely a kutató saját pályafutásában csak egy rövidebb szakaszt jelentett.

Individualizmus – kollektívizmus: Csukonyi Csilla, Sallay Hedvig és Münnich Ákos (1999) az individualizmus-kollektívizmus mint társas orientáció szerkezetét vizsgálták és magyar mintán felhívták a figyelmet arra, hogy ezek nem egymást kizáró dichotóm jellemzők, hanem egy egyén egyidőben jellemezhető magas individualizmussal és kollektívizmussal vagy alacsony individualizmussal és kollektívizmussal is (Csukonyi, 2003).

Egészségmagatartás és egészségpszichológia: Brassai László és Pikó Bettina a Szegedi Tudományegyetem Magatartástudományi Intézetének egyetemi tanára 2000 és 2010 között végzett kutatásai az egészséggel kapcsolatos magatartás kulturális összetevőit vizsgálták magyarországi magyar, erdélyi magyar és amerikai egyetemistákat összehasonlító vizsgálataikban (Brassai és mtsai, 2006, 2007). Pikó Bettina 2003-ban egy összefoglaló könyvet is közzétett Kultúra, Társadalom és Lélektan címmel, amelyben a társadalomnak és a kultúrának az egyén személyiségére és magatartására gyakorolt hatásait elemezte.

Pszichológiai Immunitás: Oláh Attila, Nagy Henriett és G. Tóth Kinga (Oláh és mtsai, 2010) 17 országra kiterjedő kutatása azt kívánta feltárni, hogy milyen összefüggés állapítható meg egy adott kultúrában a születéskor várható élettartam (amely az adott kultúrában élők egészség állapotának releváns indikátora) és az adott országban élők pszichológiai immunitásának szintje között.

Az optimizmus pszichológiai kulturális vonatkozásai: A fiatalon elhunyt kolumbiai származású Cronio Perez (2004) az optimizmust és pesszimizmust vizsgálta kultúraközi összehasonlításban. Abból indult ki, hogy Magyarországot gyakran emlegetik pesszimizmusként, míg a dél-amerikai országokat inkább a túlzott optimizmussal jellemzik. A vizsgálat igazolta az előzetes elvárásokat, a kolumbiai egyetemisták optimistábbnak, belső kontrollosabbnak bizonyultak és magasabb önértékelésről adtak bizonyosságot, mint magyar társaik.

A nemi identitás fejlődése, nemi szocializáció: A fejlődéslélektan területén a rendszerváltás előtt egyáltalán nem születtek nemzetközi összehasonlító vizsgálatok. Gervai Judit angol-magyar vizsgálatsorozatának adatgyűjtési munkái már 1988-ban elkezdődtek és 1995-ig folytatódtak. A nemi identitásfejlődést és nemi szocializációt vizsgálták óvodás korban. (pl. Gervai, Turner, és Hinde, 1993, 1995). Turner és Gervai (1995) azt kívánták megállapítani, hogy azok milyen összefüggésben állnak egymással, például előrejelzi-e a szülő maskulinitása és femininitása azt, hogy a gyerek mennyire viselkedik tipikusan fiúsan vagy lányosan.

9.3.4. A magyarországi kulturális és kulturális összehasonlító pszichológiai kutatások két műhelye

Amint azt a bevezetőben írtuk, a kulturális pszichológiai kutatásoknak két nagyobb műhelye alakult ki, az ELTE Interkulturális Pedagógiai és Pszichológiai Intézetében, Nguyen Luu Lan Anh vezetésével és a (volt MTA) Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetben a Társadalom és Kulturális Pszichológiai Csoportban, Fülöp Márta vezetésével

Interkulturális Pedagógiai és Pszichológiai Intézet: Az intézetben jelenleg zajló kulturális pszichológiai vizsgálatok elsősorban a hallgatói mobilitás kulturális vonatkozásaival foglalkoznak. Az intézet kutatási profiljába tartozik a nemi sztereotípiák vizsgálata is. Nguyen Luu Lan Anh (1991) a nemi sztereotípiákat vietnámi és magyar serdülők között vizsgálta. Ez a vizsgálat volt az első délkelet-ázsiai-magyar összehasonlító vizsgálat az országban. Egy másik vizsgálatban a nők és férfiak iránti attitűdöket hasonlította össze Nguyen Luu Lan Anh, Kovács Mónika és Irene Frieze (2003). A magyar-amerikai összehasonlító vizsgálat specifikusan az értékek és a nők és férfiak iránti ambivalens attitűdök összefüggéseinek összehasonlítását célozta meg.

Az intézetben zajló pedagógiai kutatások az oktatás kulturális kérdéseivel foglalkoznak. A tanulási motiváció elsősorban kelet-ázsiai és délkelet-ázsiai jellegzetességeinek az első összefoglalóját magyar nyelven Gordon Győri János adta közre *Az oktatás világa Kelet- és Délkelet-Ázsiában* (Gordon Győri, 2006) című könyvében, majd a tanulási motiváció kelet-ázsiai és euro-amerikai kulturális különbségeiről a *Lélek a kultúrák között* kötetben ír (Gordon Győri, 2009). Gordon Győri János vezetésével az intézet kutatói Nguyen Luu Lan Anh, Boreczky Ágnes, Czachesz Erzsébet, Szabó Mónika tanárok multikulturális nézeteit tárták fel kérdőíves és osztálytermi megfigyeléses módszerekkel és eredményeiket a *Tanárok interkulturális nézetei és azok hatása az osztálytermi munkára* című könyvben foglalták össze (Gordon Győri és mtsai, 2019). A bevándorló tanulók mellett kutatások zajlanak a kisebbségi (roma) diákok oktatásával kapcsolatban is (Nguyen Luu és mtsai, 2021)

Társadalom és Kulturális Pszichológiai Csoport: Mielőtt a korábban említett Japánnal kapcsolatos versengéskutatásokba kezdett volna, Fülöp Márta az anyák közötti versengést vizsgálta finn-magyar összehasonlításban (Fülöp, 1997). A Japánban folytatott kutatások a japán kultúra számos vonásával kapcsolatos munkát indítottak el, így a japánok csoporthoz és közösséghez fűződő viszonyával

foglalkozó elméleti munkát (Fülöp, 1998), a Holocaust és a Hiroshima és Nagaszaki ellen történő atombomba-támadás pszichés következményeinek összehasonlítását (Fülöp, 2003), elemzéseket arról, hogy mennyire „utaztatható” az alapvetően a nyugati emberkonceptióra épülő és a lelki egészség kritériumait a szeparált, autonóm individuumban meghatározó pszichoanalízis Kelet-Ázsiába, Japánba és Kínába, (Fülöp, 1999c, 2004b) illetve arról, hogy a japán irodalmi művekben megjelenő emberi viszonyok, érzelmek és pszichés megoldások mennyire felelnek meg a nyugati pszichoanalitikus elméletnek, vagy mennyire tükröznek a nyugatitól eltérő, sajátosan japán megoldásokat (Fülöp, 2008).

Ugyan nem volt munkatársa a kutatócsoportnak, de Fülöp Márta Japánnal kapcsolatos kutatásai inspirálták Indries Krisztiánt, aki doktori tanulmányai során Japánban is kutatott ösztöndíjasként és azt a kérdést vitte tovább, hogy mennyire összeegyeztethető nyugati és a japán pszichoanalízis illetve milyen módon nyert befogadást a nyugati pszichoanalízis Japánban (Indries, 2008). Egy másik tanulmányában (Indries, 2009) a kelet-ázsiai, ezen belül elsősorban a japán kommunikációs jellegzetességeket veti mélyebb elemzésnek alá. Részben erről a témáról készült doktori disszertációjából Szummer Csabával közösen írott Freud és a felkelő nap országa című könyv (Indries és Szummer, 2018).

Afrikával kapcsolatban csak nagyon kevés modern kulturális összehasonlító pszichológiai kutatás áll rendelkezésre, ezért egyedülálló annak a kötetnek a megjelenése, amely különböző területeken összefoglalja a rendelkezésre álló tudást. Fülöp Márta nemcsak az egyik szerkesztője a *Cross-cultural Psychology Research: An Africa-Centric Approach* című könyvnek (Tschombe, Nsanmenang, Heller, Fülöp, 2013), hanem az afrikai versengés és együttműködésre vonatkozó kutatásokról is írt Büki Noémivel egy fejezetet (Fülöp & Büki, 2013).

A kutató csoport számos más területen is kutatta a kulturális különbségeket. Sándor Mónika, Fülöp Márta, Berkics Mihály és Xie Xiaofei (2007) kínai és magyar óvodásokat hasonlították össze. A vizsgálat kiinduló kérdése az volt, hogy vajon ebben az életkorban van-e különbség a megosztó viselkedésben az alapvetően kollektivistá kultúrában növekvő kínai és az erősen individualista társadalomban növekvő magyar óvodások között. A versengés gyermek és ifjúkori kulturális különbségeiről Fülöp Márta és Sándor Mónika Barry Schneider kanadai kutatóval írtak összefoglaló fejezetet a Cambridge University Press-nél megjelent kötetbe (Schneider et al, 2006).

A pedagógiai pszichológiai kutatások kiterjedtek a tudással kapcsolatos episztemológiai nézetek kulturális különbségeire (Fülöp & Marton, 2003), az iskolai versengés és együttműködés angol és szlovén kutatókkal folytatott, az MTA, a British Academy és a Szlovén Tudományos Akadémia támogatásával létrejött vizsgálatsorozatára (Fülöp és mtsai, 2007), amelyből könyv is született (Ross és mtsai, 2006). Sebestyén Nóra (2009) és Sebestyén Nóra és Gordon Győri János (2009) kínai és magyar szakközépiskolások matematika iránti attitűdjét hasonlították össze. Ugyancsak Sebestyén Nóra a tanulási koncepciókat és az erőfeszítés szerepét, valamint a versengés, a győzelem és a vesztes szubjektív jelentését hasonlította össze magyar és kínai és Magyarországon élő kínai diákok esetén, többek rámutatva az akkulturáció folyamatára (Sebestyén, 2013, 2016; Sebestyén és Fülöp, 2015, Sebestyén és mtsai, 2018).

9.3.5. Sok nemzetre kiterjedő kulturális összehasonlító kutatások: Magyarország részvétele

A rendszerváltás után lehetőség nyílt arra, hogy a nagy nemzetközi kulturális összehasonlító vizsgálatokban magyar kutatók is részt vegyenek illetve magyar adatokat nemzetközi összevetésben lehessen értékelni. Ezek a kutatások főképpen a Társadalom és Kulturális Pszichológiai Kutatócsoport keretében zajlottak, Fülöp Márta mint társkutató vezetésével.

Korábban említettük a sok nemzetre kiterjedő társas axiómákra vonatkozó vizsgálatokat (Bond és mtsai, 2004), de adatok vannak az érzelemkifejezési normákról (Matsumoto és mtsai, 2008, 2009), a partnerválasztási értékekről (Goodwin és mtsai, 2012), a biztonságos internethasználattal foglalkozó tanároknak, szülőknak és fiataloknak szóló preventív akciótervekről (O'Moore és mtsai 2013). Az én-konstrukció kulturális különbségeiről egész vizsgálatsorozat zajlott középiskolásokkal és egyetemistákkal (Owe és mtsai, 2012; 2013; Becker és mtsai, 2012, 2013; Vignoles és mtsai, 2016). Kutatássorozat foglalkozott a mosoly és a boldogság értelmezésével individualista és kollektivistá társadalmakban (Kris és mtsai, 2016, 2020).

A kulturális lazasággal és kötöttséggel foglalkozó, Michele Gelfand vezetésével zajló vizsgálat eredményei a Science folyóiratban jelentek meg (Gelfand és mtsai, 2011), később a kutatók ezt a kulturális dimenziót összekapcsolták az előítéletességgel is (Jackson és mtsai, 2019). A kapcsolati mobilitásra kulturális determinánsaira vonatkozó kutatás eredményeit a kutatók nemrégiben a Proceedings of the American National Academy of Sciences (PANAS) –ben jelentették meg (Thompson és mtsai, 2019).

9.4. Hivatkozások

Antonides, G., Faragó, K., Raynard, B., & Tyszka, T. (1997). Perceptions of economic activities: A Cross-country comparison. In G. Antonides, W. F. Raaij, & S. Maital (Eds.), *Advances of economic psychology* (pp. 39-61). Chichester: Wiley and Sons.

Asplund-Carlsson, M., Fülöp, M., & Marton, F. (2001). Peeling the onion. Student teachers' conceptions of literary understanding. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 45(1), 5-17.

Bakacsi, Gy., & Takács, S. (1998). Honnan-hová? A nemzeti és szervezeti kultúra változásai a kilencvenes évek közepének Magyarországn. *Vezetéstudomány*, 12, 15-22.

Becker, M., Vignoles, V. L., Owe, E., Easterbrook, M., Brown, ...Fülöp, M., és mtsai. (2013). *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40, 657-675. doi: 10.1177/0146167214522836

Becker, M., Vignoles, V.L., Owe, E., Brown, R., Smith, Fulop és mtsai (2012). Culture and the Distinctiveness Motive: Constructing Identity in Individualistic and Collectivistic Contexts. *Journal of Personality and Social Psychology*. 102 (4), 833–855.

Berkics, M. (2009). A disztributív igazságosság észlelése és a rendszerigazolás: kultúrközi összehasonlítás két volt szocialista országban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 229-252.

Bond, M. H., Leung, K., Au, A., Tong, K., Reimel de Carrasquell, S., ...Fülöp, M., és mtsai. (2004). Culture-level dimensions of social axioms and their correlates across 41 cultures. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 35, 548-570.

Borsfay, K., Nguyen Luu, L.A. (2018). Megküzdés a migránslét kihívásaival. Magyarországi kínai gyerekek akkulturációs tapasztalatainak feltérképezése. *Alkalmazott Pszichológia*, 18 (4). 7-33.

Borsfay, K., Nguyen, Luu L.A. (2019). Significant negative transitions in Chinese immigrant children's life. *Alkalmazott Pszichológia*, 19 (3). 53-79.

Brassai, L., Pikó, B., Keresztes, N., & Unger, J. B. (2006b). Kockázati magatartásformák összehasonlító vizsgálata erdélyi, magyarországi és amerikai egyetemisták körében. *Erdélyi Pszichológiai Szemle*, 7(4), 311-326.

Brassai, L., Pikó, B., Keresztes, N., & Unger, J. B. (2007). Az egészségmagatartás és problémaviselkedés egyes kulturális szempontjai. *Alkalmazott Pszichológia*, 9(1), 31-45.

Budapest. Eötvös Kiadó

Csukonyi, Cs. (2003). Aszociális orientáció – individualizmus és kollektívizmus és a kábítószer-használat összefüggései. In Á. Münnich (Ed.), *A kábítószer kipróbálásának okairól, az egyetemi hallgatók körében végzett vizsgálatok alapján* (pp. 139-155). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó

Csukonyi, Cs., Sallay, H., & Münnich, Á. (1999). Individualizmus és kollektívizmus: csoportkülönbségek egyetemisták körében. *Alkalmazott Pszichológia*, 4, 19-31.

Dalbert, C., & Katona-Sallay, H. (1996). The „belief in a just world” construct in Hungary. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 27(3), 293-314.

Dalbert, C., & Sallay, H. (2004). *The justice motive in adolescence and young adulthood*. London: Routledge.

Davies, I., Fülöp, M., Hutchings, M., Ross, A., & Szilágyi-Váry, I. (2001). Enterprising citizens? Perceptions of citizenship education and enterprise education in England and Hungary. *Educational Review*, 53(3), 261-269.

Dénes, E. (2005). Kultúra és vezetés. Francia-magyar felsővezetők vezetési eszközei. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 9(1), 65-90.

education across contexts: towards a framework of critical engagements. *Compare: A Journal*

Englender, F., Czvetkovich, G. (1993). A társadalom mint vonatkoztatási keret magyar és amerikai diákok kockázateszlelésében avagy mi marad meg egy ideológiából. *Pszichológia*(13) 333-369

Erős, F., Murányi, I., Plichtová, J., & Varga, R. (1997). A társadalmi átalakulás és a demokrácia szociális reprezentációja öt posztkommunista országban. *Politikatudományi Szemle*, 4, 5-27.

Fekete, S., Domino, G., Takahashi, Y., Schmidtke, A.: Attitudes toward suicide-a cross-cultural study. In: J. L. McIntosch (Ed.) *Suicide across the lifespan*. | Washington: AAS, 102-105 (1998)

Fülöp, M (2006). Versengés a japán iskolában. In J. Gordon Győri, *Az oktatás világa Kelet és Délkelet-Ázsiában: Japán és Szingapúr* (pp. 333-364). Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

Fülöp, M. (1997). Mothers' competition through their children. A Finnish-Hungarian comparison. In J. Sugárné Kádár (Ed.), *Socialization and the child rearing practice*. *Acta Psychologica Debrecina*, 20, 37-47.

Fülöp, M. (1998). A csoport és a közösség szerepe Japánban. *Pszichológia*, 3, 469-498.

Fülöp, M. (1999a). Students' perception of the role of competition in their respective countries: Hungary, Japan, USA. In A. Ross (Ed.), *Young citizens in Europe* (pp. 195-219). London: University of North London.

Fülöp, M. (1999b). Japanese students' perception of the role of competition in their country. *Journal of Asian and African Studies*, 3(1-2), 148-174.

- Fülöp, M. (1999c). A pszichoanalízis alkalmazhatósága különböző kultúrákban. In I. Lust (Ed.), *Pszichoanalízis és kultúra* (pp. 37- 51). Budapest: Animula.
- Fülöp, M. (2001). Teachers' perception of the role of competition in their respective countries: Hungary, Japan and USA. *Children's Social and Economic Understanding*, 4(3), 142-159.
- Fülöp, M. (2002). Competition in Hungary and Britain perceived by adolescents. *Alkalmazott Pszichológia*, 3-4, 33-55.
- Fülöp, M. (2003). Társadalmi traumák túlélői nyugaton és keleten: Auschwitz és Hiroshima. In F. Erős, & K. Bárdos (Eds.), *Virág Teréz emlékkötet*. Budapest: Thalassa.
- Fülöp, M. (2004a). Competition as a culturally constructed concept. In C. Baillie, E. Dunn, & Y. Zheng (Eds.), *Travelling facts. The social construction, distribution, and accumulation of knowledge* (pp. 124-148). Frankfurt/New York, NY: Campus.
- Fülöp, M. (2004b). A Pszichoanalízis története és alkalmazhatósága a japán és kínai kultúrában. *Thalassa*. 15.2. 3-25
- Fülöp, M. (2008). Szenvedély, versengés, szégyen és büntudat japán módra Nacume Szószeiki „Kokoro” című művében. *Lélekelemzés*, 3(1), 84-109.
- Fülöp, M. (2009a). Happy and unhappy competitors. What makes the difference? *Psychological Topics*, 18(2), 345-367.
- Fülöp, M. (2009b). Kultúraközi és kulturális pszichológia Magyarországon. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 3-83.
- Fülöp, M. (2009c) (szerk.) *A lélek a kultúrák között. A kulturális különbségek pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó.
- Fülöp, M. (2010). Culture shock and the birth of the modern Japanese novel: Natsume Soseki. In A. N. Eigartaigh, & W. Berg (Eds.), *Exploring transculturalism* (pp. 63-81). Frankfurt: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Fülöp, M. (2012.) Az üzlet és a versengés reprezentációja a visegrádi országok leendő gazdasági szakemberei között: kölcsönös bizalom vagy kölcsönös előítéletek? In: Fülöp, M., Szabó, É. (szerk) *A pszichológia mint társadalomtudomány*. (pp. 129-153), Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Fülöp, M. (2013) *A versengés, a győzelem és vesztes pszichológiája és kulturális különbségei*. MTA Doktori Tanács. Akadémiai Doktori Értekezés
- Fülöp, M., & Marton, F. (2003). Does knowledge exist if nobody knows about it? Eastern and Western knowledge ontologies. In F. Salili, & R. Hoosain (Eds.), *Teaching, learning and motivation in a multicultural context* (pp. 147-173). Greenwich, CT: Information Age Publishing Company.
- Fülöp, M., & Sebestyén, N. (2012). Being a student abroad. The sojourner experience: USA meets Hungary. In S. Goncalves, & M. Carpenter (Ed.), *Intercultural policies and education* (pp. 141-171). Bern: Peter Lang Publisher.
- Fülöp, M., Aktan, E., Davies, I., & Navarro, A. (2012). The cooperative competitive European citizen: is this notion present in the representation of citizenship among student teachers in four countries? In S. Striker (Ed.), *Adult education. Historical and theoretical aspects* (pp. 11-21). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.

- Fülöp, M., Berkics, M., Son, K. A., & Ko, J. W. (2002). Hungarian and Korean social axioms. In P. Boski, F. J. R. Van de Vijver, & A. M. Chodrynica (Eds.), *Proceedings of the Fifteenth International Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology* (pp. 485-501). Warszawa: Institute of Psychology of the Polish Academy of Sciences.
- Fülöp, M., Büki, N. (2013) Competition and cooperation in Sub-Saharan Africa: a cross-cultural approach. In T. Tschombe, B. Nsanmenang, H. Keller, M. Fülöp. (Eds) *Cross-Cultural Psychology Research: An Africa-Centric Approach*. (pp.353-385), Limbe: Design House.
- Fülöp, M., Davies, I., Berkics, M., Hutchings, M., & Ross, A. (2004). Entrepreneurs and/or citizens. A comparison of English and Hungarian teachers' views on enterprise and the good entrepreneur in a competitive world. *Applied Psychology in Hungary*, 5-6, 23-46.
- Fülöp, M., Goodwin, R., Goebel, K., Grad, H., Martin Rojo, L., Nguyen Luu, L. A., & Berkics, M. (2007). Integration of Chinese immigrant children in four countries: Germany, Hungary, Spain and the UK. In A. Ross (Ed.), *Citizenship education in society* (pp. 331-343). London: London Metropolitan University.
- Fülöp, M., Roland-Levy, C., & Berkics, M. (2004). Economic competition perceived by French and Hungarian adolescents. In A. Ross, (Ed.), *The experience of citizenship* (pp. 325-331). London: London Metropolitan University.
- Fülöp, M., Ross, A., Pergar-Kuscer, M., & Razdevsek Pucko, C. (2007). Competition and cooperation in schools. An English, Hungarian and Slovenian comparison. In F. Salili, & R. Hoosain (Eds.), *Research in multicultural education and international perspective, 6. Culture, motivation and learning: a multicultural perspective*. (pp. 235-284). Greenwich, CT: Information Age Publishing.
- Gelfand, M. J., Raver, J., Nishii, L., Leslie, L., Lun, J., Fülöp, M., és mtsai. (2011). Differences Between Tight and Loose Cultures: A 33-Nation Study. *Science*, 332(6033), pp. 1100-1104.
- Gervai, J., Turner, P. J., & Hinde, R. A. (1993). Parents' and teachers' perceptions of personality traits of young children: sex differences, cross-cultural comparisons and relations with observed behaviour. *British Journal of Developmental Psychology*, 11, 343-358.
- Gervai, J., Turner, P. J., & Hinde, R. A. (1995). Gender-related behaviour, attitudes, and personality in parents of young children in England and Hungary. *International Journal of Behavioral Development*, 18(1), 105-126.
- Goodwin, R., Kozlova, A., Kwiatkowska, A., Nguyen luu, L. A., Nizharadze, G., Realo, A., Kulvet, A., & Rammer, A. (2003). Social representations of HIV/AIDS in Central Eastern Europe. *Social Science and Medicine*, 56, 1373-1384.
- Goodwin, R., Nizharadze, G., Nguyen Luu, L. A., & Emelyanova, T. (2002). Social support in changing Europe: An analysis of three post-Communist nations. *European Journal of Social Psychology*, 31, 37
- Gordon Győri, J. (2006). *Az oktatás világa Kelet- és Délkelet-Ázsiában*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Gordon Győri, J. (2009). Kulturális különbségek a tanulási motivációban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 203-228.
- Gordon Győri, J. (2014) (szerk). *Tanárok interkulturális nézetei és azok hatása az osztálytermi munkára: kutatási eredmények*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó .
- Halász, L. (1974). *A „Cigányok” című film hatásának összehasonlító vizsgálata*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutató Központ.

- Halász, L., Asplund, M., & Marton, F. (1991). Differences in recall and understanding of literary texts read several times. *Spiel, 10*, 235-262.
- Halász, L., László, J., & Pléh, Cs. (1988). The short story. Cross-cultural studies in reading short stories. *Poetics, 1*(4-5), 287-304.
- Halász, L., Short, M., & Varga, Á. (2002). A cross-cultural study of fictional and non-fictional text understanding. *Poetics, 30*, 195-219.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Hosseini-Nezhad, S. Safdar, S. Nguyen Luu, L. A. (2019). Longing for Independence, Yet Depending on Family Support: A Qualitative Analysis of Psychosocial Adaptation of Iranian International Students in Hungary. *International Journal of Higher Education, 8* (4), 164-174.
- Hosseini-Nezhad, S. Safdar, S. Nguyen Luu, L.A. (2021). In a Marathon, Iranians Start at 300 Meters Behind the Starting Line: Psychosocial Adaptation Trajectory of Iranian International Students in Hungary. *Journal of International Students*, kézirat elfogadva.
- House, R. J., Hanges, P. J., Javidan, M., Dorfman, P. W., & Gupta, V. (Eds.). (2004). *Culture, leadership, and organizations: The GLOBE study of 62 societies*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Indries Krisztián és Szummer Csaba (2018) Freud és a felkelő nap országa – A pszichoanalízis Japánban. Budapest: L'Harmattan.
- Indries, K. (2008). Pszichoanalízis Japánban: Sintóista, buddhista mítoszok és az álmok mélystruktúrája. *Lélekelemzés, 3*(1-2), 110-122.
- Indries, K. (2009). A kapcsolati harmónia lélektana a kelet-ázsiai kollektivisták társadalmakban. *Magyar Pszichológiai Szemle, 64*(1), 179-202.
- Jackson, J.C, Van Egmond, M, Choi, V.K., Ember, C., Halberstadt, J., ..Fülöp, M. és mtsai (2019) Ecological and Cultural Factors Underlying the Global Distribution of Prejudice. *PLOS-One. 14* : 9
- Koopman, P.L. ; Den Hartog, D. ; Konrad, E. ; Bakacsi, Gy. (1999). National Culture and Leadership Profiles in Europe: Some Results from the Globe Study. *European Journal of Work and Organizational Psychology, 4*, 503-520.
- Kovács, (Krizbai), T., Szabó, P. (2009) Az evészavarok epidemiológiai vizsgálata erdélyi román, magyar, illetve szász középiskolások körében. *Psychiatria Hungarica, 24* (2), 124-132.
- Kovács, J., & Kovács, Z. (1998). A nyereség és méltányosság szempontjai rövid és hosszú távú kapcsolatokban – kultúraközi vizsgálat. *Pszichológia, 18*(2), 191-207.
- Kozéki, B., & Entwistle, N. J. (1984). Identifying dimensions of school motivation in Britain and Hungary. *British Journal of Educational Psychology, 54*, 303-309.
- Krys, K., Park, J., Kocimska-Zych, A., Kosiarczyk, A., Selim, H. ...Fülöp, M., és mtsai (2020). Personal Life Satisfaction as a Measure of Societal Happiness is an Individualistic Presumption: Evidence from Fifty Countries. *Journal of Happiness Studies*, Article 311. <https://doi.org/10.1007/s10902-020-00311-y>
- Krys, K., Vauclair, M., Capaldi, C., Lun, V., Bond, M., ...Fülöp, M., és mtsai (2016). Be careful where you smile: Culture shapes judgments of intelligence and honesty of smiling individuals. *Journal of Nonverbal Behavior, 40*, 101-116. doi:10.1007/s10919-015-0226-4

László, J., & Larsen, S. F. (1990). Kulturális ismeretek és személyes élmények szerepe az irodalom megértésében. *Pszichológia*, 10(4), 485-508.

Magyar Pszichológiai Szemle. 64 (1). 157-177.

Matsumoto, D., Yoo, S. H., Alexandre, J., Anguas-Wong, A. M., Ariola, M., & Fülöp, M., és mtsai, (2008). Mapping expressive differences around the world: The relationship between emotional display rules and individualism v. collectivism, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39, 55-74.

Matsumoto, D., Yoo, S. H., Fontaine, J., Alexandre, J., Anguas-Wong, A. M., Ariola, M., & Fülöp, M., és mtsai. (2009). Hypocrisy or maturity? Culture and context differentiation. *European Journal of Personality*, 23(3), 251-264.

Nguyen Luu, L. A. (2001). Nemi sztereotípiák változása a kilencvenes években. In G. Hunyady, & L. A. Nguyen Luu (Eds.), *Sztereotípiakutatás* (pp. 437-447). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.

Nguyen Luu, L. A. (2012). Etnokulturális folytonosság, identitás és akkulturáció. In M. Fülöp, & É. Szabó (Eds.), *A pszichológia, mint társadalomtudomány* (pp. 67-82). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.

Nguyen Luu, L. A. Kovács, M., & Frieze, I. (2003). Values and ambivalence towards men and women: A study in Hungary and in the United States. *Alkalmazott Pszichológia*, 2003-2004, 5-21.

Nguyen Luu, L. A., & Fülöp, M. (Eds.). (2003). *Kultúra és Pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.

Nguyen Luu, L. A., Goodwin, R., Kozlova, A., Kwiatkowska, A., Nizharadze, G., & Realo, A. (2003). Értékek és HIV kockázatos viselkedés. *Pszichológia*, 23(2), 127-137.

Nguyen Luu, L. A., Kósa, É., Goodwin, R., Nizharadze, G., & Emelyanova, T. (1999). Bizalom és szociális támogatottság szociális reprezentációja. *Alkalmazott Pszichológia*, 1(4), 5-17.

Nguyen Luu, L., Fülöp, M., Goodwin, R., Göbel, K., Martin Rojo, L., Grad, H., & Berkics, M. (2009). Kínai bevándorló családok gyerekeinek integrációja és szociális támogatottsága. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 139-156.

Nguyen Luu, L.A. (2019). *A nemzetközi hallgatói mobilitás pszichológiai aspektusai*

Nguyen Luu, L.A., Boreczky, Á., Gordon Györi, J. (2021). Minority Parents' Coping Efforts to Improve Their Children's Academic Achievement: the Tanodas in Hungary. In Makarova, E. (Ed), *Acculturation and School Adjustment of Minority Students: School and Family-Related Factors* (pp. 120-134). Abingdon: Routledge.

O'Moore, M., Cross, D., Valimaki, M., Almeida, A., Berne, M., Fülöp, M. és mtsai (2013). Guidelines to prevent cyber-bullying: A cross-national review. In P. K. Smith, Steffgen, G. (Eds.) *Cyberbullying through the new media: Findings from an international network*. (pp. 130-160) London: Psychology Press.

of Comparative and International Education (accepted for publication)

Oláh, A., Nagy, H., G., & Tóth, K. (2010). Life expectancy and psychological immune competence in different cultures. *Empirical Text and Culture Research*, 4, 102-108.

Orosz, G. (2008). Magyar és francia egyetemisták versengésről alkotott szociális reprezentációja. *Pszichológia*, 28(2), 165-194.

Orosz, G. (2009). Csalás a felsőoktatásban francia és magyar közgazdász hallgatók összehasonlító vizsgálata. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 253-284.

- Orosz, G. (2010). *Social representation of competition, fraud and academic cheating of French and Hungarian citizens* (p. 473). (Doktori disszertáció, University of Reims, Reims).
- Osváth, P., Fekete, S., & Takahashi, Y. (1998). Az öngyilkossággal kapcsolatos attitűdök a médiában. Magyar-amerikai-japán összehasonlító vizsgálat. *Psychiatria Hungarica*, 13, 405-414.
- Owe, E., Vignoles, V. L., Becker, M., Brown, R., Smith, ..Fülöp, M., és mtsai. (2013). Contextualism as an Important Facet of Individualism-Collectivism: Personhood Beliefs across 37 National Groups. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44, 24-45.
- Perez, C. (2004). Optimizmus-pesszimizmus : Kultúrközi összehasonlító vizsgálat magyar és kolumbiai egyetemisták körében. *Pszichológia*, 24(1), 1-34.
- Peterson, A., Evans, M., Fülöp, M., Kiwan, D., Sim, J.B., Davies, I. (2020) Youth activism and
- Pikó, B. (2003). *Kultúra, Társadalom és Lélektan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Plichtova, J., & Erős, F. (1997). The significance of political and economic change in two generations of Slovaks and Hungarians. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 7, 89-101.
- Rathner, G., Túry, F., & Szabó, P. (2001). Evészavarok a rendszerváltás utáni, az ún. keleti blokk országaiban. *Orvosi Hetilap*, 124(25), 1331-1333
- Sándor, M., Fülöp, M., Berkics, M., & Xie, X. (2007). A megosztó viselkedés kulturális és helyzeti meghatározói magyar és kínai óvodáskorú gyerekeknél. *Pszichológia*, 27(4), 281-310.
- Ross, A., Fülöp, M., & Pergar-Kuscer, M. (Eds.). (2006). *Teachers' and pupils' constructions of competition and cooperation: a three-country study of Slovenia, Hungary and England*. Ljubljana: University of Ljubljana Press.
- Ross, A., Read, B., Pergar-Kuscer, M., Fülöp, M., Pucko, C., Berkics, M., Sándor, M., & Hutchings, M. (2005). Teachers' constructions of citizenship and enterprise: Using Associative Group Analysis with teachers in Hungary, Slovenia and England. *The New Educational Review*, 7(3-4), 127-155.
- Schneider, B. H, Soteras de Toro, M. P., Woodburn, S., Fülöp, M., Cervino, C., Bernstein, S., & Sándor, M. (2006). Cross-cultural differences in competition amongst children and adolescents. In X. Chen, D. French, & B. H. Schneider (Eds.), *Peer relationships in cultural context* (pp. 310-338), New York, NY: Cambridge University Press.
- Sebestyén, N ; Gordon Győri, J. (2009). Kínai és magyar tanulók motivációs jellemzői a matematikatanulás terén In: Halmos, M.; Pálfavi, J. (szerk.) *Matematikatanár-képzés, matematikatanár-továbbképzés: A 2007-2008. évi Varga Tamás módszertani napok kiadványa* (pp. 252-260). Budapest, Magyarország : Műszaki Könyvkiadó.
- Sebestyén, N. (2009). Kínai és magyar szakközépiskolás diákok matematika iránti attitűdje
- Sebestyén, N. (2016). A versengés és a tanulás kulturális beágyazottsága és a migráció hatása a konceptualizációra. Doktori Disszertáció. ELTE Pszichológiai Doktori Iskola,
- Sebestyén, N., Fülöp, M. (2015). A versengés, győzelem és veszteség szubjektív jelentése magyar, kínai és Magyarországon tanuló kínai diákok körében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 70 (1), 143-158.
- Sebestyén, N., Ivaskevics, K., Fülöp, M. (2018) Narratives of effort among Chinese, Hungarian and Chinese immigrant students in Hungary. *International Journal of Psychology*. 54(1) 8-16.

Sebestyén, Nóra (2013). Tanuláskoncepciók kulturális beágyazottsága: magyar, kínai és amerikai fiatal felnőttek tanulásfogalmának összevetése. *Magyar Pedagógia*, 113 (1). 3-28.

Szabó, A., Z. Papp, Zs., Nguyen Luu, L. A. (2020). Social contact configurations of international students at school and outside of school: Implications for acculturation orientations and psychological adjustment. *International Journal of Intercultural Relations*, 77, 69-82.

Szilágyi, Gy. (2009). A kultúra és a pszichiátria kapcsolata: kulturális pszichiátria. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 111-137.

Thomson, R., Yuki, M., Talhelm, T., A., Schug, J., Kito, M., Fülöp, M. és mtsai (2018). Relational mobility predicts social behaviors in 39 countries and is tied to historical farming and threat. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, June 25, 2018. DOI: 10.1073/pnas.1713191115

Triandis, H.C., Berry, J.W. (1980). *Handbook of Cross-Cultural Psychology*. Boston: Allyn and Bacon, Inc.

Tschombe, T., Nsanmenang, B., Keller, H., Fülöp, M. (2013) *Cross-cultural Psychology Research: An Africa-Centric Approach*. Limbe: Design House.

Turner, P. J., & Gervai, J. (1995). A multidimensional study of gender typing in preschool children and their parents: personality, attitudes, preferences, behaviour and cultural differences. *Developmental Psychology*, 31(5), 759-772.

Vignoles, V. L., Owe, E., Becker, M., Smith, P. B., Easterbrook,Fülöp, M., és mtsai. (2016). Beyond the 'East-West' dichotomy: Global variation in cultural models of selfhood. *Journal of Experimental Psychology: General*. 145, 8, 966-1000.

Vörös, V., Osváth, P., Vincze, O., Pusztay, K., Fekete, S., & Rihmer, Z. (2012). Nemzeti himnuszok szóhasználata és tartomelemzése – előzetes eredmények egy transzkulturális szuicidium vizsgálatból. *Psychiatria Hungarica*, 27(3), 174-179

III. Klinikai pszichológiától az egészségtudományig

10. Klinikai pszichológia 30 éve – Péley Bernadette

A klinikai pszichológia hosszú ideig elsősorban műhelyként működött. Az alapok lerakása, a klinikai pszichológiai munka szervezett megkezdése, a feltételek megteremtése Mérei Ferenc érdeme. (Ajky és mtsai, 2020). Az azóta bezárt „Lipóton” létrejött Klinikai Pszichológiai Laboratórium az első klinikai gyakorlólhelye lett a pszichológusképzésnek. A további műhelyek kialakulásában, és a szakmai folytonosságban fontos szerepe volt a pszichoanalitikus csoportoknak. A sok név közül kiemelkedő szerepe volt Nemes Líviának, Gerő Zsuzsának akiknek az írásai elméleti és módszertani szempontból is meghatározóak voltak.

A klinikai pszichológiával foglalkozó publikációk összességében is elsősorban módszertani kérdésekkel és esetismertetésekkel foglalkoztak, valamint igen színvonalas szemle tanulmányok, szerkesztett kötetek jelentek meg a legkorszerűbb nemzetközi irányok és elméletek bemutatásával. Ebben Buda Bélának elvülhetetlen érdemei vannak.

Ahogy azt az esettanulmány írás hagyományai is tükrözik, a pszichoterápia egyre nagyobb szerepet kapott a klinikai pszichológiai munkában, így jelentős lépés volt a Pszichoterápia folyóirat megjelenése 1992-ben, ami a mai napig meghatározó szakmai folyóirat, és eredeti közlemények, kutatások is megjelennek benne.

Fontos lépés volt a diagnosztikai munkához szükséges tesztek magyar mintán történő adaptációja, ebben Szegedi Márton, Bagdy Emőke, Szakács Ferenc, valamint természetesen Mérei Ferenc úttörők voltak.

A klinikai munkában meghatározó módon használt projektív eljárások mellett egyre több kérdőíves eljárás került hazai alkalmazásra, ami nem csak a diagnosztikai munkában, hanem az empirikus munkában is előrelépést jelentett. Az esettanulmányok mellett megjelentek empirikus kutatások is. MMPI próba: elmélet és alkalmazás (Bagdy és mtsai., 1986), a Cloninger-féle temperamentum és karakter kérdőív (Rózsa, Kállai, Osváth, A.; Bánki, 2005), kérdőívek és becslőskálák a klinikai pszichológiában (Perczel-Forintos, Ajtay, Barna, Kiss, Komlósi S., 2005; Horváth, Urbán, Kökönyei, Demetrovics, 2021).

A 2000-e évek elejétől egyre nagyobb differenciálódás indult el a klinikai területeken, és ezek már elnevezésükben is különböznek, önálló tudományterületet képviselnek (addiktológia, egészségpszichológia, valamint a mentálhigiéné is, ami korábban a klinikai pszichológiával összefonódva jelent meg). A képzőhelyeken önálló helyet foglalnak el a klinikai tárgyak, ezek köré kutatások társulnak. A szakma újra fogalmazása és útkeresése is ebben az időben kezdődik (Kállai, Kézdi: Új távlatok a klinikai pszichológiában, 2003).

A meghatározó hazai folyóiratokban (MPSZ, Mentálhigiéné és pszichoszomatika), az elmúlt években egyre több, a klinikai munkában és kutatásban egyaránt használható kérdőíves eljárás, illetve ehhez kapcsolódóan klinikai mintán végzett kutatások. Egyre nagyobb hangsúly kerül a klinikai gyakorlati munka és a kutatások összekapcsolására (Harsányi és mtsai, 2015). Egyes ellátó intézményekben nemzetközileg is releváns kutatások folynak. A teljesség igénye nélkül például Kéri Szabolcs, Csigó Katalin és a Harsányi András kutatócsoportja a pszichiátriai zavarok neuropszichológiai vizsgálataival értek el nemzetközileg is érdekes eredményeket. (pl. Csigó et al., 2010; Fekete et al., 2020; Harsányi et al., 2014; Kéri et al., 2020; Maróthi et al., 2019) vagy éppen Perczel-Forintos Dóra és munkacsoportja a mentális zavarok hátterében álló kognitív-viselkedéses tényezőkre fókuszált (Kocsis-Bogár et al., 2018; Miklosi et al., 2013; Perczel Forintos et al., 2013; Szabó et al., 2016). A Pécssett működő evolúciós pszichológiai kutatócsoportban is zajlanak pszichopatológiai kutatások (Zsidó et al., 2020).

A modern diagnosztikai gondolkodás és szemlélet (Fejlődés szempontú pszichopatológia) bemutatását célozta meg egy MPSZ különszám, hazai kutatásokkal együtt, hazai műhelyek bemutatásával (I. (Magyar Pszichológiai Szemle különszám, Péley, 2013).

Jelentősek azok a közelmúltban megjelent munkák, amik elsősorban a kvalitatív szemlélet létjogosultságát mutatják be. (l. a Magyar Pszichológiai Szemle különszáma, Rácz, Kassai és Kaló, 2018), illetve a klinikai munka nehézségeit és ellentmondásait (Csabai, 2017).

A hazai klinikai pszichológia módszertanában a Rorschach teszt kiemelt helyet foglal el, az eredeti Mérei könyv Gerő Zsuzsa kiegészítéseivel, gondozásában újra megjelent. Csigó Kata a Rorschach teszt klinikai alkalmazásáról írt könyvet Csigó (2018), és tavaly az MPSZ-ben egy külön szám jelent meg erről a tesztről, illetve az ehhez kapcsolódó klinikai munkáról (Császár-Nagy, 2020). A klinikai pszichológia szakterületén rendszeresen jelennek meg áttekintő kézikönyvek (pl. Kapitány-Fövény, Koncz, Varga, 2019).

10.1. Hivatkozások:

Ajkay K., Bagdy E., Dobos E., Erdélyi I., Falus F., Kapusi Gy., és Pajor A. (2020). A 110 éve született Mérei Ferencre, a klinikai pszichológus szakma alapító tanítómesterére emlékezünk. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 75(1), 5–12.

Bagdy, E. és mtsai. (1986). *Az MMPI-próba: Elmélet és alkalmazás*. Akadémiai Kiadó.

Csabai Márta. (2017). *Eset-történet a klinikai mesétől az esetbankig*. Budapest: Oriold.

Császár-Nagy N. (2020). Quo vadis Rorschach-teszt? A Rorschach-próba múltja, jelene, krízisei, megújulása és jövője. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 75(1), 13–32.

Csigó K. (2018). *A Rorschach-teszt klinikai alkalmazása*. Budapest: Medicina.

Csigó, K., Harsányi, A., Demeter, Gy., Rajkai, Cs., Németh, A., & Racsmány, M. (2010). Long-term follow-up of patients with obsessive-compulsive disorder treated by anterior capsulotomy: A neuropsychological study. *Journal of Affective Disorders*, 126(1–2), 198–205.

Fekete, K., Török, E., Makkos, Z., Kelemen, O., Csigó, K., & Kéri, S. (2020). Mentalization across the psychosis spectrum. *Schizophrenia Research*, 215, 471–472.

Harsányi A., Csigó K., & Demeter Gy. (2015). *Kényszerbetegség elmélet, kutatás, terápia*. Budapest: Oriold.

Harsányi, A., Csigó, K., Rajkai, C., Demeter, G., Németh, A., & Racsmány, M. (2014). Two types of impairments in OCD: Obsessions, as problems of thought suppression; compulsions, as behavioral-executive impairment. *Psychiatry Research*, 215(3), 651–658.

Horváth Zs., Urbán R., Kökönyei Gy. és Demetrovics Zs. (előkészületben). *Kérdőíves módszerek a klinikai és egészségpszichológia kutatásában és gyakorlatában*. Budapest: Medicina.

Kapitány-Fövény M., Koncz Zs., Varga S. K. (szerk.) (2019) *Klinikai szakpszichológia a gyakorlatban*. Medicina Kiadó

Kéri, S., Kállai, I., & Csigó, K. (2020). Enhanced Verbal Statistical Learning in Glossolalia. *Cognitive Science*, 44(7).

Kocsis-Bogár, K., Mészáros, V., & Perczel-Forintos, D. (2018). Gender differences in the relationship of childhood trauma and the course of illness in schizophrenia. *Comprehensive Psychiatry*, 82, 84–88.

Maróthi, R., Csigó, K., & Kéri, S. (2019). Early-Stage Vision and Perceptual Imagery in Autism Spectrum Conditions. *Frontiers in Human Neuroscience*, 13, 337.
<https://doi.org/10.3389/fnhum.2019.00337>

Miklosi, M., Szabo, M., Martos, T., Galambosi, E., & Perczel Forintos, D. (2013). Cognitive Emotion Regulation Strategies Moderate the Effect of Parenting Self-Efficacy Beliefs on Parents' Anxiety Following Their Child's Surgery. *Journal of Pediatric Psychology*, 38(4), 462–471.

Perczel Forintos, D., Rózsa, S., Pilling, J., & Kopp, M. (2013). Proposal for a Short Version of the Beck Hopelessness Scale Based on a National Representative Survey in Hungary. *Community Mental Health Journal*, 49(6), 822–830.

Perczel-Forintos D., Ajtay Gy., Barna Cs., Kiss Zs., és Komlósi S. (2018, Szerk.). *Kérdőívek, becslőskálák a klinikai pszichológiában*. Budapest: Semmelweis Kiadó.

Péley B. (2013) Pszichopatológia és fejlődés. Diagnózis és terápia fejlődési pszichopatológiai nézőpontból. Előszó. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2013, 68. 1. 3–6.

Rácz J., Kassai Sz. és Kaló Zs. (2018). A kvalitatív pszichológia új szenzibilitása előszó. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73(1), 1–9.

Rózsa, S., Kállai, J., Osváth, A., & Bánki, M. Cs. (2005). *Temperamentum és karakter: Cloninger pszichobiológiai modellje : a Cloninger-féle temperamentum és karakter kérdőív felhasználói kézikönyve*. Budapest: Medicina.

Szabó, M., Mészáros, V., Sallay, J., Ajtay, G., Boross, V., Udvardy-Mészáros, À., Vizin, G., & Perczel-Forintos, D. (2016). The Beck Hopelessness Scale: Specific Factors of Method Effects? *European Journal of Psychological Assessment*, 32(2), 111–118.

Zsidó, A., Arató N., Láng, A., Lábadi, B.; Stecina, D. & Bandi, Sz. (2020) The connection and background mechanism of social fears and problematic social networking site use: a Structural Equation Modeling analysis. *Psychiatry Research*, 292, paper 113323.

11. Az addiktológiai pszichológia 30 éve – Demetrovics Zsolt és Rácz József

11.1. Az addiktológiai kutatások kezdete Magyarországon

Az addiktológiai pszichológia elmúlt 30 éve lényegében a szakterület megjelenésének és kibontakozásának teljes időszakát felöleli. Az addiktológiai kutatások – részben a devianciakutatás, részben az addiktológiai pszichiátriai kutatások keretében – a 80-as évek második felétől indulhattak el Magyarországon. Ezt a kezdeti időszakot az *alkohol- és drogepidemiológiai kutatások* elindulása (Elekes Zsuzsanna és Paksi Borbála munkái a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen [ma Budapesti Corvinus Egyetem]), a Rácz József vezetésével folyó, a droghasználó ifjúsági szubkultúrák megismerését célzó *etnográfiai és szociálpszichiátriai kutatások* (MTA Pszichológiai Kutatóintézet [ma ELKH TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet]), a Gerevich József vezetésével folyó elsődlegesen klinikai fókuszú *addiktológiai pszichiátriai/pszichológiai* kutatások (Drogmegelőzési Módszertani Központ és Ambulancia) és a Cserne István és Hoyer Mária (Klapka utcai

Drogambulancia [később Jász utcai Drogambulancia; jelenleg Nyíró Gyula Kórház - OPAI Drogambulancia, Drogbeteg Gondozó és Prevenciók Központ) részvételével megjelenő, szintén *klinikai fókuszú, elsősorban terápiás* jellegű munkák megjelenése jelentette.

Ezt az időszakot dominánsan a magyar nyelvű közlések, illetve egyes szakmai kiadványok lefordítása és megjelenítése jellemezte. Különösen utóbbiak vonatkozásában erőteljes cél volt az alakuló, formálódó klinikai addiktológiai ellátás támogatása, illetve a szintén lassan kibontakozó prevenciók terület szakmai megalapozása. A 80-as évek végére, 90-es évek elejére megjelent néhány olyan kulcs összefoglaló írás (Rácz, 1988; Gerevich és Veér, 1992), amely jelezte már a szakma formálódását, az alapok lerakását. Ebből az időszakból szintén megemlítendőek Levendel (1987), Buda (1981, 1992) és Andorka (1986, 1987) munkái, amelyek főképp az alkoholizmus területén születtek

11.2. A szakmai kibontakozás időszaka

A 90-es évek elejétől, közepétől jelentősen megindult az addiktológia szakterületének fejlődése. Ezt az időszakot nagyobb részt a klinikai (pszichiátriai, klinikai pszichológiai) ellátás támogatása, a drogprevenciók tevékenységek elősegítése és az ártalomcsökkentő szolgáltatások megalapozása erősítette. Ebben az időszakban különösen szoros együttműködésben alakult az addiktológia különböző alkalmazott területeinek és tudományos megalapozásának fejlődése. Létrejötték az első szakmai szervezetek (Magyar Addiktológiai Társaság [1994], Magyar Drogterápiás Intézetek Szövetsége [1995]) és megrendezésre kerültek az első szakmai konferenciák. Buda Béla 1993-ban újtárra indította a *Szenvedélybetegségek (Addictologia Hungarica)* c. szaklapot, amely a hazai addiktológia meghatározó lapja lett.

Az időszak máig tartó hatású drogpolitikai dokumentuma a Nemzeti Drogstratégia (Országgyűlés, 2000), amelynek nyomán forrás nyílt meg az ellátások-szolgáltatások fejlesztésére, így az addiktológiai kutatásokra is. A Felvinczi Katalin vezetésével megalakuló Nemzeti Drogmegelőzési Intézet (2001-2016) elsősorban a prevencióval kapcsolatos kutatásokat facilitálta, illetve könyvsorozatok támogatásával publikációs lehetőséget teremtett kutatók számára, valamint hozzájárult a szakma továbbképzéséhez, s a szélesebb értelemben vett érdeklődők tájékoztatásához is. A *Kutatások* (L'Harmattan Kiadó) könyvsorozatban 15 kötet jelent meg 2001 és 2011 között, míg az elméleti-módszertani műveket megjelentető *Elméletek-modellek* (L'Harmattan Kiadó) sorozatban 5 kötet látott napvilágot. Még korábbi időszakban, 2003-2007 között jelent meg hét fordítás kötet *A drogtörténet klasszikusai*, illetve a *Szenvedélyek* (EDGE 2000 Kiadó és Nyitott Könyvműhely Kiadó) sorozatokban. Speciális helyet foglalt el a sorozatok között a *Sorsok és Szenvedélyek* sorozat (L'Harmattan Kiadó), amelyben önéletrajzi írások, szépirodalmi művek jelenhettek meg. A Nemzeti Drogmegelőzési Intézet felbomlásával ezen sorozatok sorsa bizonytalanná vált, 2018-tól azonban az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, valamint a L'Harmattan Kiadó együttműködésében újraindult a *Sorsok és Szenvedélyek* sorozat, illetve *RendSzerTan – Addiktológiai Elméletek és Kutatások* címmel az elméleti és empirikus munkák kiadása is megújult.

A drogmonitorozás európai uniós intézményrendszerének hazai központjaként megalakult a Nemzeti Kábítószer Adatgyűjtő és Kapcsolattartó Központ, azaz a Nemzeti Drogfókuszpont (2004). Ez a szervezet adja ki a *Jelentés a magyarországi kábítószerhelyzetről* című éves jelentést (Ifjúsági- és Sportminisztérium:1999, majd a Nemzeti Drogfókuszpont kiadványa). A

kiadvány tartalmazza a hazai addiktológiai kutatások összefoglalóit, az epidemiológia, a prevenció, a kezelés-ellátás, és a kábítószerbűnözés tekintetében.

Az időszakban indultak el Pikó Bettina (SZOTE Népegészségtani Intézet, majd 1998-tól SZOTE Pszichiátriai Klinika, Magatartástudományi Csoport) szegedi és dél-alföldi ifjúságkutatásai, és jelentek meg első könyvei (Pikó, 2002, 2005ab, 2006, 2010). A kutatások fókuszában a magatartás-epidemiológia, az egészség pszichoszociális reprezentációja és a kockázatelemzés állt.

Ebben az időszakban jelentek meg az oktatásban máig használt alapművek: Rácz József Addiktológia. Tünettan és intervenció című könyve (Rácz, 1999), a Demetrovics Zsolt szerkesztette Az addiktológia alapjai I-IV. (Demetrovics, 2007, 2009ab, Demetrovics és Kun, 2010), valamint Gerevich József (1992), Kelemen Gábor (1994, 2009), Buda Béla (1992, 1995) és Pikó Bettina (2005) könyvei.

11.3. A nemzetközi addiktológia fősodrában

Az elmúlt egy-másfél évtizedben a 2000-es évek elejére, közepére kialakult kutatócsoportok tovább erősödtek, s megkezdődött a hazai addiktológiai kutatás újabb generációjának a megjelenése, megerősödése. Növekvő számú doktori értekezés (PhD), és több MTA doktori értekezés is született a témában (Rácz József [2009], Pikó Bettina [2013], Demetrovics Zsolt [2014], Szabó Attila [2017], Urbán Róbert [2017]).

Ezen időszak leginkább meghatározó jellemzője, hogy a kutatómunka és a publikációs tevékenység nemzetközi szintre került. Míg a korábbi időszakot jellemzően a hazai közlemények dominálták, ebben az időszakban már egyértelműen a nemzetközi lapokban, nemzetközi konferenciákon jelentek meg a hazai eredmények, gyakran nemzetközi együttműködés keretében. Több kutatócsoport jelentős nemzetközi ismertségre és elismertségre tett szert, és a szakterület sikeresnek mutatkozott a nemzetközi pályázatok elnyerésében is.

11.4. Kutatók és kutatócsoportok a hazai addiktológiában

A következőkben az addiktológiai pszichológia leginkább meghatározó kutatócsoportjainak, személyiségeinek munkásságát foglaljuk össze röviden, legfőbb eredményeikre, kutatási irányukra szorítva. Ezt követően az addiktológia egyes részterületeinek, témáinak fejlődését tekintjük át.

Gerevich József (Drogmegelőzési Módszertani Központ és Ambulancia, majd később Addiktológiai Kutatóközpont) az 1980-as évektől az addiktológiai medicina, az addiktológiai pszichiátria hazai megteremtéséhez járult hozzá. Munkatársával, Bácskai Erikával az addiktológiai pszichológia területén az addiktológiai ellátási modellek kritikai értékelésével foglalkoztak, kiemelve a közösségi mentálhigiéné, az iskolai prevenció és a kortárs segítség szerepét. Kollégáikkal emellett epidemiológiai kutatásokat végeztek, pszichometriai mérőeszközök fejlesztésében vettek részt. Gerevich elsőként indított el átfogó képzést az drogambulanciákon dolgozó szakembereknek 1988-ban.

Rácz József 1980-as évektől az MTA Pszichológiai Intézetében, majd párhuzamosan 1997-től a SE ETK Addiktológiai Tanszékén (illetve jogelődjeinél) is, 2011-től pedig az ELTE PPK

Pszichológiai Intézetében kvalitatív addiktológiai kutatásokkal, illetve egyes drogpolitikai beavatkozások szakmai-tudományos megalapozásával foglalkozik. Nevéhez fűződik a hazai kvalitatív drogműködés megteremtése, a Kék Pont Drogkonzultációs Központ és Ambulancia megalapítása és működtetése (1998-tól) és az addiktológiai konzultáns képzés megalapítása a vezetés a Semmelweis Egyetemen (1997). Ifjúsági szubkultúrákkal és fiatalkori devianciákkal kapcsolatos, résztvevő megfigyelésen és interjúfelvételen alapuló kutatásaiból alakította ki a az 1990-es években a kvalitatív pszichológiai irányt. A szervezet kliensköre, különösen a belpesti szegregátumban működő tűcsere-programja, lehetővé tették a kezelésbejutás pszichoszociális tényezők kutatását. Így került sor az ártalomcsökkentés, az ambuláns kezelés és a felépülési modell drogpolitikai összetevőinek, és kliens oldali, a kliensek megélt tapasztalatainak vizsgálatára.

Kelemen Gábor, B. Erdős Márta és kollégáik (PTE BTK Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszéke) az 1990-es évektől az addiktológiai pszichológia ismeretelméleti, nyelvi-kommunikációs megalapozásával foglalkoznak. Kutatásaik a hazai addiktológiai ellátórendszer kritikai értékelését célozzák, kiemelve az egészségügy és a szociális terület összekapcsolásának fontosságát, a multiprofesszionális munkacsoportok szerepét, az egészségtanulás jelentőségét (Kelemen, 2001, 2009, 2011; B. Erdős és mtsai, 2018; B. Erdős és Kelemen, 2015).

Elekes Zsuzsanna, az 1980-as évektől a jelenlegi BCE Kommunikációs és Szociológiai Intézet, Szociológia és Társadalompolitika Tanszékén, jelenleg a Társadalomepidemiológiai Kutatócsoportban vezet epidemiológiai kutatásokat. Témája a pszichoaktív-anyag (elsősorban az alkohol) használat előfordulása a hazai népességben, illetve középiskolások körében (Elekes, 2009, Elekes, Arnold és Bencsik, 2020). 1995-ben Paksi Borbálával közösen kapcsolódtak be az induló nemzetközi ESPAD (European School Survey Project on Alcohol and other Drugs) kutatásba.

Paksi Borbála, az 1990-es évektől a jelenlegi BCE Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet, Viselkedéskutató Központban, majd az ELTE PPK Neveléstudományi Intézetében vezet országos epidemiológiai kutatásokat (Paksi, 2003, Elekes és Paksi, 2000), foglalkozik az iskolai prevencióval (Paksi és Demetrovics, 2011).

Pikó Bettina és kollégái (SZTE ÁOK Magatartástudományi Intézet) kutatásai két témakört érintettek: magatartásepidemiológiai vizsgálatokat és a pozitív egészségpszichológia alapú ifjúságkutatást (Pikó, 2000, 2005ab, 2006, 2010, Lázár és Pikó, 2012).

Andó Bálint és munkatársai (SZTE ÁOK Pszichiátriai Klinika) az alkoholfüggőség neurokognitív és személyiségpszichológiai vizsgálatával foglalkozik, főként a Cloninger-féle bioszociális modell vonatkozásában (pl. Andó és mtsai, 2014, Kovács és mtsai, 2020ab).

Kapitány-Fövény Máté a SE ETK Addiktológiai Tanszékén és az OPAI-Nyíró Gyula Kórház Drogambulanciáján végzi kutatásait, utóbbi helyen Farkas Judittal közösen. Kutatási területe többek között a helyettesítő kezelésben résztvevő betegek vizsgálata az új pszichoaktív szerek (ÚPSZ) tekintetében (Kapitány-Fövény és mtsai, 2017). A prevenció területén több úttörő kezdeményezést fejlesztett ki (Kapitány-Fövény és mtsai, 2018).

Demetrovics Zsolt a 1990-es évek közepétől végez vizsgálatokat a pszichoaktív szer-használat epidemiológiai, pszichológiai, családi vonatkozásai tekintetében, illetve a 2000-es évek elejétől a különböző viselkedési addikciók vonatkozásában is az ELTE Pszichológiai Intézetében (2006-ban vezetésével alakul meg az Addiktológiai Tanszéki Szakcsoport, amely 2011-ben alakul tanszékké [Klinikai Pszichológiai és Addiktológia Tanszék]). A vezetésével működő Addiktológiai Kutatócsoport fókuszában a pszichoaktív szerhasználat, a viselkedési addikciók epidemiológiai, etiológiai, valamint klinikai- és egészségpszichológiai célú vizsgálata, továbbá az ezen jelenségekkel kapcsolatos prevenciós és terápiás intervenciók monitorozása és értékelése, mérési eljárások kifejlesztése áll. Demetrovics vezetésével itt került kialakításra tanárszakos hallgatók számára a Drogprevenciós és Egészségfejlesztési Program (2002-2010), illetve az Addiktológiai Program (2005-2010).

Urbán Róbert, számos módszertani hozzájárulása mellett elsődlegesen a dohányzás prediktív- és protektív tényezőinek vizsgálata, illetve tágabban az egészségpszichológia területén végzett kutatásai révén járult hozzá a hazai addiktológia fejlődéséhez.

Szabó Attila (ELTE PPK Egészségfejlesztési és Sporttudományi Intézet) elsődlegesen a testedzés-függőség, illetve a problémás mobiltelefon-használat terén végez, nemzetközi viszonylatban is meghatározó kutatómunkát.

11.4. Az addiktológiai pszichológia főbb kutatási irányai

Epidemiológia

A társadalmi addiktológiai problémák megismeréséhez az epidemiológiai adatok jelentik a kiindulópontot. Az addiktológiai pszichológia szempontjából az epidemiológiai adatfelvételekhez társuló, a pszichoszociális jellemzőket figyelembe vevő, vagy éppen speciális pszichológiai kérdéssel dolgozó vizsgálatokat kell kiemelnünk. Három, hullámokban ismétlődő, országos epidemiológiai kutatást említenünk:

Az „*Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása*” (Health Behaviour in School-aged Children, HBSC) nemzetközi kutatás 1985-ben indult el, Magyarország, Aszmann Anna vezetésével két évvel később kapcsolódott be a kutatásba. Célja a 11–17 éves korosztály egészséget befolyásoló szokásainak és szubjektív egészségi állapotának feltérképezése. A hazai kutatócsoportot Németh Ágnes vezeti (ELTE PPK). Az „*Európai Iskolavizsgálat a fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásairól*” (European School Survey on Alcohol and other Drugs, ESPAD) elnevezésű felmérés Elekes Zsuzsanna (BCE) által koordinált nemzetközi kutatás, amely 1994-ben indult el. Célja nemzetközileg összehasonlítható adatokat gyűjtsön a fiatalok dohányzásáról, alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásairól. Az „*Országos Lakossági Adatfelvétel az Addiktológiai Problémákról*” (OLAAP) a fentiekkel szemben hazai adatgyűjtés, bár módszertanában és a vizsgált indikátorokban az Európai Unió elvárásaihoz igazodik. A 2000-es évek elején megvalósításra került országos addiktológiai adatfelvételek folytatásaként 2007-ben, 2015-ben és 2019-ben történt adatfelvétel célja a magyar népesség addiktológiai problémáinak (beleértve a viselkedési addikciókat is) feltérképezésére és nyomon követése (Paksi és mtsai, 2009, 2017, 2018). Az OLAAP kutatások kutatásvezetője Paksi Borbála (ELTE PPK).

Mindhárom program az addiktológiai problémák pszichoszociális összetevőivel is foglalkozik, kiegészítő adatfelvételekkel pedig specifikus addiktológiai pszichológiai kérdések

megválaszolására is alkalmasak (pl. érzelmi intelligencia, Kun és mtsai, 2019, az impulzivitás mérőeszközének kialakítása, Kapitány-Fövény et al., 2020, szerhasználói tipológiák, Horváth et al., 2019, Urbán et al., 2019).

Az epidemiológiai kutatások között soroljuk fel a magatartásepidemiológiai és a pozitív egészségpszichológia alapú ifjúságkutatásokat. A magatartásepidemiológiai kutatások a rizikó- és protektív elméletre épülnek. Témái közül a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatát emeljük ki. Az pozitív egészségpszichológiai kutatásokból pedig az egészséges önbizalom, pozitív önértékelés és a spirituális jóllét mint univerzális védőfaktorok vizsgálatát hangsúlyozzuk. Pikó Bettina és Ifjúságkutató Munkacsoportja vizsgálja az előzőek mellett – többek között – a szülői nevelési stílus és a szülői azonosulás szerepét a serdülő- és fiatalkori addikciós problémák kialakulásában.

Szakpolitika támogatás

Az addiktológiai pszichológia művelői az 1980-as évektől kezdődően feladatuknak érezték, hogy szakértőként hozzájáruljanak szakpolitikai programok kidolgozásához. Az alkohol- és drogpolitika kereslet-kínálati oldalai közül a kutatások elsősorban a keresleti oldallal foglalkoztak. Kiemelt szerepet kapott a kezelési-ellátási lánc kiépítése: az alacsony-küszöbű, ártalomcsökkentő beavatkozásoktól kezdve a korai kezelésbevitelt lehetővé tevő programokon át a multiprofessionális munkacsoportok által koordinált terápiás programokig, melyek célja a felépülés elősegítése. Már az 1980-es évek második felétől számos, az ellátási helyzetet kritikusan leíró tanulmány jelent meg, amelyek egyben javaslatokat is tartalmaztak a lehetséges beavatkozási irányokra vonatkozóan (pl. Gerevich, 1988, 1989, Rácz, 1988). Előadások és tanulmányok sora foglalkozott az egészségügyi és a szociális rendszerek összekapcsolásával, a specializált addiktológiai és pszichiátriai szolgáltatások, valamint az alapellátás integrálásával (pl. Kelemen, 2011, Demetrovics és Kun, 2011).

Nemzetközileg, de Magyarországon is tapasztalható, hogy a drogpolitikai modellekkel kapcsolatban mindig is szakmai-tudományos-ideológiai megosztottság uralkodik, ahol az addiktológiai pszichológia művelői a tudományos megalapozottság, a bizonyítékokon alapuló modellek mellett érvelnek (Bóthe és mtsai, 2020, Demetrovics, 2003, Demetrovics és mtsai, 2009, Gyarmathy és mtsai, 2016, Petke és mtsai, 2011, Rácz, 2005, Rácz és mtsai, 2011, Rumpf és mtsai, 2019).

A terület szakemberei résztvettek az első nemzeti drogstratégia kidolgozásában és tudományos megalapozásában (Országgyűlés, 2000), majd annak értékelésében (Vitrai, 2009). Utóbbi nemzetközileg is kiemelkedő jelentőségű volt. A szakma képviselői szoros kapcsolatot tartottak és tartanak fenn az EU kábítószerügyi tudományos szervezeteivel pl. Kábítószer és Kábítószer-függőség Európai Megfigyelőközpontja (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, EMCDDA), illetve nemzetközi projekteken vesznek részt. Ide kapcsolható Magyarország intenzívebb részvétele az Európa Tanács *Pompidou Csoportjának* munkájában a 2000-es évek második felében (Demetrovics, 2010), illetve aktuálisan a DSM és a BNO revíziója körüli szakmai vitában történt részvételünk is (Griffiths és mtsai, 2015; Király és Demetrovics, 2017, Rumpf és mtsai, 2018; Müller és mtsai, 2019).

Prevenációs kutatások

Az iskolai prevenció és az iskolai egészségfejlesztés az addiktológiai pszichológia egyik fontos alkalmazása. Már az 1980-as évektől kezdődően elindultak a magyar helyzetet és a lehetséges beavatkozásokat vizsgáló kutatások. A 2000-es évek elején az iskolák több mint 80%-a részt vett prevenciós programokban, míg a 2010-es években mindössze 15% (Paksi, 2019). Ennek ellenére, a prevenciós szakma nemzetközileg is mérhető fejlődése tovább folytatódott. A legfontosabb szakpolitikai ajánlások – minőségbiztosítási standardok – Magyarországon az univerzális és a szelektív prevencióval, illetve a színtér-specifikus (iskola, közösség) megelőző, egészségfejlesztő programokkal kapcsolatban fogalmazódtak meg (Felvinczi, 2006, 2019, Felvinczi és Nyírády, 2009, Felvinczi et al., 2015abc, Paksi et al., 2006).

Speciális populációk – leszakadók, szegregátum, táncos szórakozóhelyek, pláza

A problémás pszichoaktív anyag-használat egyes marginális, leszakadó társadalmi csoportokban fokozott. Ilyen kutatások már az 1980-as években is elindultak (Gerevich és Zseni, 1981, Rácz, 1989). Az 90-es évektől kezdődően a budapesti heroinhasználók élettörténeti elemzése az áldozati, az ágens szerepet tagadó vagy felfüggesztő narratívák tanulmányozását tették lehetővé. Ez a vizsgálat kapcsolódott az MTA Pszichológiai Intézet narratív pszichológiai kutatásaihoz (Rácz MTA doktori értekezése, Rácz, 2009). A 2010-es években egy tűcsere-központ kliensei az injekciós magatartáshoz társuló eszközhasználat (közös tű- és fecskendőhasználat), és annak normarendszerének feltárását tették lehetővé (Rácz és mtsai, 2016, Gyarmathy és mtsai, 2016). A tűcsere-programban azonosították először az új pszichoaktív szerek 2010-es megjelenésekor kialakuló szerváltás jelenségét Csák, Demetrovics, Rácz, 2013, Rácz, Csák, Lisznyai, 2015,).

A 2010-es évek végén városi és vidéki szegregátumokban vizsgálták az ÚPSZ-t. A társadalmi egyenlőtlenségek, a segítő intézményekhez való hozzáférés akadályozottsága, a stigmatizációs folyamatok a könnyen és olcsón beszerezhető, gyorsan, és sokszor súlyos pszichopatológiai tüneteket okozó szintetikus kannabinoid receptor agonista anyagok terjedésének kedvezett. A kvalitatív vizsgálatok alkalmasak voltak arra, hogy feltárják a szerhasználat „túlélést” segítő szerepét (Csák, Szécsi, Kassai, Márványkövi, Rácz, 2020).

Egyes színtereken, pl. zenés-táncos szórakozóhelyeken speciális kockázatokat jelentő szerhasználat fordul elő. Az itt elinduló kutatómunka első fázisában fel kellett venni e csoportokkal a kapcsolatot, ami speciális elérési technikák kialakítását igényelte (pl. utcai elérés, privilegizált hozzáférés, társasháló-alapú megkeresés). Az 1990-2000-es évek fordulóján a zenés-táncos szórakozóhelyeken tapasztalt polidroghasználat összefüggésben állt ennek az ifjúsági kultúrának az érték- és normarendszerével, az egyének szerhasználata pedig a szubkultúrán belüli karrierjük lépcsőfokaival (Demetrovics, 2000, 2001, Rácz, 2008). A kutatások színtér-specifikus ártalomcsökkentő segítőprogramokat indukáltak (pl. biztonságosabb táncolás, partiszervíz, bulisegély programok). E kutatásokhoz kapcsolódóan speciális színtereken folyó prevenciós kutatások eredményességvizsgálata is lezajlott (Demetrovics, Paksi, Dúll, 2009).

Új szintetikus szerek

A 2010-es évektől, az Európa-szerte megjelenő új szintetikus szerek (ÚPSZ) népegészségügyi szempontból kiemelt jelentőségűek voltak. A hazai kutatások a szerek hatását, tüneteit, a szerhasználat kialakulását, speciális kockázati tényezők feltárását célozták. Kérdés volt, hogy vajon új társadalmi csoportok léptek be a fogyasztók közé, vagy pedig a korábbi szerhasználók

váltottak át az új szerekre. Fennállnak-e speciális demográfiai (serdülő kor), társadalmi vagy egyéni jellemzők? Korábban említettük a szegregált társadalmi csoportokban megjelenő ÚPSZ használatot mint egy speciális társadalmi csoport szerhasználatát, de említhetjük a helyettesítő kezelésben résztvevő szerhasználókat is, akik szintén veszélyeztetettek az ÚPSZ tekintetében. Ugyanakkor az utóbbi csoport a kutatások számára könnyebben elérhető, így az ÚPSZ hatás olyan összetevői is vizsgálhatók, ami máshol nem (pl. Kapitány-Fövény és mtsai, 2017).

Az ÚPSZ-oknál a használat élménye is feltárandó volt, hiszen ismeretlen szerek jelentek meg (ha a kémiai összetétel, és így a hatás várható iránya ismert is volt). Az élmény és az énkép, az identitás közötti kapcsolat is kérdéses volt, amit az az interpretatív fenomenológiai analízis módszerével lehetett megvizsgálni (Kassai és mtsai, 2017ab). Így választ kereshettek arra a kérdésre, hogy van-e ÚPSZ szerhasználói identitás és drogos karrier között kapcsolat. A segítőintézményrendszer vonatkozásában a kutatások az opiátkorszak utáni ÚPSZ korszakot tártak fel, ahol a korábbi, az opiáthasználók igényeire szabott terápiás és ártalomcsökkentő lehetőségek már nem hatékonyak (pl. túcsere-programok, helyettesítő- és fenntartó kezelés, sorstárs - korábbi heroinfüggő - alapú terápiás közösségek, felépülési-modell).

Viselkedési addikciók

A magyarországi addiktológiai kutatása igen korán, már az ezredforduló legelején bekapcsolódott a viselkedési addikciók kutatásába, sőt – elsődlegesen az ELTE-n folyó kutatásoknak köszönhetően – annak egyik meghatározó központja lett hozzájárulva ahhoz az elmúlt két évtizedben lezajló szemléletváltozáshoz, amely a viselkedési addikciók integrációját eredményezte a korábban elsődlegesen vagy akár kizárólagosan a pszichoaktív-szer használattal kapcsolatos problémákra szorító addiktológiában (Demetrovics és Griffiths, 2012). Bár az egyes jelenségek addikcióként történő értelmezése már a 2000-es évek előtt is felbukkant a szakmai diskurzusokban mind hazánkban (Kelemen, 1994; Túry, 1995; Rác, 1999), mind pedig a nemzetközi szinten (Griffiths, 1996, 2000), az egységes szemlélet valójában szinte teljes egészében hiányzott, sőt mára sem alakult ki egyértelműen.

A hazai kutatók és kutatások jelentősen hozzájárultak ezen szemléletmódváltozás alakulásához, illetve emellett számos meghatározó kutatást végeztek az egyes viselkedési addikciókkal kapcsolatosan, elsődlegesen a problémás internethasználat, a problémás videójáték használat, a kényszeres vásárlás, a testedzésfüggőség, a szerencsejáték használati zavar, a hiperszexuális viselkedés, a problémás pornó használat, a problémás közösségi média használat, a munkafüggőség és néhány egyéb viselkedés terén. Ezen kutatások egyrészt mérőeszközök, súlyosságbecslő skálák kialakítására, epidemiológiai adatgyűjtésre, valamint a pszichológiai prediktorok és komorbid tüneti állapotok feltárására irányultak (l. pl. Maraz és mtsai, 2017; Bányai és mtsai, 2017; Bóthe és mtsai, 2020a, b; Demetrovics és mtsai, 2011, 2012; Király és mtsai, 2017, 2019)

Hatékonyág vizsgálatok

A heroinhasználat elterjedése olyan addiktológiai terápiás eljárások bevezetését igényelte Magyarországon, amik addig nem álltak rendelkezésre, és sok esetben a közvélemény, de akár egyes szakember csoportok részéről is ellenállást váltottak ki. Ilyen volt az 1990-es évek eleje óta az opiáthasználók helyettesítő-, illetve fenntartó kezelésének (metadonnal, Suboxonnal) vizsgálata (Petke et al., 2011, 2012). Az addiktológiai pszichológia szempontjából különösen érdekesek azok a vizsgálatok, melyek e speciális populáción teszik lehetővé pl. a negatív

életeseeményekkel való megküzdés vagy az öngyógyszerelési modell tanulmányozását (pl. Kapitány-Fövény at al, 2020).

Kvalitatív droggutatások

A marginalizált társadalmi csoportok szerhasználatával kapcsolatos kutatások az 1980-as években indultak, akkor még a városi etnográfia és a szociálpszichiátria alá sorolt módszertannal (Rácz, 1989). Az 1990-es években születtek Kelemen Gábor a kvalitatív módszertant a szociális konstrukcionizmus felől megalapozó tanulmányai. Az 1990-es évektől már kvalitatív módszerekkel folytak kutatások: elsősorban az elérést, a kapcsolatfelvételt célzó módszerekkel, illetve a résztvevő megfigyelést végző kutató kutatói pozíciójának feltárásával. E kutatások kapcsolódtak a heroinhasználók injekciós szokásait feltáró, és a jelenségre adott ellátási válasz (ártalomcsökkentés) tanulmányozásához, majd az ÚPSZ megjelenéséhez. A 2010-es években a kvalitatív pszichológiai módszerek fejlesztésére került a középpontba, az interpretatív fenomenológiai analízis hazai adaptációjával (Rácz, Pintér, Kassai, 2017). A módszer az élmény- és identitás szerveződés feltárására, illetve e két jelenség összekapcsolt fejlődésének vizsgálatára alkalmas. Az életútnarratívák vizsgálata hiányos ágenciájú, áldozati narratívák azonosítását teszi lehetővé. A kezelés – felépülés során pedig a kereső-felfedező típusú betegség-narratíva jelenik meg (Rácz, 2006).

A Rácz József által vezetett Kvalitatív Pszichológia Kutatócsoport (ELTE PPK) fő érdeklődési területe az addiktológiai pszichológia, ahogy azt az ÚPSZ vagy a szegregátum kutatásoknál láttuk.

Mérőeszközök fejlesztése és validálása

A mérőeszközök fejlesztése érinti addiktológiai problémák beavatkozás-szemponitú mérését, a szűrést és az állapotfelmérést, a veszélyeztetettség meghatározását, a diagnosztikus munkát, valamint az epidemiológiai kutatásokat. A mérőeszközfejlesztés tétje, hogy sikerül-e olyan mérőeszközöket kifejleszteni, amelyek segítségével eldönthető, hogy egy addikciós jelenség mikor minősül, mikor minősíthető betegségként, illetve orvosi, pszichológiai beavatkozást igénylő állapotként. A mérőeszközfejlesztés az addikciós problémák bizonyítékon alapuló kezelésének, illetve a terápiás protokollok kidolgozásának is az alapját képezi. A beavatkozások tervezéséhez ismernünk kell, hogy a társadalom egyes nagyobb csoportjaiban mekkora az addikciós problémákkal küzdők köre; sikerül-e ezekhez az „adatokhoz” kockázati és védőfaktorokat, motivációs állapotokat rendelni, így egy hatékony intervenciós rendszert kialakítani.

11.5. Szakmai közéleti fejlemények

Az első szakmai ernyőszervezeteket (Magyar Narkológiai Társaságot, Drogambulanciák Szakmai Szövetsége Tanácsa) már 1988-ban megszülettek, de az addiktológia területét országosan átfogó Magyar Addiktológiai Társaság megalakulása 1994-ben történt meg. Az ekkor még és működése első tíz évében elsődlegesen orvosi társaság, a 2000-es évek elejétől-közepétől fokozatosan nyitott a szociális szakmák, illetve a pszichológiai szakma felé, s vált interdiszciplináris tudományos-szakmai társasággá. Az 1994 óta évi-kétévi rendszerességgel megrendezett országos kongresszusok az addiktológiai szakmai meghatározó rendezvényeivé váltak, de ezek mellett a társaság számos kisebb továbbképzést, szakmai konferenciát is rendezett az elmúlt évtizedekben.

A hazai addiktológia kibontakozása első pillanatától kereste és erősítette nemzetközi kötődéseit, s jelenleg kifejezetten erősen beágyazott a nemzetközi kutatási-együttműködési rendszerekbe. A Magyar Addiktológiai Társaság tagja a hasonló szervezeteket tömörítő nemzetközi ernyőszervezetnek (International Confederation of Alcohol, Tobacco and other Drug (ATOD) Research Associations; ICARA). A viselkedési addikciókkal foglalkozó első nemzetközi konferencia (1st International Conference on Behavioral Addictions) 2013-ban Budapesten került megrendezésre, s a viselkedési addikciók kutatására létrehozott nemzetközi szervezet (International Society for the Study of Behavioral Addictions, 2016) alapító elnöke Demetrovics Zsolt. Hasonlóképp, Budapesten, egy nemzetközi pályázati együttműködés keretében került megrendezésre az első, az új szintetikus szerekkel foglalkozó nemzetközi kongresszus (First International Conference on Novel Psychoactive Substances) 2012 tavaszán. Szintén kiemelendő, hogy 2005-ben szintén Budapest adhatott otthont az egyik legjelentősebb nemzetközi addiktológiai kongresszusnak (48th International ICAA Conference on Dependences). Magyarország a kezdetektől, 1995-től tagja a nemzetközi ESPAD (European School Survey Project on Alcohol and other Drugs) kutatás Elekes Zsuzsanna és Paksi Borbála révén, illetve mintegy három és fél évtizede csatlakozott, és azóta aktív résztvevője, a szintén nemzetközi HBSC Health Behaviour in School-Aged Children kutatásnak, kezdetben Aszmann Anna (Országos Gyermekjóléti Intézet), jelenleg Németh Ágnes (ELTE Klinikai Pszichológia és Addiktológia Tanszék) vezetésével.

Az addiktológia megerősödése tekintetében kiemelendő a képzési rendszer kialakítása. A 80-as évek végén, 90-es évek elején induló rövidebb tanfolyamokat viszonylag hamar váltotta a formális, egyetemekhez rendelt képzési-szakképzési rendszer kialakítása. Az orvosi területen az addiktológus szakvizsga bevezetése (1994), pszichológus szakterületen a klinikai addiktológiai szakpszichológus képzés elindítása, az egyéb diplomások számára pedig az addiktológiai konzultáns képzés (1997) jelentett továbbképzési lehetőséget.

A szakmai folyóiratok terén az Alkoholológia helyét 1993-tól a Buda Béla szerkesztette Szenvedélybetegségek (Addictologia Hungarica) vette át, amelyet aztán 2003-tól Rácz József szerkesztett Addiktológia (Addictologia Hungarica) néven, megújult formában, akkor már a Magyar Addiktológiai Társaság lapjaként. A folyóirat 2010-es megszűnése szomorú fejlemény a hazai addiktológia történetében, de egyben a terület jelentős fejlődését és nemzetköziesedését is jelzi. A területen tudományosan publikáló hazai szakember túlnyomó többsége ugyanis a 2010-es években már dominánsan nemzetközi lapokban közölte eredményeit, s ily módon az Addiktológia egyre kevésbé számíthatott magyar nyelvű kéziratokra. A magyar nyelvű addiktológiai közlemények ma elsősorban a Psychiatria Hungarica, illetve a Magyar Pszichológiai Szemle, a Mentálhigiéne és Pszichoszomatika, vagy a Neuropsychopharmacologia Hungarica hasábjain jelennek meg.

A folyóiratok tekintetében kiemelendő, hogy hazai alapítású (ELTE Pedagógia és Pszichológiai Kar, 2010, alapító főszerkesztő: Demetrovics Zsolt) és az Akadémiai Kiadó gondozásában jelenik meg az addiktológia első három legjelentősebb szakmai folyóirata között rangsorolt *Journal of Behavioral Addictions* c. folyóirat.

11.6. Hivatkozások

- Andó B, Rózsa S, Kurgyis E, Szkaliczki A, Demeter I, Szikszay P, Demetrovics Z, Janka Z, Álmos PZ. (2014): Direct and indirect symptom severity indicators of alcohol dependence and the personality concept of the biosocial model. *Substance Use & Misuse*. 2014 Mar;49(4):418-26.
- Andorka R (1987): Történet, demográfia és társadalmi különbségek. In: *Info – Társadalomtudomány*, MTA, Budapest, 1987 szeptember, 17-28.
- Andorka R, Buda B, Donga K, György I, Kolozsi B, Moksony F, Münnich I, Pataki F, Vág A (1986): *Társadalmi Beilleszkedési zavarok Magyarországon*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- B. Erdős Márta ; Bognár, Adrienn ; Borda, Viktória ; Brettner, Zsuzsanna ; Kelemen, Gábor ; Madácsy, József ; Márk, Mónika ; Mihaldinecz, Csaba ; Molnár, Dániel ; Szijjártó, Linda et al. (2018): Az addiktológiai ellátórendszer vizsgálata: Kutatási zárójelentés. *Szociális Szemle* 11 : 1-2 pp. 8-289.
- B. Erdős Márta ; Kelemen, Gábor (2015): A terápiás közösségek értékelésének javasolt modellje. *Szociális Szemle* 8 : 1-2 pp. 220-234.
- Bányai, F., Zsila, Á., Király, O., Maraz, A., Elekes, Z., Griffiths, M. D., Andreassen, C. S., Demetrovics, Z. (2017). Problematic social media use: Results from a large-scale nationally representative adolescent sample. *PLoS ONE*, 12(1): e0169839.
- Bőthe B, Baumgartner C, Schaub MP, Demetrovics Z, Orosz G.J (2020): Hands-off: Study protocol of a two-armed randomized controlled trial of a web-based self-help tool to reduce problematic pornography use. *Journal of Behavioral Addictions*. 9(2):433-445
- Bőthe, B., Tóth-Király, I., Bella, N., Potenza, M. N., Demetrovics, Z., Orosz, G. (2020). Why Do People Watch Pornography? The Motivational Basis of Pornography Use. *Psychology of Addictive Behaviors*, [Epub ahead of print]
- Bőthe, B., Tóth-Király, I., Griffiths, M. D., Potenza, M. N., Orosz, G., Demetrovics, Z. (2020). Are Sexual Functioning Problems Associated with Frequent Pornography Use and/or Problematic Pornography Use? Results from A Large Community Survey Including Males and Females. *Addictive Behaviors*, [Epub ahead of print]
- Buda B (1992): *Az alkoholológia új távlatai. Utak az alkoholproblémák megértéséhez, megelőzéséhez és korai kezelésbeviteléhez*. Budapest: Alkoholizmus Elleni Bizottság, 1992.
- Buda B (1992). *Az alkoholológia új távlatai. Utak az alkoholproblémák megértéséhez, megelőzéséhez és korai kezelésbeviteléhez*. Budapest: Alkoholizmus Elleni Bizottság.
- Buda B (1995): *Szenvedélyeink. Megelőzés, felismerés, rehabilitálás*. Budapest: SubRosa, 1995.
- Buda B. (szerk.): 1981, *Pszichoterápia*. Gondolat, Budapest
- Csák R, Demetrovics D and Rácz J (2013): Transition to injecting 3, 4-methylene-dioxy-pyrovalerone (MDPV) among needle exchange program participants in Hungary. *J Psychopharmacol* 27,6:559-563.
- Csák R, Szécsi J, Kassai S, Márványkövi F, Rácz J. New psychoactive substance use as a survival strategy in rural marginalised communities in Hungary. *International Journal of Drug Policy*. 2020 Nov;85:102639..
- Demetrovics Zs, Farkas J, Csorba J, Németh A, Mervó B, Szemelyácz J, Fleischmann E, Kassai-Farkas Á, Petke Zs, Oroján T, Rózsa S, Rigó P, Funk S, Kapitány M, Kollár A, Rácz J (2009): Early Experiences with Suboxone maintenance therapy in Hungary. *Neuropsychopharmacologia Hungarica*, 9,4:249-257.
- Demetrovics Zs. (szerk.). (2007). *Az addiktológia alapjai I*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

- Demetrovics Zs. (szerk.). (2009a). *Az addiktológia alapjai II.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Demetrovics Zs. (szerk.). (2009b). *Az addiktológia alapjai III.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Demetrovics Zs., Kun B. (szerk.). (2010). *Az addiktológia alapjai IV. Viselkedési függőségek.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Demetrovics Zs., Urbán R., Kökönyei Gy. (szerk.). (2007). *Iskolai egészségpszichológia.* Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Demetrovics Zsolt (szerk.) (2000): *A szintetikus drogok világa. Diszkódrogok, drogfogyasztók, szubkultúrák.* Animula. Budapest.
- Demetrovics Zsolt (szerk.) (2001): *Droghasználat Magyarország táncos szórakozóhelyein.* L'Harmattan, Budapest.
- Demetrovics, Z. (2010). Hungary. In R. Muscat (Ed.), *Research and policy. Examples of the interaction between researchers and policy-makers from 16 countries* (pp. 21). Strasbourg: Council of Europe.
- Demetrovics, Z., & Griffiths, M. D. (2012). Behavioral addictions: Past, present and future. *Journal of Behavioral Addictions, 1*(1), 1-2.
- Demetrovics, Z., & Rácz, J. (2010). Hungary. In R. Muscat (Ed.), *Treatment systems overview* (pp. 79-91). Strasbourg: Council of Europe.
- Demetrovics, Z., Urbán, R., Nagygyörgy, K., Farkas, J., Griffiths, M. D., Pápay, O., Kökönyei, Gy., Felvinczi, K., & Oláh, A. (2012). The development of the Problematic Online Gaming Questionnaire (POGQ). *PLoS ONE 7*(5): e36417.
- Demetrovics, Z., Urbán, R., Nagygyörgy, K., Farkas, J., Zilahy, D., Mervó, B., Reindl, A., Ágoston, C., Kertész, A., & Harmath, E. (2011). Why do you play? The development of the Motives for Online Gaming Questionnaire (MOGQ). *Behavior Research Methods, 43*(3), 814-825
- Demetrovics, Zs ; Kun, B (2011): Integrált addiktológiai ellátások terjesztése Budapest, Magyarország : Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCSSZI).
- Demetrovics, Zs (2003): Ártalomcsökkentő drogpolitika és ártalomcsökkentő programok Magyarországon: Helyzetkép - 2003. In: Ritter, I; Felvinczi, K (szerk.) Jelentés a magyarországi kábítószerhelyzetről. Budapest, Magyarország : Gyermek-, Ifjúsági és Sportminisztérium (2003) 237 p. pp. 181-186.
- Demetrovics, Zs (szerk.) ; Paksi, B (szerk.) ; Dúll, A (szerk.) (2009): *Pláza, ifjúság, életmód: Egészségképzési vizsgálatok a fiatalok körében.* Budapest, Magyarország : L'Harmattan Kiadó.
- Elekes Zs. (2009): *Egy változó kor változó ifjúsága. Fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztása Magyarországon – ESPAD 2007.* NDI – L'Harmattan, Budapest p: 220
- Elekes, Zsuzsanna ; Paksi, Borbála (2000): *Drogok és fiatalok: A középiskolások droghasználata, alkoholfogyasztása és dohányzása az évezred végén Magyarországon.* Budapest, Magyarország :Ifjúsági és Sportminisztérium (ISM).
- Elekes, Zsuzsanna (szerk.) ; Arnold, Petra (szerk.) ; Bencsik, Nóra (szerk.) (2020): *Iskolások egészségkárosító magatartása 25 év távlatában.: A 2019. évi ESPAD kutatás magyarországi eredményei.* Budapest, Magyarország : Budapesti Corvinus Egyetem.
- Felvinczi, K ; Sebestyén, E ; Mutatayi, C ; Malczewski, A ; The, European Prevention Standards Partnership; Felvinczi, K (szerk.) ; Sebestyén, E (szerk.) (2015): *EDPQS Toolkit 1: Selecting quality drug prevention initiatives for funding and support (Funding & Decision-Making Toolkit). Policy Guide – Part 2: Key issues for promoting high quality in drug prevention* pp. 1-15. Liverpool: Centre for Public Health (2015), Megjelenés: Egyesült Királyság / Anglia,

- Felvinczi, K ; Sebestyén, E ; Mutatayi, C ; Malczewski, A (2015) (szerk.): *EDPQS Toolkit 1: Selecting quality drug prevention initiatives for funding and support (Funding & Decision-Making Toolkit). Policy Guide - Part 1: Challenges in selecting high quality prevention initiatives* pp. 1-18. Liverpool: Centre for Public Health, Egyesült Királyság / Anglia,
- Felvinczi, K ; Sebestyén, E ; Mutatayi, C ; Malczewski, A, (2015). The European Prevention Standards Partnership (2015): EDPQS Toolkit 1: Selecting quality drug prevention initiatives for funding and support (Funding & Decision-Making Toolkit). Assessment Quality Criteria Checklist. 1-37. Liverpool: Centre for Public Health (2015), Megjelenés: Egyesült Királyság / Anglia,
- Felvinczi, K (2006): A család szerepe a drogprevencióban. In: Bíró, Judit (szerk.) Biopolitika – Drogprevenció: Tanulmányok a kábítószer-fogyasztás megelőzéséről. Budapest, Magyarország. L'Harmattan, ELTE Társadalomtudományi Kar.
- Felvinczi, K (2009): A kábítószer-probléma kezelésével összefüggő prevenciók tevékenység alakulása Magyarországon. In: Felvinczi, K; Nyírády, A (szerk.) Drogpolitika számokban. Budapest, Magyarország : L'Harmattan, Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, 143-188.
- Felvinczi, K; Nyírády, A (szerk.) (2009): Drogpolitika számokban. Budapest, Magyarország. L'Harmattan, Nemzeti Drogmegelőzési Intézet.
- Felvinczi, Katalin (2019): Minőségfejlesztési törekvések a prevenció területén a világban. EDUCATIO 28 : 3 pp. 459-472. , 14 p. (2019)
- Gerevich J (1988): A hazai drogproblémák és kezelésük: Tények könyve 89. In: Baló, Gy; Lipovecz, I (szerk.) Tények Könyve '89 Budapest, Magyarország, Computerworld Informatika Kft., 509-511.
- Gerevich J (szerk.) (1989): *Közösségi mentálhigiéne*. Gondolat, Budapest, 2. kiadás: Animula, 1997.
- Gerevich J., Zseni A. (1981): Serdülőkori öndestruktív tendenciák és „ellenkultúra”. Alkohol., 1981/11,4 : 249- 251.
- Gerevich, József (szerk.) ; Veér, András (szerk.) (1992): A kábítószer kihívása Budapest, Magyarország : Gondolat Kiadó (1992).
- Griffiths, M. D., van Rooij, A. J., Kardefelt-Winther, D., Starcevic, V., Király, O., Pallesen, S., Müller, K., Dreier, M., Carras, M., Prause, N., King, D. L., Aboujaoude, E., Kuss, D. J., Pontes, H. M., Lopez-Fernandez, O., Nagygyörgy, K., Achab, S., Billieux, J., Quandt, T., Carbonell, X., Ferguson, C. J., Hoff, R. A., Derevensky, J., Haagsma, M. C., Delfabbro, P., Coulson, M., Hussain, Z., Demetrovics, Z. (2016). Working towards an international consensus on criteria for assessing internet gaming disorder: a critical commentary on Petry et al. (2014). *Addiction*, 111(1), 167-175.
- Gyarmathy VA, Csák R, Bálint K, Bene E, Varga AE, Varga M, Csiszér N, Vingender I and Rác J (2016): A needle in the haystack – the dire straits of needle exchange in Hungary. *BMC Public Health* (2016) 16:157
- Horváth Z, Paksi B, Felvinczi K, Griffiths M, D, Demetrovics Z, Urbán R: An Empirically Based Typology of Alcohol Users in a Community Sample Using Latent Class Analysis. *European Addiction Research* 2019;25:293-302.
- Kapitany-Foveny, Mate ; Kiss, Anna ; Farkas, Judit ; Kuczora, Kinga Edit ; Pataki, Patricia ; Demetrovics, Zsolt (2020): Childhood Trauma, Cognitive Emotion Regulation and Motivation for Behavior Change Among Clients of Opioid Substitution Treatment

With and Without Past Year Synthetic Cathinone Use During Therapy. *Frontiers in Neuroscience* 14 Paper: 37

- Kapitány-Fövény M, Kiss A, Farkas J, Kuczora KE, Pataki P, Horváth J, Demetrovics Z. Childhood Trauma, Cognitive Emotion Regulation and Motivation for Behavior Change Among Clients of Opioid Substitution Treatment With and Without Past Year Synthetic Cathinone Use During Therapy. *Front Neurosci.* 2020 Jan 31;14:37. doi: 10.3389/fnins.2020.00037. PMID: 32082111; PMCID: PMC7004963.
- Kapitány-Fövény, M ; Farkas, J ; Pataki, PA ; Kiss, A ; Horváth, J ; Urbán, R ; Demetrovics, Z (2017): Novel psychoactive substance use among treatment-seeking opiate users: The role of life events and psychiatric symptoms. *HUMAN PSYCHOPHARMACOLOGY: CLINICAL AND EXPERIMENTAL* 32 : 3 Paper: e2602
- Kapitány-Fövény, Máté ; Urbán, Róbert* ; Varga, Gábor ; Potenza, Marc N ; Griffiths, Mark D ; Szekely, Anna ; Paksi, Borbála ; Kun, Bernadette ; Farkas, Judit ; Kökönyei, Gyöngyi et al. (2020): The 21-item Barratt Impulsiveness Scale Revised (BIS-R-21): An alternative three-factor model. *JOURNAL OF BEHAVIORAL ADDICTIONS* 9 : 2 pp. 225-246.
- Kapitány-Fövény, Máté ; Vagdalt, Eszter ; Ruttkay, Zsófia ; Urbán, Róbert ; Richman, Mara J ; Demetrovics, Zolt (2018): Potential of an Interactive Drug Prevention Mobile Phone App (Once Upon a High): Questionnaire Study Among Students. *JMIR SERIOUS GAMES* 6 : 4 Paper: e19 , 18 p.
- Kassai S, Pintér JN, Rácz J, Böröndi B, Tóth-Karikó T, Kerekes K and Gyarmathy VA (2017b): Assessing the experience of using synthetic cannabinoids by means of interpretative phenomenological analysis. *Harm Reduction Journal* (2017) 14:9
- Kassai S, Pintér JN, Rácz J, Erdősi D, Milibák R, Gyarmathy VA (2017a): Using interpretative phenomenological analysis to assess identity formation among users of synthetic cannabinoids. *International Journal of Mental Health and Addiction*, DOI 10.1007/s11469-017-9733-3
- Kelemen G (1994): *Az addikciók széles spektruma*. Országos Alkoholológiai Intézet. Budapest.
- Kelemen G (2001): *Szenvedélybetegség, család, pszichoterápia. Addiktológiai és pszichoterápiás tanulmányok*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Budapest.
- Kelemen G (2009): *A velünk élő szenvedélyek. Szenvedélypolitika és egészségtanulás*. Pannónia Könyvek, Pécs.
- Kelemen G (2011): *Átlendülés. Vázlatok a reflektív klinikai szociális munkához*. Animula Kiadó, Budapest.
- Király, O., Bőthe, B., Ramos-Diaz, J., Rahimi-Movaghar, A., Lukavska, K., Hrabec, O., Miovsky, M., Billieux, J., Deleuze, J., Nuyens, F., Karila, K., Griffiths, M. D., Nagygyörgy, K., Urbán, U., Potenza, M. N., King, D., Rumpf, H. J., Carragher, N., Demetrovics, Z. (2019). Ten-Item Internet Gaming Disorder Test (IGDT-10): Measurement invariance and cross-cultural validation across seven language-based samples. *Psychology of Addictive Behaviors*, 33(1), 91-103.
- Király, O., Demetrovics, Z. (2017). Inclusion of gaming disorder in ICD has more advantages than disadvantages. *Journal of Behavioral Addictions*, 6(3), 280-284.
- Király, O., Tóth, D., Urbán, R., Demetrovics, Z., Maraz, A. (2017). Intense video gaming is not essentially problematic. *Psychology of Addictive Behaviors*, 31(7), 807-817.

- Kovács I, Demeter I, Janka Z, Demetrovics Z, Maraz A, Andó B. (2020a) Different aspects of impulsivity in chronic alcohol use disorder with and without comorbid problem gambling. *PLoS One*. 30;15(1):e0227645.
- Kovács I, Pribék IK, Demeter I, Rózsa S, Janka Z, Demetrovics Z, Andó B. (2020b): The personality profile of chronic alcohol dependent patients with comorbid gambling disorder symptoms. *Comprehensive Psychiatry*. 101:152183. doi: 10.1016/j.comppsy.2020.152183. Epub 2020 May 11.
- Kun Bernadette, Urbán Róbert, Paksi Borbála, Griffiths Mark D., Richman Mara J., Demetrovics Zsolt (2019): The Effects of Trait Emotional Intelligence on Adolescent Substance Use: Findings From a Hungarian Representative Survey . *Frontiers in Psychiatry* 10, 367
- Lázár Imre, Pikó Bettina (szerk.) (2012): *Orvosi antropológia*. Medicina, Budapest.
- Levendel L (1987): *Az alkoholbeteg gyógykezelése és gondozása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Maraz, A., Hende, B., Urbán, R., Demetrovics, Z. (2017). Pathological grooming: evidence for a single factor behind trichotillomania, skin picking and nail biting. *PLoS ONE*, 12(9): e0183806
- Müller, A., Brand, M., Claes, L., Demetrovics, Z., de Zwaan, M., Fernández-Aranda, F., Frost, R. O., Jimenez-Murcia, S., Lejoyeux, M., Steins-Loeber, S., Mitchell, J. E., Moulding, R., Nedeljkovic, M., Trotzke, P., Weinstein, A., Kyrios, M. (2019). Buying-shopping disorder – Is there enough evidence to support its inclusion in ICD-11? *CNS Spectrums*, 24(4), 374-379.
- Országgyűlés (2000): *Nemzeti stratégia a kábítószer-probléma visszaszorítására*. Budapest.
- Paksi B (2019): Magyarországi tendenciák az iskolai prevenció területén. *Education*, 28,3:441-458.
- Paksi B., Demetrovics Zs., (szerk.). (2011). *Drogprevenció és egészségfejlesztés az iskolában*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Paksi B., Demetrovics Zs., Magi A., Felvinczi K. (2017). Az Országos Lakossági Adatfelvétel az Addiktológiai Problémákról 2015 (OLAAP 2015) reprezentatív lakossági felmérés módszertana és a minta leíró jellemzői. *Neuropsychopharmacologia Hungarica*, 19(2), 55-85.
- Paksi B., Demetrovics Zs., Magi A., Felvinczi, K. (2018). A magyarországi felnőtt népesség droghasználata – az Országos Lakossági Adatfelvétel az Addiktológiai Problémákról 2015 (OLAAP 2015) reprezentatív lakossági felmérés alapján. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73(4), 541-565
- Paksi B., Rózsa S., Kun B., Arnold P., Demetrovics Zs. (2009). A magyar népesség addiktológiai problémái: az Országos Lakossági Adatfelvétel az Addiktológiai Problémákról (OLAAP) reprezentatív felmérés módszertana és a minta leíró jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 10(4), 273-300.
- Paksi, B ; Demetrovics, Zs ; Nyírády, A ; Nádas, E ; Buda, B ; Felvinczi, K (2006): A magyarországi iskolai drogprevenció programok jellemzői. *ADDIKTOLÓGIA*: 5 : 1-2 pp. 5-36.
- Paksi, B ; Felvinczi, K ; Schmidt, A (2011): Az iskolák prevenció aktivitása. In: Paksi, B ; Demetrovics, Zs (szerk.) *Drogprevenció és egészségfejlesztés az iskolában*. Budapest, Magyarország. L'Harmattan Kiadó. 95-170.
- Paksi, B (2003): *Drogok és felnőttek.: A tizennyolc év feletti lakosság drogfogyasztása és droggal kapcsolatos gondolkodása az ezredfordulón, Magyarországon*. Budapest, Magyarország : L'Harmattan Kiadó.

- Petke Zsolt, Csorba József, Mészáros Judit, Vingender István, Farkas Judit, Demetrovics Zsolt, Balázs Hedvig, Hoffmann Katalin, Kovács Zsuzsanna, Menczel Zsuzsa, Pataki Zoltán, Simor Péter, Havasi Anna, Melles Katalin, Márványkövi Ferenc, Rácz József (2011): Kezelésben maradásra ható tényezők vizsgálata metadon-és burrenorfine/naloxone terápiában részesülő opiátfüggőknél. *Addiktológia (Addictologia Hungarica)*, 10,1:5-31.
- Petke, Z ; Csorba, J ; Meszaros, J ; Vingender, I ; Farkas, J ; Demetrovics, Z ; Kovacs, Z ; Menczel, Z ; Pataki, Z ; Simor, P et al. (2012): Buprenorphin/naloxon szubsztitúció alatt álló opiátfüggők pszichoszociális tüneteinek változásai hathónapos terápia során. *NEUROPSYCHOPHARMACOLOGIA HUNGARICA* 14 : 1 pp. 7-17. , 11 p. (2012)
- Pikó B. (2005b): *Lelki egészség a modern társadalomban. (Psychological health in modern society)* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pikó B. (2006). *Orvosi szociológia. (Medical sociology)* Medicina, Budapest.
- Pikó B. (2010). *Védőfaktorok nyomában. L'Harmattan, Budapest.*
- Pikó B. (szerk.) (2005a): *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban. L'Harmattan, Budapest.*
- Pikó, Bettina (2000): *Fiatalok pszichoszociális egészsége és rizikómagatartása a társas támogatás tükrében* Budapest, Magyarország : Osiris.
- Rácz J (1988a): *A drogfogyasztó magatartás. Medicina Kiadó, Budapest, 160 o.*
- Rácz J (1988b): *A személyiségjogok kérdése a drogfogyasztók terápiájában. In: A jog és a terápia összefüggései a kábítószerfogyasztók kezelésében (szerk.: Lévai M), Kriminológiai Közlemények 25., MTA Kriminológiai Társaság, Budapest, 57-66.*
- Rácz J (1989): *Ifjúsági szubkultúrák és fiatalkori „devianciák”. ‘Animula Könyvek’, Magyar Pszichiátriai Társaság, Budapest.*
- Rácz J (1999): *Addiktológia. Tünettan és intervenciók. HIETE Egészségügyi Főiskolai Kar, Budapest, 191 o.*
- Rácz J (2005): *Ártalomcsökkentő drogpolitika. Magyar Tudomány, 166,8:1010-1016.*
- Rácz J (2006): *Kvalitatív drogkutatások. Kvalitatív kutatások budapesti droghasználók között. L'Harmattan Kiadó, Budapest*
- Rácz J (2009): *Injekciós droghasználók szociálpszichológiai jellemzői a körükben végzett kvalitatív kutatások alapján. MTA doktori disszertáció, Budapest.*
- Rácz J (szerk.) (2008): *Az esélyteremtés új útjai. Kortárs és sorstárs segítséssel szerzett tapasztalataink. L'Harmattan, Budapest,*
- Rácz J, Csák R, Lisznyai S (2015): *Transition from “old” injected drugs to mephedrone in an urban micro segregate in Budapest, Hungary: a qualitative analysis. Journal of Substance Use, 20, 3 , 178-186.*
- Rácz J, Csák R, Tóth KT, Tóth E, Rozmán K, Gyarmathy VA (2016): *Veni, vidi, vici: the appearance and dominance of new psychoactive substances among new participants at the largest needle exchange program in Hungary between 2006 and 2014, Drug and Alcohol Dependence 158, 1, 154–158*
- Rácz J, Melles K, Márványkövi F, Lencse M és Petke Zs (2011): *Communicating the principle of ‘treatment instead of punishment’ in Hungary on the basis of an examination of the patients at a drug outpatient clinic., Drugs: Education, Prevention, and Policy 18,3: 207-218*

- Rácz J, Pintér J N, Kassai Sz (2017): Az interpretatív fenomenológiai analízis (IPA) elmélete, módszertana és alkalmazási területei. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 165 oldal.
- Rumpf, H. J., Achab, S., Billieux, J., Bowden-Jones, H., Carragher, N., Demetrovics, Z., Higuchi, S., King, D. L., Mann, K., Potenza, M., Saunders, J. B., Abbott, M., Ambekar, A., Aricak, O. T., Assanangkornchai, S., Bahar, N., Borges, G., Brand, M., Chan, E. M., Chung, T., Derevensky, J., Kashef, A. E., Farrell, M., Fineberg, N. A., Gandin, C., Gentile, D. A., Griffiths, M. D., Goudriaan, A. E., Grall-Bronnec, M., Hao, W., Hodgins, D. C., Ip, P., Király, O., Lee, H. K., Kuss, D., Lemmens, J. S., Long, J., Lopez-Fernandez, O., Mihara, S., Petry, N. M., Pontes, H. M., Rahimi-Movaghar, A., Rehbein, F., Rehm, J., Scafato, E., Sharma, M., Spritzer, D., Stein, D. J., Tam, P., Weinstein, A., Wittchen, H. U., Wölfling, K., Zullino, D., Poznyak, V. (2018). Including gaming disorder in the ICD-11: The need to do so from a clinical and public health perspective. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(3), 556-561.
- Rumpf, HJ., Brandt, D., Demetrovics, Z. et al. (2019): Epidemiological Challenges in the Study of Behavioral Addictions: a Call for High Standard Methodologies. *Curr Addict Rep* 6, 331–337
- Urbán R, Kun B, Mózes T, Soltész P, Paksi B, Farkas J, Kökönyei G, Orosz G, Maráz A, Felvinczi K, Griffiths M, D, Demetrovics Z (2019): A Four-Factor Model of Work Addiction: The Development of the Work Addiction Risk Test Revised. *Eur Addict Res* 25:145-160.
- Vitrai J (2009): Tanulmány a „Nemzeti drogstratégia a kábítószerprobléma visszaszorítására” megvalósulásának dokumentum és mélyinterjú-elemzésen alapuló értékeléséről. Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, Budapest.

12. Egészségpszichológiai kutatások és az alkalmazott egészségpszichológiai ellátás fejlődése az elmúlt 30 évben Magyarországon – Kállai János

12.1. Bevezetés

Az egészségpszichológia a szakpszichológia tudomány és gyakorlati területeinek egyik ágát képviseli. A szakpszichológiai képzettségek az egészségügyben 22/2012. (IX. 14.) EMMI a felsőfokú szakirányú szakképesítés megszerzéséről szóló kormányrendelet szerint a (71) kódot viselő szakpszichológia területei között az alkalmazott egészségpszichológia (7108) számmal szerepel. A megnevezett szakvizsgával rendelkező szakemberek számára az egészségügyi törvény a szakorvosokkal megegyező jogköröket biztosít. A maguk területén gyógyszeres kezelés és gyógyszerfelírást ugyan nem végezhetnek, de önállóan betegeket fogadhatnak, delegálhatnak, terápiás beavatkozásokat végezhetnek, ügyeletet adhatnak. Szakmai kompetenciáik leírása, az egészségügyi intézményekben végzett szakképzésük és továbbképzési rendszerük megfelel az európai követelményeknek. Európai színvonalú tudományos felkészültségük és gyakorlati jártasságuk az egészségügyi ellátás valamennyi

szintjén igénybe vehető (alapellátás, kórházi és klinikai ambuláns és osztályos ellátás, közösségi és intézményes rehabilitációs szolgálatok, egészségneveléssel és pszichoszociális intervenciókkal foglalkozó intézetek, drog ambulanciák, iskolai és munkahelyi egészségpszichológiai szolgálatok, graduális és posztgraduális oktatás és kutatás). Az egészségügyben alkalmazott egészségpszichológus kontrollja mellett, az orvosi gyakornokok vagy rezidensek esetében megszokott eljárás szerint, egyes célfeladatok végrehajtásában szakvégtettséggel nem rendelkező MA egyetemi végzettségű pszichológusok (szakpszichológus jelöltek, rezidensek) is részt vehetnek. Az alkalmazott egészségpszichológus ráépített szakképzés keretében pszichoterapeuta szakképesítést is szerezhet.

Napjainkban az egészségpszichológia korábbi definíciója (Matarazzo, 1982) számos új területet magába foglalva kibővült. Magyarországra a pszichoszomatikus betegségek ellátásán, az egészségvédelmi törekvéseknek köszönhetően, a viselkedés és kognitív terápiás rendszerre alapozódó egészségügyi ellátás és az orvos-beteg között lévő kapcsolat fejlesztésén keresztül vált az egészségpszichológia a mindennapi egészségügyi ellátás és kutatási programok részévé. A teoretikus keretek tisztázása, a kompetencia határok meghatározása, a kutatási háttér és a beavatkozási módszerek graduális képzésbe integrálása meghatározó lépés volt a szakterület fejlődésében (Bagdy és Telkes, 1988; Kulcsár, 1998; Kopp és Berghammer, 2005; Császár-Nagy, 2011; Bárdos, Kraiciné és Szokoly, 2018; Kállai, Varga, Oláh, 2007; Molnár és Csabai, 2009; Urbán, 2017).

A magyar mentális betegek kezelése és a mentális egészség megőrzése hosszú és eredményes fejlődési pályára tekinthet vissza. A XX. század első évtizedeiben a magyar pszichológia és pszichiátria és pszichoterápiás ellátás kiváló nemzetközi hírű és később nemzetközi területen tevékenykedő elődökkel büszkélkedhet. Ferenczi Sándor, Franz Alexander, Bálint Mihály, Margaret Mahler, továbbá Mérei Ferenc pszichodinamikus, tárgyakapcsolati csoportterápiás munkái számos kaput nyitottak a gondolatok és érzelmek szabad kifejtéséhez. Az autonómia, a szabadság, a független véleményalkotás, a múlttal való őszinte szembesülés, a szimbólumok áttételein keresztül önmagát leleplező személyes, de egyben mégis közös világ hiteles közeget biztosított hazai betegellátás lélektani eleminek fejlődéséhez, jelentős erőforrást biztosítva ezzel a későbbiekben kifejlődő terápiás irányokon keresztül az egészségpszichológiai lendületes terjedésének. Az 1980 évek elejétől kezdve a kognitív és viselkedésterápia rohamos hazai terjedése egyre több technikai lehetőséget biztosított a magatartásorvoslás és később az egészségpszichológia gondolkodásmód hazai terjedésének (Tringer 1985; Túry és Szabó, 1989; Perczel-Forintos és Mórotz, 2010). A történeti előzmények alapján jól ismert, hogy a pszichodinamikus és tárgyakapcsolati elméletek a korai fejlődés időszakában bekövetkező pszichotraumákra vagy kapcsolati zavarokra vezetnek vissza a gyermek, kamasz és felnőtt korban megjelenő tünetek eredetét. Ilyen értelemben tehát a tünet a betegség kiindulópontja és egyben tartóoszlopa is egyben, a zavar eredete (kóroka) következésképpen pszichopatológiai fejlődési zavarok következménye. Az elmúlt évtizedekben jelentős tudományos háttérrel megerősített vélekedésekre, attitűdökre, a környezetei, testi és emocionális megnyilvánulások téves értelmezésén alapuló kognitív zavarokra összpontosító

terápiás megközelítések a szomatikus betegségben szenvedő személyek egészségügyi ellátásában is új lehetőségeket teremtettek a pszichoszomatikus betegek, a mentális betegségben szenvedők és általában az egészségügyi ellátást igénylő betegek kezelésben. A tünetek és a pszichopatológiai kórfolyamatok feltárása mellett a zavarok vagy betegség tünetei által kiváltott szenvedés mentális és szociális, esetenként anyagi nehézségek és korlátozott lehetőségekből adódó hátrányok által okozott stressz és az általa provokált mentális zavarok, a kórokok közé kerülve kiemelt figyelmet kaptak. Ez a gondolkodásmód a zavarok pszichopatológia eredetét kereső megközelítések ismerete mellett elsősorban az aktuális gondolkodási formákra, perceptuális zavarok pillanatnyi kontextusára, a személy életvezetésére, gondolkodásmódjára, a társakkal való kapcsolat rendszer feltárására fordított jelentősebb figyelmet. A pszichopatológiai folyamatok felismerésében és kezelésében jártas szakemberek jelentős része ennek következtében új szemlélettel gazdagodott. A betegségben szenvedő személy aktuális igénye, betegségének lefolyása, és éltfeltételei figyelembevételével, ha úgy tetszik, pszichiátriai diagnosztikai kényszer nélkül, ezeket az elsősorban nem pszichiátriai betegségben szenvedő személyeket eredményesen be lehetett vonni az egészségügyi ellátásba és a primer és terciér prevenció esetén felvetődő problémák rendezésbe. Az egyébként is szomatikus betegség terhétől szenvedő esetek egy részében kritikus állapotban lévő betegek ellátása további betegség címkével szükségszerűen együtt járó terhek növelése nélkül megvalósulhatott. A két közelítési mód más vonatkozásban ugyanakkor nem különbözik számottevően egymástól. Mindkét fő kezelési irány a gyógyászatban követett gyakorlat szerint tudományosan igazolt hatékonyságú kezelési eljárásokat alkalmaz. Továbbá, a pszichoterápiás gyakorlatnak megfelelően, a beteg ellátásának célja a személyiség a testi, lelki és szociális jóllét megteremtéséhez szükséges fejlődési kapacitás növelése, a személy lehetőségeinek kibontakozásának elősegítése, a jobb életminőség elérését szolgálja, személyes, családi, közösségi és társadalmi tekintetben egyaránt.

Az 1990 es évekre Magyarországon is kibontakozó egészségpszichológiai személet, hazai betegellátási tapasztalatokkal gyarapodva markáns tudományos diszciplínává vált. Különösen az elmúlt évtizedben az egészségpszichológia kutatások és a gyógyításban való aktív részvétel szoros együttműködésben szolgálja a minőségi betegellátás érdekeit. Sok helyen azonban az igazolt és a betegek által is igényelt hatékony egészségpszichológiai ellátás finanszírozásának nem megfelelő mértéke részben akadályozza az ilyen irányú ellátás dinamikusabb fejlődést. Az ellátás további fejlődésének támogatási módjáról a szakmai szervezeteink már kidolgozták a javaslatukat. Ennek néhány kiemelt fontosságú eleme a tanulmány végén található összefoglalóban megtalálható.

Az egészségpszichológia tudományos kutatási eredményeken alapuló evidenciák alapján egészséges és különböző mentális zavaroktól és betegségekben szenvedő személyeknél hozzájárul az egészséget megőrző megfelelő életvitelen kialakításhoz, a várható testi és lelki nehézségekkel szembeni küzdőképesség fejlesztéséhez, a betegségeket megelőzését szolgáló tudatos közösségépítő és véleményformáló, a gyógyítás segítő és a rehabilitáció hatékonyságát növelő bio-pszicho-szociális-spirituális fejlesztő tevékenység megalapozásához

és kivitelezéshez. Az egészségpszichológia törekvései szerint az ember természetes környezetében, gazdasági feltételeiben, szociális térben a humán ökológia egységes rendszerének megvalósításán fáradozik. Katalizáló szerepet lát el egy olyan rendszer kialakításban, melynek az említett közösség aktív megteremtője és felhasználója is egyben. Következésképpen az egészségpszichológia szakmai közösség az egészségügyi ellátó rendszerek megfelelő humánus működtetésének és az egészségpolitika megkerülhetetlen tényezőjének tekinthető.

Az egészségpszichológia fő területei:

- az egészségkárosító viselkedés, a betegséget okozó rizikó faktorok feltárására és elhárításra vonatkozó intervenciók kidolgozása és végrehajtása
- az egészség megőrzésére irányuló tudatos döntések előkészítés, a betegséggel összefüggő ellenállóképeség növelése, az úgynevezett viselkedéses „immunogénként szereplő” meggyőződések, vélekedések, szokások feltárása és bemutatása
- célcsoportok részére életminőségfejlesztés, káros szokások feladásával kapcsolatos segítő beavatkozások és egészségre vonatkozó pozitív attitűdök fejlesztése
- egészségre és betegségre vonatkozó nézetek, reprezentációk feltárása, szükség esetén azok módosítása
- kiélezett éltelhelyezetek által kiváltott stressz fejlődést szolgáló hatékony megoldása, pszichoedukáció és egészségügyi és személyes életvezetési stratégia tervezésben való közreműködés: azaz a társas és személy hatékonyság fokozása
- orvos és beteg együttműködésének elősegítése a gyógyhatás fokozásának érdekében,
- a gyógyítás környezetének betegre és az ellátást végző személyzetre gyakorolt hatásának elemzése az eredményesebb gyógyulási kimenetel elérése érdekében
- krónikus betegek, palliatív ellátásban részesülők, életvégi döntések előtt álló személyek és családtagjai részére nyújtandó segítség
- primer, szekunder és terciér prevenció területén végzett hatékonyságvizsgálatok és a prevenció folyamat előkészítése és szervezése
- onkológiai, kardiovaszkuláris gasztrointesztinális és különböző szerv transzplantációs műtéteken átesett személyek gondozása, a pozitív kimenetelt elősegítő kutatások és ellátásban való részvétel
- asszisztált in vitro fertilizációs eljárásban részesülő személyek előkészítése, a kimenetelt befolyásoló pszichoszociális tényezők vizsgálata és a felvetődi pszichológiai nehézségek leküzdésében való terápiás részvétel.

Az elmúlt években többek között a rizikó viselkedés, a közvetlen impulzusokkal szembeni kontrollvesztés, a pszichológiai immunrendszer, az autonóm emberek közösségre épülő társas és társadalmi szerveződés, a betegségből való kilábalás pszichológiai mechanizmusai váltak az egészségpszichológia fő területeivé.

12.2. Új követelmények és lehetőségek

Az egészség-, oktatásügyi és ipari alkalmazások területén az információ technológiai fejlesztések új alkalmazásokat és ellátási módszereket igényelnek, melyek mindennapi „üzem módban” és kritikus helyzetekben, katasztrófák, pandémiák esetében is megfelelő minőségű ellátást biztosítanak. A digitális környezettel kiegészülő gyógyítás a betegekkel való kapcsolattartás új formáinak alkalmazását teszi szükségessé. A beteg akár otthonában is használhat terápiás készülékeket, diagnosztikai érzékelők összekötik az egészségügyi intézmény informatikai fogadóhálózatával, távdiagnosztikai értékelésekkel segítik az esetek jelentős részében krónikus betegségben szenvedő személyek ellátását. Az orvos az otthonában lábadozó beteget diagnosztikai és tanácsadó rendszerén keresztül bekapcsolja az ellátó rendszer mindennapi körforgásába. A digitális rendszerekkel asszisztált egészségügyi rendszerek részben kiképzett szakértőként kezelik a beteget, bevezeti a gyógyítás kulcsfontosságú aktusaiba és felkészítik őt arra, hogy tájékozódjon és aktívan alkalmazza a közösségi tudást a hatékonyabb gyógyulás érdekében. A kezelési folyamat módosításhoz kérdéseit mobil telefon, az esetlegesen Skype vagy hasonló digitális alkalmazáson keresztül is felvetheti. Az orvos virtuális jelenléte és az egészségügyi problémák szakértő megoldása a beteg privát életének mindennapos részévé válhat. Különösen igaz ez a krónikus betegek ellátásakor, kardiológiai leletek begyűjtése, szomatikus állapotokat tükröző paramétereket otthoni rögzítése, munkahelyen végzett tevékenység során gyűjtött adatok esetében. A gyógyászati technológiák és a online kapcsolattartás fejlődése egyértelműen jelzi az egészségvédelmi és a restoratív kompetenciák orvos és beteg közötti fokozatos megosztására való törekvést. Az orvos beavatja a betegét a gyógyítás folyamatába és így a beteg az ellátás aktívabb szereplőjévé válik. Ez a beavatási eljárás a digitális hálózatokon sokszor ugyan ellenőrizetlen, de az orvosi tevékenységet érintő információk gyűjtésének bővülése révén számos előnyös lehetőséget tartalmaz. A beteg a diagnosztikai és gyógyítási folyamatba való megfelelő információkon alapuló személyes részvétele, *adherenciája* a hatékony gyógyítás legfontosabb eleme. A korábbi compliance-re, az engedelmes együttműködésre épülő orvosi modell már csak bizonyos esetekben, a megfelelő tudatállapottal nem rendelkező és fokozott dependenciát mutató betegeknél hozza meg a kívánt eredményt. Az egyéniség, a tájékozottság, az érdekérvényesítő képesség, a szociális támogatás, és a személyes biztonság, az emberi jogok tiszteletben tartása, és annak kiharcolása, a döntési szabadság, a pszichoszociális tényezők fontos részeként a kezelés eredményességét befolyásoló tényezők között kiemelt szerephez jut. Az orvos – beteg kapcsolatban bekövetkező változás az ellátás módszeriben is érezteti a hatását, felértékelőnek a rendszerszintű diagnosztikai és kezelési módszerek, több diszciplína együttműködésén alapuló, ugyanakkor mégis a beteg biológiai és pszichológiai egyediségeire és lehetőségeire szabott ellátási formák. A beteg a saját tüneteit egyéni módon értelmezi és az gyógyulás folyamatában is személyes ismeretei és vélekedési alapján vesz részt. A beteg tünetei mellett a beteg maga kerül a gyógyítás központjába: az egyénisége, társaktól megszerzett támogatottsága, és kritikus helyzetekkel kapcsolatos döntési képessége, a gyógyításban való felvilágosult részvétele. Minden ember szomatikus és

pszichológia fejlődésének egyed története van. A hatékony ellátás és kapcsolat kialakítása érdekében meg kell ismerni ezt a történetet. A gyógyítás eredményességének egyik fontos kimentő mutatója, hogy az orvosnak és a betegnek sikerült e szót érteni egymással.

A beteg ember egyre jobban igényli, hogy maga is (a lehetőségek szerint) részt vehessen a gyógyításban. Támogatandó törekvés! Ugyanakkor, az egészséges táplálkozás módjainak, egészségmagatartási alapismereteknek még a magyar társadalom jelentős része nincs a birtokában. Az infokommunikációs eszközök professzionális alkalmazása azonban segíthet a szélesebb körű és aktívabb egészségtudatos viselkedés kialakításban. Ennek eredménye lehet a kevesebb krónikus betegség, hosszabb és eredményesebb életpálya, a családra fordított anyagi és lélektani erőforrások növekedése. Ennek a folyamatnak fontos katalizátora az orvosok és professzionális segítők, a szakpszichológusok, akik a primer, szekunder és a terciér prevenció valamennyi szintjén testi és lelki eredetű betegségek esetén egyaránt az ellátás hatékony szereplői közé tartoznak.

Az egészségügyi gyakorlatban az orvos és beteg közötti kapcsolatban jelentős változások zajlanak. A magyar lakosság az információ technológiában lévő lehetőségek, élet- és gondolkodásmódra gyakorolt módosító hatásai tekintetében még csak korlátozott lehetőségekkel rendelkezik. Sokan nem tudnak élni a kínálkozó előnyökkel és nem ismerik fel az esetlegesen megjelenő kockázatokat. Gyakran alávetik magukat a digitális játéstermek sugalmazó hatásainak, a sugárzott üzleti üzeneteknek irányítják az életüket, nem látják tisztán saját digitális dependenciájuk okait vagy természetét. Az egészséges testi és lelki állapotért felelősséget érző szakmai közösségeknek tudatosan fel kell készíteni a lakóságot a digitális eszközök használatára és a hatásmechanizmusuk természetére. Ekkor tudjuk érdemben a lakosság és a betegállátás számára szolgálatba állítani az orvos és a beteg közé beépülő digitális hálózatokat és eszközöket. A felnőtt lakosság, fiatalok és gyermekek egészségügyi ellátásában az információ technológia robbanásszerű fejlődése új eszközöket szélesebb körű alkalmazását és új hatékony és költségkímélőbb ellátási formák bevezetését kívánja, egészség- és oktatásügyi intézmények számára egyaránt. A lakosság jelentős része, a digitális hálózaton keresztül szerzett információk birtokában felkészülten érkezik az orvossal való találkozásra. A beteggel való partneri kapcsolat esetén a szakember megfelelő csatornába terelheti, vagy megerősítheti a beteg aktivitása során szerzett információkat és ezzel komoly mértékben növeli a betegségből való kilábalás esélyeit. Megfelelő tájékoztatás nyomán aktívabban és személyes információk felhasználásával vesz részt a rehabilitációban és az egészségvédelmi programokban, annak ellenére, hogy a média és a digitális térben szerzett információk nem mindig szolgálják a beteg érdekeit. A korábbi évekhez hasonlóan az egészségügyi szereplőknek fel kell készülni a társas környezetben zajló gyógyítás és gyógyulás, betegség reprezentációk korrekciójára a digitális eszközök használatára, a szerzett ismeretek megfelelő kritikus értékelésére és szükségszerűen azok megvitatására. Az elmúlt időszak COVID-19 járványos megbetegedés példája is mutatja, hogy az hatékony egészségügyi ellátás az emberek biztonságérzetének alapja. Tudni akarják, mit történik az ellátás során, és részt is kívánnak venni benne, hogy a bizonytalanság által kiváltott félelmeiken úrrá tudjanak lenni.

12.3. A fejlesztési törekevése az egészségpszichológiában

A magyar pszichológia itt nem részletezett kimagasló múltbeli és jellegi sikerei méltán figyelemre méltóak. A paradigma és módszerváltozások, az egészségügyi ellátás és a betegek közötti érdemi és sikeres kapcsolat fenntartás és fejlesztés során érdemes figyelembe venni ezt a jelentős szakmai potenciált. Egészséges társadalom egészséges közösségekből áll, melyben a társadalmi nagy rendszerek és a közösségek kapcsolata közös tiszteletre épül. Az egészségügyi ellátó rendszer példamutatása jelenetős hatással van a közösségek egészséges működésére és jóllétére. A kérdés az, hogy az egészségügyi ellátó rendszer, a betegségek gyógyítása mellett képes e követni az egészséges társadalom megteremtésének misszióját. Ez a küldetés nemes, innovatív, de egyben költségkímélő és racionális feladat is egyben. Hazánk egyik legjelentősebb erőforrása és fejlődési lehetősége a kiművelt emberfő és az egészséges társas viszonyrendszer kiépítése. Az egészségügyben és oktatásügyben dolgozó és ezeket a társas tereket szervező és finanszírozó szereplők példamutatása kiemelkedő fontosságú az egészséges életforma, gondolkodásmód kihívásaihoz illeszkedő eszmény megvalósításában. Ezek a gondolatokat a szakpszichológia és az egészségpszichológia szakmai álláspontjának alapjait biztosító bio-pszicho-szociális és spirituális témakörben zajló tudományos vizsgálatok eredményei és sikeres nemzetközi példák támasztják alá.

Az egészségpszichológiai kutatások általában családi, társas, életmódbeli, fizikai és szociális lehetőségekből adódó környezeti hatások egyének és csoportok testi és lelki állapotra gyakorolt hatásainak tudományos eszközökkel történő feltárására összpontosítanak. Személyes, társas informális és formális csoportok, és társadalmi rendszerek egészségállapotot befolyásoló hatásai képezik a kutatások tárgyát. A kutatások célja: fenntartani azokat a társas támogatásból származó előnyöket, melyek az egyénen túl egy társadalom egészének felemelkedését biztosítják. Ebből adódóan az erőforrások feltárása nem a pszichopatológiai zavarok enyhítése felől indul, hanem az egészséges lelkiállapot irányából közelíti meg a fejlesztési lehetőségeket. Vizsgálja: a mindennapokat kísérő egészséget veszélyeztető tényezők jelenlétét, a betegséggel való küzdelme módját, a gyógyulás hatékony lélektani feltételrendszerét, a betegség felszámolásában részvevő személyek hatékony együtt működési lehetőségeit. Minden betegnek egyéni, megismételhetetlen élettörténete és élete során kialakított rá jellemző társas környezete van. Következésképpen, a beteg gyógyítása ezek ismeretek birtokában személyes, fizikai és lélektani lehetőségeinek mozgósításával történhet a legeredményesebben. A betegséget nem a test hordozza, hanem a beteg ember. A gyógyítás, a beteg és az orvos kölcsönös egymásra iránti érdeklődő figyelme kíséretében közös erőfeszítés alapján zajlik. Mindketten a maguk ismeretei alapján partnerek egy fontos feladat ellátásában és közösen oldják meg a felvetődő nehézségeket.

Az egészségpszichológusok az egészségügy, oktatás, mentális képeségek fejlesztése a hatékony életvezetés megőrzése területen látnak le egyre kiterjedtebb feladatokat. Az egészségpszichológia személete szerint a betegség súlyos hátrányos hatásai ellenére magában hordozza a kilábalás által kínált új lehetőségeket is. Az életvezetés átértékelése új gondolkodásmód, hasznosabb szokások kialakítást is eredményezheti. A gyógyító beavatkozás irányvonala a személyiségfejlődés elősegítése tekintetében egyértelmű. Túlmutat a tünetek

megszűnésén. Fokozza az egészségtudatos életvitelre való beállítódást, a keretív időeltöltést, és az család és a közösséggel kapcsolatos társas támogatás kölcsönös növekedését. A spirituális mozgósító erő hatásait különösen életet súlyosa veszélyeztető betegségek, rendíthetetlennek tűnő különböző típusú dependenciák ellátása szempontjából kiemelt fontosságúnak tekinthetjük.

Az társas-ökológia szemléletének érvényessége: Az egészségpszichológia ökológiai szemlélete szerint az egészséges ember harmóniában van a természeti és az épített környezet egészével, szerves és alkotó részekén él együtt azzal. Az épített és természetes környezet tudatos gondozása és tisztántartása, az erőforrások célszerű és takarékos felhasználása minden ember alapérdeke. A társas erőforrások, jó hagyományokon, szakmai elveken nyugvó fejlesztése, és funkció képességének megőrzése a kultúra fejlődéstörténetének ismeretét feltételező és azt támogató megfelelő gazdasági döntéseken is múlik.

Az ember szokásai és kultúrájának jelentős része évezredes tapasztalatokkal, biológiai tényezőkkel összekapcsolódó, a fejlődés menetében is követhető történettel rendelkezik, melyeknek figyelmen kívül hagyása racionális gondolkodó részéről nem elkerülhető. Az egyed társas magatartását és viselkedéskontroll képességét leginkább befolyásoló környezeti tényezők, emlősök és humán egyedek vonatkozásában sok vonatkozásban hasonlóak (Dunbar 2009). Következésképpen az egészséges mentalitás megtartása és fejlesztése, az egészségesen fejlődő közösségek és társadalmak vezető rétege számára ezek a kultúra fejlődésével kapcsolatos tudományos ismeretek figyelembevétele kötelező érvényűek. Az egészséges testi lelki állapot kialakításának alapelvei kiállták az évezredek próbáját. Matarazzo (1982), Rogers (1961) elméletei és az itt fel nem sorolt tudományos tényanyag továbbá kultúrantropológiai ismeretek, transzperszonális vélekedések és spirituális hagyományok támasztják alá. A társas kooperatív törekvéseket a társas tevékenység értelmességébe vetett hit élteti. Tehát az a biológiai és történelmi tényeken alapuló felismerés, hogy az ellentétes vélemények szabad kifejtését követő, logikus érvelések után meghozott közös döntések képezik a közösségek fejlődésnek központi erőforrását. A kooperáció folyamata feltárja, hogy a másik fél milyen mentális modellben gondolkodik, hogyan látja a világot, milyen preferenciái vannak. A kritika és a vélemények kifejtése a vita során felvetődő új szempontok elősegítik a konszenzus megteremtését, a vélekedők többsége számára hiteles valóságkonstrukciót, az egészséges társas miliő megteremtését kínálják fel.

Több évezredes humán és non humán egyedek például szolgáló gyakorlat szerint az a közösség fejlődik biológiai, szociális és lélektani értelemben is a leghatékonyabban, amely az alábbiakban részletezett gyakorlatot követi:

- Az újszülöttet a közösség látványos ceremóniákat követve befogad a családba. A közösség tagjai önkéntesen szerepet vállalnak a gondozásban. A család tágabb környezete is lojális az anyával, aki önzetlen segítséget kap másoktól.
- A szociális élet közvetlen, barátságos, egyértelmű szabályokat követ, átlátható, érthető és jól szervezett. Kapcsolatok ésszerűek, a tulajdon szerzés és birtoklása transzparens.

- A közösség tagjai napi kapcsolatban vannak, közös programokat szerveznek. Megosztják használati eszközeiket, értékeiket, és bizonyos feltételekkel tulajdonukat. Közös játékokban vesznek részt és közösen szórakoznak, begyakorlott szokásokat követnek.
- A közösségen belüli agressziót tiltják, a megosztottságra való törekvést és félelemkeltést büntetik.
- Párkapcsolatok kialakítása egyértelmű szabályok szerint zajlik.
- Figyelnek egymásra, a rászorulókat támogatják és önzetlenül gondozzák.
- Viselkedésükben vágyak megvalósításának morális kontrollja miatt tiszteletben tartják a másik elzárkózását, egyedi igényeit, individualitását.
- Elvetik a hatalmi arroganciát.
- Feladatorientáltak, nem kirekesztő koalíciókat hoznak létre. Elfogadott problémamegoldási stratégiákat, sikeres viselkedésmodelleket követnek.
- Boldog az a közösség melynek tagja őszinte önmagával és másokkal, mert meglátja azokat a szabályokat, amelyek alapján önmaga viselkedik, és amelyek szerint mások tevékenykednek, aki, kitart transzperszonális céljai megvalósítása mellett, még akkor is, ha alkalmanként üldözötté válik, kigúnyolják, mert tudja, hogy jó ügyet szolgál.

A hazai egészségpszichológia fejlődése követi a bio-pszicho-szociális-pirituális fejlődés nyomvonalát (Kulcsár, 1998, Kiss és Sz. Makó 2015, 2020; Bugán 2017), érzékenyen reagál különböző élethelyzetben, betegségben és fejlődési életszakaszban lévő emberek igényeire. Az elmúlt évtizedben felismerve az közösségi betegellátás és gyógykezelés által felvetett igények fokozódását az egészségpszichológiai számos újdonsággal, szakmai szervezeti fejlesztéssel, kutatási eredményekkel, klinikai innovációkkal, közösségfejlesztési javaslatokkal és programokkal járult hozzá a magyar testi és lelki egészségállapot javításához. A teljesség igénye nélkül az alábbiakban néhány friss példát említünk az eredményekből.

- Az ELTÉ-n Kulcsár Zsuzsanna professzor és akkor fiatal kollégái (Rigó Adrien, Urbán Róbert) szervezésében megindult az egészségfejlesztő szakpszichológus szakirányú továbbképzés az országban először. Bár ez a képzés úgy indult meg, hogy a társadalom még nem ismerte fel a pszichológusok szerepét az egészségfejlesztésben. Újabban megújult érdeklődés mutatkozik az ilyen irányú szakmai továbbképzések iránt.
- Szegedi Egyetemen széles körű szakmai támogatással Csabai Márta professzor szervezésében megalakult az Alkalmazott Egészségpszichológia Szakpszichológus képzés.
- Szakmai ajánlások készültek az EMMI számára a mindennapos testnevelés érzelmi és kognitív fejlesztés célzó, a testi lelki egészség megőrzését támogató programjához

- A káros szokásviselkedések megfékezésére, elsősorban a dohányzáról való leszokás és a dohányzás ártalmad hatásait bemutató kampány és országos prevenció program benyújtása az EMMI részére. Továbbá mivel a dohányzás kiemelt népegészségügyi probléma, hazai egészségpszichológusok is résztvettek és résztvesznek a dohányzással kapcsolatos kutatásokban a nemzetközi trendekbe bekapcsolódva (pl. Urbán, 2010; Nadasan és mtsai., 2016).
- A magyar egészségpszichológiai ellátás fejlesztése érdekében benyújtottuk a fejlesztés, a szervezeti és finanszírozási feltételeinek magasabb szintű biztosítása érdekében készült javaslatainak az EMMI számára.
- Kopp Mária kezdeményezésére évtizedekkel ezelőtt indult Magyar Lelkiállapot vizsgálatnak elkészült a következő eredményközlő kötete (Susánszky É., Szántó Zs. (eds): Magyar Lelkiállapot 2013. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2013. 266 p.).
- 1985 óta folyamatosan zajlik az Iskoláskorúak Egészségmagatartásának vizsgálata (HBSC) nemzetközi együttműködés keretében, aminek a legutóbbi beszámolója (Németh és Várnai, 2019) nemrég jelent meg irány mutatót adva a lehetséges fejlesztési irányokra.

Néhány hazai eredmény:

- Új eredmények: veseátültetés eredményességét befolyásoló és a szerv testképbe integrálásával kapcsolatos eredmények (Látos és mtsai., 2015).
- A nemzetközi standardokat követő kardiovaszkuláris rehabilitáció eredményességét befolyásoló társa támogatás és diétás táplálkozás elfogadásának feltételrendszere (Teleki és mtsai., 2019).
- Kardiovaszkuláris betegségek pszichoszociális kockázati tényezőinek felmérésére kidolgozott standarizált eljárás (Martos és mtsai 2020).
- In vitro fertilizáció eredményességét befolyásoló pszichológiai tényezők felderítése (Nagy E és Nagy B, 2016).

Az előbbieken említett jelentős szakmai érdemek és hatékonyság ellenére az elmúlt évtizedekben az egészségügy korlátozott mértékben élt a szakmai közösség által biztosított lehetőségekkel. A tevékenységfinanszírozás alacsony értékei miatt az osztályos és ambuláns továbbá a közösségi szférában dolgozó rehabilitációs és tanácsadói, egészségpszichológiai és prevenció területnek nem kapták meg azt a finanszírozást, amely elősegítette volna ezen ellátási formák kiterjedtebb alkalmazását, gyógyászati centrumokhoz köthető fejlődést.

12.4. Milyen lehetőséget kínál klinikai szakpszichológia fejlesztése az egészségügyben?

Az egészségpszichológiai ellátás (más szakpszichológiai ellátási formák mellett) egyik legfontosabb célja a betegségek kialakulását elősegítő és a társas fejlődést akadályozó családi kapcsolatokban lévő zavarok feloldása (szerep, feladatmegosztás, problémamegoldás, személyes törekvések egyeztetésének zavarai). A gyermekek neveltetési körülményeiből származó biztonságihiány, szorongás, a társas adaptációt súlyosan hátráltató társas és iskolai ismertek hiányosságai szintén kockázati faktorok a betegségek megjelenésében. A felsorolt zavarok miatt felnőttek nagy számban esnek ki a munkából, gyermekek maradnak távol az iskolától. A zavarok következményeként sokan hordoznak hibás konfliktus megoldási módokat és egészségkárosító kockázatokat. A drog és egyéb dependenciák, antiszociális viselkedés, iskolai és családon belüli erőszak, destruálja a biztonságos környezetbe való hitet és a társas alkalmazkodás szempontjából kedvező testi és lelki stabilitást, a szociálisan értékes célok kitűzését és azok eléréséhez szükséges kitartást és a támogató társas közeg felépítést.

A bizonytalan társas közeget jelentős egészségügyi tehernövekedés okoz. A társas és anyagi lehetőségek feletti kontroll elvesztése komoly szorongásokozó tényező. A kezeletlen szorongás előbb vagy utóbb csaknem minden esetben súlyos viselkedészavarokhoz, szerekllel való visszaéléshez vezet, melyek komorbid krónikus betegségek prognózisában súlyos kockázati tényezőt jelent. A megfelelő időben érkező szakpszichológiai beavatkozás életmentő lehet, lassítja a súlyos betegségek hátrányos kimenetelét, növeli a társas támogatást, a kezelő személyzettel az együttműködést, és ezen keresztül viszonylagos jóllétet, növeli a személyes és társas erőforrásokat, mely mutatók közismerten az betegségekkel szembeni küzdelem és a prevenció szempontjából is a legfontosabb támogató tényezők.

Az *alapellátásban* a valamennyi krónikus betegség kóroktana tartalmaz pszichoszociális zavarokat, melyek a kezelés különböző fázisaiban eltérő jelentőséggel vannak jelen. Az érintett egészségügyi problémák ellátásában a bio-pszicho –szociális kezelési módokat követő pszichológusok szerepvállalása kifejezet haszonnal kecsegtető. A krónikus betegek ellátásával járó terhek az alkalmazott egészségpszichológusok bevonásával csökkenthetők, a kedvező kimenetel fokozható. Alvászavarok, alkohol problémák, hátrányos életvezetési szokásokkal rendelkező, táplálkozási zavaroktól szenvedő, kardiovaszkuláris, gasztrointesztinális zavarokkal küzdő személyek ellátása során alkalmazott szokásviselkedés, rizikó elemzés, kontrollképességet fejlesztő lélektani eljárások, valamint a szükség szerint végzet pszichoterápiás beavatkozások növelik a beteg adherenciáját és kedvezőek a krónikus betegségből származó szomatikus és társas hátrányok csökkentésben.

Tanácsadó egészségpszichológiai szolgálatok gyermeknevelés, újszülöttek fogadás, terhesség vállalás, családi és párkapcsolati zavarok, fejlődési krízisek vezetésében a primer és szekunder prevenció részei. Ezek a szolgálatok ismerik a helyi közösségeket. Az egészségvédő és társadalmi egészségkrízisek és szűrőprogramok esetében az érintett lakossági csoportokkal való közvetlen kapcsolat tartáson keresztül végezhetik a munkájukat. Minden problémát ott kell megoldani, ahol az keletkezik, mielőtt még nagyobb nehézséget okozna. Minden

embernek és csoportnak egyéni életútja van, így problémák esetén egyéni megoldásokat igényelnek. Ezeket a problémákat hatékonyan a moderátorok az adott közösséget jól ismerő szakemberek tudják eredményesen elvégezni.

Külön gondot érdemes fordítani a hátrányos anyagi és szociális helyzetben élő személyek egészségügyi és kognitív fejlesztésére. Az információ technológia fejlődése következtében olyan kihívások előtt áll az egészség- és az oktatásügy általában, mely mediátorok alkalmazása nélkül káros és fejlődési lemaradásokat fog okozni. Ezeknek a problémáknak a csillapítására az egyik legautentikusabb lehetőség a professzionális tanácsadó szolgálatok alkalmazása, melyek érzékelik a problémát, képesek a közvetlen beavatkozásra és nagyobb társadalmi rendszerek számára is megfelelő minőségű szakmai információ szolgáltatásra is alkalmasak. Külön jelentősége van a központoknak a halmozott hátrányokkal küzdő régiók fejlesztésben. Célszerű lenne tehát nagy kapacitású egészségpszichológia és szakpszichológiai tanácsadó központokat létrehozni, melyek egy-egy egyetemi bázishoz kapcsolódva az alapellátáshoz is illeszkedő tudás transzfer rendszert biztosítanak az új technikai és társadalmi szociális változásokkal való megküzdéshez.

Megkerülhetetlen beavatkozási pontok:

I. A fejlesztés technikai feltételei: egészségügyi intézményekben osztályos, ambuláns ellátás, vagy egészségpszichológiai prevenció és tanácsadás HBCS finanszírozásának jelentős emelése.

II. A fejlesztéshez szükség van a TB által finanszírozott szakpszichológia álláshelyek növelésre.

III. Regionális hatáskörű egyetemi közegbe ágyazott szakpszichológiai tevékenységet végző Lelki Egészségfejlesztő Központok (EFK) létrehozására van szükség, melyekhez a lakosság alapellátáson keresztül, de tanácsadási igény esetén attól függetlenül is hozzáférhető. Lényege, hogy a medicinális és szociális szféra között professzionális szereplőként van jelen. Nem tartozik pszichiátriai intézményhez, de az EFK egészségügyi intézményként közvetlen kapcsolatban van vele. Nem tartozik az önkormányzati szociális ellátó rendszerhez sem, de eleven kapcsolatot ápolnak egymással. A regionális hatáskörű szakpszichológiai tevékenységet végző csoportok részt vesznek az szakoktatásban, szűrővizsgálatok egészségpszichológiai népszerűsítésében, testi és mentális egészségállapothoz kötött (iskolai, munkahelyi) és veszélyeztetett csoportok pszichoedukációjában, esetlegesen felvetődő lelki zavarokban a megfelelő betegutak kijelölésében. A reszocializációs és a kezelés követő mentális és kognitív rehabilitációs programok megszervezésében. Ezek a szakemberek többek között a központi idegrendszer működési zavarai nyomán fellépő (léziók, droghatások által okozott károsodások, közepes vagy jelentősebb mértékű kognitív deficit) pszichés problémák felismerésével és kezelésével segítik a hatékonyabb gyógyító és fejlesztő munka megvalósítását az egészségügyi alap- és szakellátásban, szakszolgálati intézményekben.

12.5. Válogatások az egészségpszichológia hazai relevanciájú szakirodalmából

Összefoglalók és tankönyvek az egészségpszichológia területéről:

Bárdos, Gy. (2003). *Pszichovegetatív kölcsönhatások*. Budapest: Scolar.

Csabai, M., (2007). *Tünetvándorlás. A hisztériától a krónikus fáradtságig*. Budapest: Jósöveg Műhely Kiadó.

Demetrovics, Zs., Urbán, R., Rigó, A. és Oláh A. (Szerk.). (2012). *Az egészségpszichológia elmélete és alkalmazása I-II*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Horti, J. és Riskó, Á. (Szerk.). (2006). *Onkopszichológia a gyakorlatban*. Budapest: Medicina Kiadó.

Hoyer, M., (2006). *A tárgy titokzatos vágya: avagy a család szerepe a sóvárgás (craving) kialakulásában*. *Psychiatria Hungarica*, 21, 56.

Hevesi, K., Urbán R. és Rigó, A. (Szerk.). (2020). *Szexuálpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Kállai, J., Varga, J. és Oláh, A. (Szerk.). (2007). *Egészségpszichológia a gyakorlatban*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.

Kállai, J., Kaszás, B. és Tiringner, I., (Szerk.) (2013). *Az időszerűk egészségpszichológiája*. Budapest: Medicina Kiadó.

Kulcsár, Zs. (1998). *Egészségpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Kopp, M. és Berghammer, R. (Szerk.). (2005). *Orvosi pszichológia*. Budapest: Medicina Kiadó.

Oláh, A. (2005). *Érzelmeik megküzdés és optimális élmény*. Budapest: Treffort Kiadó.

Molnár, P. és Csabai, M. (2009). *Orvosi pszichológia és klinikai egészségpszichológia*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.

Perczel-Forintos, D. és Mórotz K. (2010). *Kognitív viselkedésterápia*. Budapest: Medicina Kiadó.

Susánszky, É. és Széntó, Zs. (2013). *Magyar lelkiállapot 2013*. Budapest: Semmelweis Kiadó.

Kiss, E. CS. és SZ. Makó H. (2018). *Gyász, trauma, krízis és a megküzdés lélektana*. Pécs: Pro Pannonia Kiadó.

Tringer, L. (1985). *Klinikai viselkedésterápiák*. Budapest: MPT.

Urbán, R. (2007). *A dohányzás egészségpszichológiája*. Budapest: Nyitott Könyvműhely Kft.

Urbán, R. (2017). *Az egészségpszichológia alapjai*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Szemelvények az empirikus tanulmányok sokaságából:

Hock, M., Farkas, N., Tiringner, I., Gitta, S., Németh, Z., & Farkas, B., (2019). Validation and translation of the Hungarian version of the Female Sexual Function Index (FSFI-H). *International Urogynecology Journal*, 30 (12), 2109-2120.

Látos, M., Devecsery, Á., Lázár, Gy., Horváth, Z., Szederkényi, E., Szenohradszky, P., & Csabai, M. (2015). The role of body image integrity and posttraumatic growth in kidney transplantation: A 3-year longitudinal study. *Health Psychology Open Paper*: 2055102915581214 .

Martos, T., Csabai, M., Bagyura, Zs., Ocsosvsky, Zs., Rafael, B., Sallay, V., & Merkely, B. (2020). Cardiovascular disease risk perception in a Hungarian community sample: psychometric evaluation of the ABCD Risk Perception Questionnaire. *BMJ OPEN* 10: 7 Paper: e036028.

Nădășan, V., Foley, K. L., Péntes, M., Paulik, E., Mihăicuță, Ștefan, Ábrám, Z., Bálint, J., Csibi, M., & Urbán, R. (2016). The Short-term Effects of ASPIRA: A Web-based, multimedia smoking prevention program for adolescents in Romania: A cluster randomized trial. *Nicotine & Tobacco Research*, 19 (8), 908-915

Nagy, E. & Nagy, B. (2016). Coping with infertility: Comparison of coping mechanisms and psychological immune competence in fertile and infertile couples. *Journal of Health Psychology*, 21 (8), 1799-1808.

Teleki, Sz., Zsidó, A., Komócsi, A., Lénárd, L., Kiss, E. Cs., & Tiringner, I. (2019). The role of social support in the dietary behavior of coronary heart patients: an application of the health action process approach. *Psychology Health & Medicine* 24 (6), 714-724.

Urbán, R. (2010). Smoking outcome expectancies mediate the association between sensation seeking, peer smoking, and smoking among young adolescents. *Nicotine & Tobacco Research*, 12(1), 59–68.

12.6. Hivatkozások

Bagdy, E. és Telkes, J. (1988). *Személyiségfejlesztő módszerek az iskolában*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Bagdy, E. (2010). Quo Vadis magyar klinikai pszichológia? Avagy mit tudjon az, aki ma e hivatás szolgálatára vágyik? *Alkalmazott Pszichológia*, 12(3-4), 109-124.

Bárdos, Gy., Kraiciné, & Szokoly, M. (2018). Egészség, életmód, egészségfejlesztés a felsőoktatás szemszögéből. *Neveléstudomány: Oktatás Kutatás Innováció* 6(2), 5-21.

Bugán, A. (2017). Pszichológiai szolgáltatások az alapellátás szintjén. In: R. Ádány és M. Papp (Szerk.), *Prevenációs szolgáltatások az alapellátásban*, (327-348. o.). Budapest: Medicina Könyvkiadó.

Csabai, M., (2017) Az egészségpszichológia új kihívásai: A személyre szabott orvoslás ígérete és az esetközpontú szemlélet reneszánsza. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 72 (4), 579-589.

Császár-Nagy, N. (2011). A krónikus fájdalom biopszichoszociális megközelítése és kezelése. In Császár-Nagy N., Demetrovics Zs. és Vargha A. (Szerk.), *A klinikai pszichológia horizontja*. Budapest: Károli könyvek.

Kállai, J., Barabás, K., Túry, F., Csabai, M. és Molnár, P. (2018). Az orvosi pszichológia fejlődése hazánkban: szemléleti keretek, határterületek és alkalmazások. *Orvosi Hetilap*, 159, 1455-1464.

Kállai, J., Kaszás, B. és Tiringner, I. (2013). *Az időskorúak egészségpszichológiája*. Budapest: Medicina Kiadó.

- Kiss, E. Cs. és Sz. Makó, H. (Szerk.) (2015). *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*. Pécs: Pro Pannónia Könyvkiadó.
- Kiss, E. Cs. (2020). A társas támogatás szerepe krónikus betegségekben. In *Mindennapi élet sztómával*. 49-56.
- Kopp M., és Berghammer, R. (Szerk.). (2005). *Orvosi pszichológia*. Budapest: Medicina.
- Kopp, M. (2008). *Magyar lelkiállapot 2008: esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Kovács, P., Koncz, Z., Peti, J., Godeny, A., Horvath, D., Gerlinger, C., Lacsan, K., Molnar, P., Risko, A. (2017). Az onkopszichológiai rehabilitáció területei és kihívásai. *Magyar Onkológia*, 61(3), 284-291.
- Molnár, P. és Csabai, M. (2009). *Orvosi pszichológia és klinikai egészségpszichológia*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
- Matarazzo, J. D., (1982). Behavioral health's challenge to academic, scientific, and professional psychology. *American psychologist*, 37, 1-14.
- Németh, Á., Várnai, D. (Szerk.). (2019). *Kamaszéletmód Magyarországon*, Budapest: L'Harmattan.
- Rogers, C. (1961). *On becoming a person*. London: Constable.
- Túry F. és Szabó, P. (1989). *A táplálkozási zavarok pszichoszomatikája, különös tekintettel a bulimia nervosára*. Budapest: MPT.
- Túry, F., Tölgyes, T. és Unoka, Zs. (2019). Az evészavarok pszichoterápiája. In: Zs. Unoka, Gy, Purebl, F. Túry és I. Bitter (Szerk.), *A pszichoterápia alapjai*, (198-206. o.). Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Urbán, R. (2017). *Az egészségpszichológia alapjai*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

13. Pozitív pszichológia az elmúlt 30 évben – Oláh Attila

13.1. A pozitív pszichológia zászlóbontása

Az elmúlt 30 év egyik mindenképpen említésre méltó fejleménye a pszichológia tudomány területén a Pozitív Pszichológia (PP) zászlóbontása. Az ezredfordulón színre lépő új irányzat rövid története azt mutatja, hogy a PP egy dinamikusan fejlődő, portfóliójában gazdagodó új témák kutatásának a felvállalásával olyan területté nőtte ki magát amely hatását és népszerűségét tekintve versenybe kel a pszichológia nagy mozgalmaival és irányzataival. A hazai pszichológiában több kutató is a PP programnyilatkozatának megjelenésétől kezdődően nemzetközi együttműködések keretében részt vállalt a PP által fókuszba hozott témák (flow, megküzdés, érzelmi intelligencia, protektív személyiség tényezők, jóllét, erősségek) kutatásában az USA-ban szerveződő network európai tagozatának kialakításában és figyelmet keltő vizsgálati eredményekkel járult hozzá a PP által felkarolt témák kutatásához (Oláh és Nagy, 2014). A PP Washingtonban 2003-ban tartott első nemzetközi konferenciáján meghívott előadóként Pléh Csaba a pozitív pszichológia európai hagyományainak eszme- és pszichológiatörténeti előzményeinek elemzése során többek között J.S. Mill, Karl Bühler, és W. Stern pozitív pszichológia felé vezető meglátásainak felmutatásával rávilágított arra, hogy a PP alapítói által is hangsúlyozott azon nyilatkozás amely szerint a pozitív pszichológia lényegében a humanisztikus pszichológiára épül, konkrétan Maslow köpönyegéből bújt volna elő, alapvetően egy leegyszerűsítő állítás. Nem vitatva azt, hogy a PP felfogható a humanisztikus pszichológia evidence based folytatásaként Pléh (2006) elemzése példákkal illusztrálva rámutat arra, hogy a modern PP emberképében kiemelt tényezők előképei jól azonosíthatók a 19. század közepétől kezdődően az európai pszichológiában. A pozitív emberkép egy-egy mozaikja körvonalazódik a következő felvetésekben: a tudás mint örömforrás, mint a személyiségépülés és a korlátlan kiteljesedés eredményezője, az értelem keresés mint a kezdeményező és önindította viselkedést generáló tényező, a szeretet mint kiapadhatatlan, a társas pozitív élményt és a kiteljesedést a „másokban való folytatódás” révén elősegítő erőforrás, az elme mint mozgósító erő, mint a kíváncsiság révén a pszichológiai tőke kiépülését generáló tényező, és valamennyi a személyiség aktív koncepcióját előtérbe helyező olyan gondolat, amely szerint az ember nem kizárólag a boldogság keresés és a fájdalom kerülés determinációjában él, hanem önmaga fejlesztésén is munkálkodik, és valamennyi az embert kizárólagosan determinált lényként beállító feltevést megkérdőjelező, az autonómia mellett voksoló emberfelfogás. Nem megkérdőjelezve, hogy a 20. század közepén a Maslow és Rogers által fókuszba hozott önmegvalósítás és a személyiség aktív önalakító képességének kiemelése az egyik legfontosabb alappillére lett a PP emberfelfogásának, az eszmei és történeti helyénvalóság okán az öndeterminált, értékorientált, az értékrendszerének alakulásáért saját maga felelős, saját értékrendjének alakításával a pozitív élményállapotok túlsúlyának a megteremtésére a szeretet, a tudás szerzés és az értelemkeresés révén törekvő embernek a képe nem egy kizárólagos „amerikai termék”.

13.2. A pozitív pszichológia a hazai kutatások tükrében

Pléh Csaba dolgozatának (Pléh 2006), mint a mozgalom eszmetörténetét lefektető írásának, köszönhetően (Pléh 2006) az európai PP elismert képviselőjeként 2018-ban a Budapesten megtartott Európai Pozitív Pszichológiai Konferencia tudományos bizottságának elnöki posztját látta el. A pozitív pszichológia program nyilatkozatában kijelölt portfóliójában egyik központi téma azoknak a protektív

személyiségtényezőknek az azonosítása és kutatása amelyek a stresszel szembeni küzdelemben a megküzdő személy eredményes helyállását szavatolják. Ugyancsak a Washingtonban tartott első nemzetközi Pozitív Pszichológiai Konferencia meghívott előadójaként ismertette Oláh Attila azt a Pszichológiai Immunrendszerként nevesített modellt, amely a korábban izoláltan kezelt protektív vonások (pl. optimizmus, koherencia érzék, leleményesség, szívósság, rezilienciast.) integrált rendszerét mint a személyiség stresszel szembeni legmagasabb szinten szerveződő prevenció funkciókat is ellátó védőpajzsát írja le, és bemutatta a modellt operacionalizáló Pszichológiai Immunkompetencia Kérdőívet, amelyet több nemzetközi együttműködésben végzett kutatás keretében alkalmazva megerősítést nyert, hogy a mentális egészség fenntartásában, vagy a terminálisnak tekintett betegségek legyőzésében a pszichológiai immunrendszer komponenseinek kitüntetett szerepe van (Oláh, 2005; Oláh, Nagy, és Tóth, 2008; Oláh és Nagy, 2014) Az ELTE PPK-án 2005-ben alakult Pozitív Pszichológiai Laboratórium (2016-tól Kutatócsoport) 2005-12 között Csíkszentmihályi Mihálynak a PP egyik alapítójának flow modelljét vizsgálta, tesztelve a flow modellből levezethető állítások (mint pl. a flowban fogant tudás hatékonyabb, vagy a flow a fejlődés mozgatója) empirikus érvényességét. A középiskolai tanulók és fiatal sportolók körében végzett keresztmetszeti és longitudinális vizsgálatok megerősítették, hogy a flow élménnyel szerzett tudás hosszabban tartó és eredményesebben alkalmazható új helyzetekben, továbbá a flow élménnyel társuló fejlesztő gyakorlatok sportolóknál a képességek magasabb szintű fejlettségének elérését eredményezik (a több flow-val kísért edzés mennyiség fiatal korban, a longitudinális empirikus vizsgálatok megerősítése alapján eredményeseb, olimpiai érmekkel mint indikátorokkal mért felnőttkori sportkarriert prognosztizál (Oláh, 2005). A flow élmény neurofiziológiai hátterének feltárására törekedve a Laboratóriumban nemzetközi kitekintésben is elsőként tettek kísérletet a flow és antiflow állapotok spektrális jellemzőinek azonosítására számítógépes játékok végzése közben rögzítve az önbeszámoló alapján flow élményt, feszültséget és unalmat átélő vizsgálati személyek EEG aktivitását. Az eredmények azt mutatták, hogy amikor a személyek flow élményről számolnak be a spektrális mutatók szignifikáns csökkenése (béta és gamma) jelentkezik, ami egybe vág a flow agyi folyamatait értelmező és a későbbi kutatásokban is megerősített ún. hipofrontális elmélettel (Soltész és mtsai 2014). A flow kutatások egyik markáns vonulata a flow élmény létrejöttében szerepet játszó személyiségtényezők azonosítása. Ezek a kutatások leggyakrabban azt erősítik meg, hogy a Csíkszentmihályi által leírt autotelikus személyiség jellemzők járnak együtt a gyakrabban megtapasztalt flow-élménnyel. Az ELTE Pozitív Pszichológiai Laborban végzett vizsgálatok új szempontokkal egészítették ki a flow és a személyiség tanulmányozásának kérdéskörét. Szisztematikus vizsgálatok során kimutatták, hogy a flow élmény kiépülésének egyes fázisaira a különböző személyiség tényezőknek eltérő hatása. A flow élmény létrejöttéhez, fenntartásához és a flow-folyamat „őrzéséhez” a flow-ból esetlegesen kiköszentő tényezők kizárásához a különböző személyiségtényezők eltérő hatékonysággal járulnak hozzá. Igazolást nyert, hogy pl. a kihívás keresés, a kíváncsiság és az újdonság keresés a flowba kerülést, az éhatékonyság, a leleményesség és a kreativitás a flow-ban maradást az igerlékenység gátlás és az önregulációs képesség a flow-őrzést támogató személyiség komponens. A Laboratóriumban végzett EEG vizsgálatok azt is megerősítették, hogy az újdonságkeresők gyorsabban kerülnek flow állapotba, az éhatékony és leleményes személyek tovább tartják fenn a flow állapotot az önregulációt mérő skálán magas pontértékkel rendelkezők pedig nehezebben billenthetők ki elmélyültségükből (Magyaródi és mtsai 2014). A Laboratórium a nemzetközi kutatási áramba bekerült pszichometriailag hiteles, validitált és széles körben használt Flow Állapot Kérdőív (Magyaródi et al. 2014)) kidolgozásával járult hozzá a flow-kutatás nemzetközi előmozdításához továbbá két új konstrukció kimunkálásával és két új kutatási témával bővítette a flow élmény vizsgálatát. A társas flow (social flow) és a flow

szinkronizáció témáját nemzetközi kitekintésben is elsőként az ELTE Laboratórium kutatócsoportja vezette be a flow kutatás világába. (Magyaródi, 2015, Magyaródi és Oláh, 2017) A konstruktum definiálását és operacionalizálását követő vizsgálatok feltárták, hogy a társas flow élmény intenzitása és gyakorisága meghaladja az egyedül végzett tevékenységek során átélt optimális élményt és a flow szinkronizáció létrejötte megnöveli a társas együttlétben átélt flow tartamát. A flow szinkronizáció úgy tekinthető mint egymás flowban tartásának művészete amely azáltal valósul meg, hogy a közös cél elérésére törekedve a cél elérését szolgáló visszajelzéseket adunk egymásnak és összeadjuk kompetencia vagyunkat az együttműködés során megjelenő esetleges elakadások kiküszöbölésére meghosszabbítva ezáltal a flow-ban lubickolás további lehetőségét. Az ELTE Pozitív Pszichológiai Kutatócsoport (amelyben az elmúlt években a jóllét Spektrális Modelljének és a Fenntartható Pozitív Mentális Egészség Modellnek a validitását igazoló vizsgálatok állnak a középpontban) kutatási eredményeinek nemzetközi láthatóságát nagymértékben növelte az a tény, hogy a kutatócsoport volt a European Network for Positive Psychology (ENPP) megbízásából a felelős szervezője a Budapesten 2018-ban, több mint ezer kutató részt vételével megrendezett 9. Európai Pozitív Pszichológiai Konferenciának. A pozitív pszichológiát művelő másik hazai műhely, a Magyarországot az ENPP vezetőségében képviselő board tagnak Martos Tamásnak, Sallay Violának és Csabai Mártának a vezetésével a Szegedi Egyetemen működik. Ez a tudományos műhely többek között a hétköznapi emberek boldogságértelmezését és a boldogság forrásaira vonatkozó magyarázatait, a demográfiai és kulturális tényezőkkel összefüggésben elemző, széleskörű nemzetközi együttműködésben végzett vizsgálatok eredményeinek nívós nemzetközi lapokban történő megjelentetésével (Della Fave és mtsai., 2016) valamint az éveken át folytatott és nemzetközi fórumokon elismerést arató kutatásainak köszönhetően (Lakatos és Martos 2019, Martos és mtsai., 2019a, Martos és mtsai., 2019b) amelyekben pl. a diádikus megküzdésnek, az optimizmusnak, a reménynek, a vallásosságnak, az értelemkeresésnek, a boldogságorientációknak, az életcéloknak valamint az aspirációknak a kapcsolati meglégedettség a jóllét és mentális egészség alakulására gyakorolt hatását tárták fel, a pozitív pszichológiai kutatások nemzetközi élvonalába pozicionálta magát. Teljessé téve a hazai pozitív pszichológiai kutatóhelyek palettáját a Pécsi Tudományegyetemen Kiss Enikő vezetésével reziliencia és mindfulness témákban folynak a hazai pozitív pszichológia portfólióját gazdagító kutatások. A PP Magyarországon a nemzetközi trendekhez hasonlóan az egyik legdinamikusabban fejlődő ága a pszichológia tudománynak, a 2012-ben felmért magyar pozitív pszichológiai közlemények száma 2020-ra megháromszorozódott.

13.3. Hivatkozások

Delle Fave, A. et al. (2016). Lay Definitions of Happiness across Nations: The Primacy of Inner Harmony and Relational Connectedness. *Frontiers in Psychology*, 7 (30), 23.

Lakatos, Cs. & Martos, T. (2019). The role of religiosity in intimate relationships. *European Journal of Mental Health* 14 (2), 260-279.

Magyaródi, T. (2014). Flow synchronization related to flow and performance In: Oláh, A. Nagy, H. (Eds.), *Flow, Emotional Intelligence and Psychological Immunity : Empirical Studies in Positive Psychological Perspective* (pp. 105-114). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Magyaródi, T. & Oláh, A (2015). A Cross-Sectional Survey Study About the Most Common Solitary and Social Flow Activities to Extend the Concept of Optimal Experience. *Europes Journal of Psychology*, 11(4), 632-650.

Magyaródi, T. & Oláh, A. (2017). The effect of social interaction on Flow experience. *International Journal of Psychology & Behavior Analysis*, 126, 5.

Magyaródi, T., Nagy, H., Soltész, P., Mózes, T., & Oláh, A. (2014). The electrophysiological correlates of personality and the psychological immune system under different conditions. In: A. Oláh, & H. Nagy (Eds), *Flow, Emotional Intelligence and Psychological Immunity : Empirical Studies in Positive Psychological Perspective* (pp. 157-168). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Magyaródi, T., Nagy, H., Soltész, P., Mózes, T., & Oláh, A. (2013). Psychometric properties of a newly established flow state questionnaire. *Journal of Happiness and Well-Being*, 12, 85-96.

Martos, T., Szabó, E., Koren, R., & Sallay, V. (2019). Dyadic coping in personal projects of romantic partners: Assessment and associations with relationship satisfaction. *Current Psychology*, 14.

Martos, T., Sallay, V., Nagy, M., Gregus, H. & Filep, O. (2019b) Stress and Dyadic Coping in Personal Projects of Couples – A Pattern-Oriented Analysis. *Frontiers in Psychology*, 10.

Oláh A., Nagy, H., & G. Tóth, K. (2010). Life expectancy and psychological immune competence in different cultures. *Empirical Text and Culture Research*, 4, 102-108.

Oláh, A. (2005). *Anxiety, Coping, and Flow: Empirical studies in interactional perspective*. Budapest: Trefort Kiadó.

Oláh, A. és Nagy, H. (Szerk.). (2014). *Flow, Emotional Intelligence and Psychological Immunity: Empirical Studies in Positive Psychological Perspective*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Pléh, Cs. (2006) Positive traditions in western psychology. In M. Csikszentmihalyi & I.S. Csikszentmihalyi (Eds.), *A Life Worth Living: Contributions to positive psychology* (pp. 19-28). Oxford University Press.

Soltész, P., Magyaródi, T., Mózes, T., Nagy, H., & Oláh, A. (2014). Towards understanding the electrophysiology of flow. In: A. Oláh & H. Nagy (Szerk.), *Flow, Emotional Intelligence and Psychological Immunity : Empirical Studies in Positive Psychological Perspective* (pp. 85-92). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

14. A translációs pszichológia magyarországi fejlődése és legfontosabb eseményei – Kovács Ilona

14.1 A translációs tudomány kialakulása

A valós életben felmerülő társadalmi, egészségügyi vagy jóléti problémák új megoldásokat igényelnek és folyamatosan új alapvetési témákat vetnek fel. A pszichológia alapvetési témái, eredményei és módszerei a fokozottan specializálttá váló területeken ugyanakkor egyre távolabb kerülnek a gyakorlati alkalmazásuktól. A kutatás és az élet között akkor valósul meg a kapcsolat, ha erre szándékosan törekszenek a tudományág művelői, és pontosan emiatt van nagy jelentősége az elmúlt évtized során megjelenő translációs pszichológiai irányoknak.

Az emberrel foglalkozó tudományok közvetlen alkalmazásának igénye az orvostudományok terén fogalmazódott meg eddig levilágosabban. Az 1960-as években az Egyesült Államokban

ismerték fel először, hogy már a képzés során érdemes a medikusokat a kísérleti tudományokra is felkészíteni. 2000-ben ez a mozgalom kiegészült egy kifejezetten translációs oktatási programmal. Az elmúlt másfél évtizedben világszerte jöttek létre ilyen jellegű képzések. A translációs klinikai kutatás lassan bontakozni kezd, és egy olyan orvostudományi területté válik, amely nem csupán specializált szakembereket képez, hanem olyan *felhasználás-orientált tudósokat és tudomány-orientált gyakorlati szakembereket*, akik képesek a tudományos laboratóriumtól a betegig eljuttatni a tudományos felfedezéseket; és fordítva, a betegek megoldandó problémáit bevinni a tudományos laboratóriumba. Bár az út a translációs tudományhoz egyértelműen a képzés korszerűsítésén keresztül vezet, Kelet-Európában az ilyen jellegű változások lassúak. Jelenleg egyedül a Semmelweis Egyetem rendelkezik olyan képzéssel, az Elméleti- és Transzlációs orvostudományok doktori képzéssel, amely már a nevében is szerepelteti a translációt.

14.2. A translációs tudomány hazánkban

Hazánkban, elsőként intézményesítve a területet, 2016-ban jött létre a Transzlációs Medicina Központ a Pécsi Tudományegyetemen. A PTE Transzlációs Idegtudományi Kutatócsoportja pedig már 2008 óta azon dolgozik Hernádi István vezetésével, hogy különböző humán neurokognitív betegségek állatmodelljeit fejlessze ki a gyógyítás érdekében. Hasonló céllal jött létre 2018-ban a ELKH Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézetben a Transzlációs Magatartás Idegtudományi csoport Mikics Éva vezetésével. Bár többnyire orvostudományi háttéren, de a pszichológia határterületein dolgozik mindkét kitűnő csoport.

A translációs megközelítés a pszichológia számára legalább olyan fontos, mint az orvostudományok számára. A ma uralkodó kutatásirányult kognitív iskola nem kapcsolódik szorosan az alkalmazott területekhez. Az alkalmazott pszichológiai területek pedig egyre inkább elvesztik az alaptudománnyal való kapcsolatukat, és sokkal inkább mono-, mint interdiszciplinárisak. A modern társadalom által generált problémák megoldásához azonban jellemzően több szakterület kombinációjára lenne szükség, az alap- és alkalmazott kutatások folyamatos párbeszédét hangsúlyozva.

A humán pszichofizika és neurofiziológia eszközeit translációs céllal használó Pszichológiai Kutatólaboratórium (PK) 2014-ben jött létre Kovács Ilona vezetésével a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. A PK jelenlegi kutatásainak előzményeként a skizofrénia idegrendszeri hátterének tudományos feltárását célzó nemzetközi együttműködésben vett részt a csoport (CNTRACS, Gold et al, 2012), melynek keretében alapkutatási módszereket széleskörű diagnosztikus vizsgálatokban használható eszközökké alakítottak. A PPKE PK eddigi translációs pszichológiai eredményei közül az alvás tanulási zavarokban betöltött szerepének vizsgálata emelendő ki. Az alvás elektrofiziológiai paramétereinek összekapcsolása a genetikai eredetű kognitív zavarokkal élők tanulási teljesítményével (Berencsi és mtsai., 2017) translációs lehetőségek sorát veti fel. A tanulási nehézségek korai diagnózisán és pontos prognózisán túl akár azok nagyon korai kompenzálása is megvalósulhat a mentális retardációval és életviteli nehézségekkel küzdő emberek és családjuk életminőségét javítva,

egyben csökkentve az mindezekkel kapcsolatos társadalmi terheket. A 2017-ben létrejött MTA-PPKE Serdülőkori Kutatócsoport, szintén Kovács Ilona vezetésével, a neurotipikus kamaszok agyi és mentális fejlődését meghatározó tényezők felderítésével a nevelés és oktatás területére szeretné lefordítani az alap kutatásból továbbvihető eredményeket (Kovács és mtsi. 2020).

Az ELKH Természettudományi Kutatóközpont Lendület Fejlődéstani és Transzlációs Idegtudomány Kutatócsoportja 2018-ban jött létre Bunford Nóra vezetésével, szintén a serdülőkor transzlációs vizsgálatát célozva. A neurobiológiai védő és rizikófaktorok feltérképezésével nem egyszerűen a serdülőkor jobb megértése a céljuk, hanem azt szeretnék feltárni, hogy milyen paraméterek vezetnek az egészséges és sikeres felnőtté váláshoz. Ez a munka szintén nemzetközi együttműködésben kezdődött, a figyelemzavaros gyermekek és kamaszok érzelemszabályozási képességeinek felmérésével, és a kezelési módok valódi hatékonyságának vizsgálatával (Evans, Owen és Bunford, 2014, Bunford, Evans és Wymbs 2015), és jelenleg is a figyelemzavaros serdülők viselkedéses és neurológiai vizsgálatára összpontosul.

Remélhetőleg a jövőben bővülni fog azoknak a képzéseknek és kutatóhelyeknek a sora, melyek expliciten előtérbe helyezik a kutatás és az élet összekapcsolásának jelentőségét és ezzel segítik a kutatási eredmények társadalmi hasznosulását.

14.3. Hivatkozások

Berencsi, A., Bódizs, R., Gombos, F., László, S., & Kovács, I. (2017). Sigma frequency dependent motor learning in Williams syndrome. *Scientific Reports*, 7, Paper: 16759.

Bunford, N., Evans, S. W., & Wymbs, F. (2015). ADHD and Emotion Dysregulation Among Children and Adolescents. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 18(3), 185-187.

Evans, S. W., Owens, J. S., & Bunford, N. (2014). Evidence-Based Psychosocial Treatments for Children and Adolescents with Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 43(4), 527-551.

Gold, J. M., Barch D. M., Carter, C. S., Dakin, S., Luck, S. J., & MacDonald, A. W., Ragland, J. D., Ranganath, C., Kovacs, I., Silverstein, S. M., & Strauss, M. (2012). Clinical, Functional and Inter-task Correlations of Measures Developed by the Cognitive Neuroscience Test Reliability and Clinical applications for Schizophrenia Consortium (CNTRaCS). *Schizophrenia Bulletin*, 38(1), 144-152.

Kovács, I., Kovács, K., Utczás, K., Trózner, Z., Oláh, G., & Gombos, F (2020). A teen's IQ: determined by both biological and chronological age. *Personality and Individual differences*, 157.

IV. Statisztika és pszichometria

15. Matematikai pszichológia / Pszichológiai statisztika / Mérés – Vargha András

A pszichológia matematikai alapokon nyugvó fejlesztése Magyarországon három intézményhez köthető, ezek: a DE, az ELTE és a KRE Pszichológiai Intézete. Az e témakörbe tartozó kutatásokat tömören az alábbiak szerint foglaljuk össze három részben.

15.1 Matematikai pszichológia

A matematikai pszichológia hazai központja a DE Pszichológiai Intézete, ahol az elmúlt évtizedekben jelentős eredményeket értek el ezen a téren. Ezek közül a méréselmélet matematikai modelljeivel kapcsolatban megemlítenéd Hunyady és Münnich (1995), Molenaar és Münnich (1993), Münnich (1993, 1994, 2000), Münnich, Maksa és Mokken (1999, 2000), Münnich, Mokken és Saris (2004), a strukturális egyenletek modelljeivel kapcsolatban pedig Münnich és Hidegkuti (2012).

15.2. Pszichológiai statisztika

Paraméteres próbák megbízhatósága és robusztus változataik: A pszichológiai kutatások tekintélyes részében átlagok segítségével hasonlítunk össze helyzeteket és csoportokat t -próbák és varianciaanalízis (VA) segítségével. E statisztikai próbák alkalmazási feltételei (normalitás és szóráshomogenitás) gyakran nem teljesülnek, ami megkérdőjelezheti alkalmazásuk érvényességét és megbízhatóságát. E problémák súlyosságát és alternatív, robusztus próbák alkalmazhatóságának lehetőségét vizsgálta a t -próbákkal kapcsolatban Vargha (2001, 2003), dichotóm változókkal végzett VA-kkal kapcsolatban pedig Vargha (1993). Ha a független mintás VA szempontváltozóit folytonos változók dichotomizálásával képezzük, joggal gondolhatunk arra, hogy a dichotomizálás információvesztéssel jár, s ezért a VA-ban nehezebb lesz e szempontok hatásainak kimutatása. Vargha, Rudas, Delaney és Maxwell (1996) elemzéseik azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy ez nincs mindig így, a dichotomizálás nem minden esetben jár információvesztéssel. Erre akkor számíthatunk, ha a dichotomizált szempontváltozók szoros korrelációban vannak. Folytonos változók két vagy több kategóriára való osztására sikeresen alkalmazható az osztópontelemzés (Vargha és Bergman, 2012, illetve Vargha, 2020, 5. fejezet).

Robusztus változatnak tekinthető az a megoldás is, amikor adott statisztikai módszert más matematikai eljárásokkal erősítünk meg, illetve dolgozunk fel. Erre jó példa lehet Niroomand, Takács és Vizvári (2011) munkája, melyben a többdimenziós skálázás (MDS) módszerét optimalizálási feladatként írják fel és oldják meg, tetszőleges távolságok definiálásával általánosítva a feladatot.

Ide sorolható T. Kárász Judit (2019a, 2019b) munkája is, melynek keretében ismerteti, hogy az OECD PISA felmérések metodikája miként került átültetésre bootstrap és BRR jackknife módszerek kombinálásával az Országos Kompetenciamérésben. E mérésmetodika az adott paraméterek konfidencia-intervallumának becslési eljárásaira ad szimulációs megoldásokat, jellemzően nagy – akár százezer feletti – minták esetére is.

Korreláció, regresszió: A normalitás sérülése olykor komoly gondot okozhat korrelációs és regressziós elemzések során is. A regresszióval kapcsolatban ezt boncolgatja Münnich, Nagy és Péntes (2004) tanulmánya. Különösen problémás a helyzet a parciális korrelációs együtttható esetén, melynek értelmezése erősen függ a normalitás fennállásától. Ha ugyanis a vizsgált változók együttes eloszlása többdimenziós normális, akkor a parciális korrelációs együtttható egyben feltételes korrelációként is értelmezhető, mely azt méri, hogy mekkora a korreláció két (X és Y) változó között, ha rögzített szinten tartjuk egy vagy több – kiszűrendő hatású – kvantitatív változó értékszintjét. Vargha (2011), illetve Vargha, Bergman és Delaney (2013) vizsgálataiban azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy a többdimenziós normalitás sérülése esetén a parciális korreláció és a feltételes korreláció durva mértékben is eltérhet egymástól (pl. elképzelhető, hogy az előbbi 0,7-nél is nagyobb, miközben az utóbbi -0,7-nél is kisebb).

Vargha és munkatársai (1996) fentebb már említett vizsgálataiban arra is felhívták a figyelmet, hogy dichotomizált folytonos változók között csak akkor csökken érdemben a mért kapcsolat szorossága, ha a folytonos változók között mért Pearson-korreláció alacsony vagy mérsékelt nagyságú.

Rangsorolós eljárások: Különböző csoportok nagyságú szintjének összehasonlítására a normalitás sérülése esetén a hagyományos paraméteres statisztikai próbák (pl. kétmintás t -próba vagy VA) helyett gyakran ajánlják rangsorolós eljárásokat (pl. Mann-Whitney- vagy Kruskal-Wallis-próba) alkalmazását. Ez esetben komoly problémát jelent, hogy éppen a normalitás sérülése esetén a paraméteres és a rangsorolós próbák nullhipotézise nem feltétlenül egyezik meg, vagyis mást tesztelünk az egyikkel és mást a másikkal. Vargha (1999, 2000), illetve Vargha és Delaney (2000) kimutatta, hogy két minta hagyományos rangsorolós összehasonlítása esetén az adekvát nullhipotézis a minták által képviselt eloszlások sztochasztikus egyenlősége, melyek tesztelésére gyakran robusztus rangsorolós technikák alkalmazása indokolt (Delaney és Vargha, 2002). Kettőnél több minta rangsorolós összehasonlítása esetén pedig az adekvát nullhipotézis a minták által képviselt eloszlások sztochasztikus homogenitása (vö. Vargha és Delaney, 1998, illetve Vargha, 2002 és 2005). Jelentős újdonság e téren a kétszemponos sztochasztikus összehasonlítás fogalmának és tesztelési módjának bevezetése (vö. Vargha, 2004, ill. 2020, 4.3. alfejezet).

Többváltozós statisztika: A többváltozós statisztika az elmúlt évtizedekben forradalmi fejlődésen ment át és ez nagy hatással volt a pszichológiai kutatások módszertanára is. Ehhez a fejlődéshez több területen magyar pszichológus kutatók is hozzájárultak.

Az idősorelemzésben Máth és munkatársai publikáltak figyelemre méltó eredményeket (Máth, 1996; Terdik és Máth, 1998). A log-lineáris modellek vizsgálatához Máth (2004), a logisztikus regresszió vizsgálatához pedig Balázs, Hidegkuti és De Boeck járultak hozzá fontos részletekkel.

A klasszifikációs eljárásokkal kapcsolatban a hazai kutatók számos területen gazdagították a témakör tudományos eredményeit. Surányi, Babocsay, Takács és Vargha (2011), illetve Bergman, Vargha és Kövi (2017) a klaszteranalízis új módszereinek használatára mutattak rá a személy-orientált pszichológiában, Vargha és Borbély (2017) pedig a kétnyelvűség és az etnikai identitás kutatásában. A klaszteranalízis eredményének kiértékelésében fontos szerepe van a különféle adekvációs mutatóknak. Ezek tekintetében jelentős eredményeket értek el a hazai kutatók (lásd Takács, Makrai és Vargha, 2015; Vargha, Bergman és Takács, 2016; Vargha és Bergman, 2019).

A KRE Pszichológiai Intézete és az ANIMAGROUP cégcsoport közös Hazugsággkutató műhelyének egyik kutatásában a hazugságok típusainak azonosítására dolgoztak ki újfajta kombinált eljárást a VA és a klaszterezés alapfogolatainak házasításával (Kis, Takács, Liberman és Benczúr, 2017a; Kis és mtsai, 2017b; Czabán és mtsai, 2017a, 2017b; Madzin és mtsai, 2017a, 2017b; Takács, Kis, Makrai és Liberman, 2017).

A többváltozós statisztika hazai alkalmazását nagymértékben elősegítették az e témában az utóbbi időkben megjelent elméleti összefoglaló és R, SPSS, illetve ROPstat szoftverhasználatot elősegítő publikációk (Münnich, Nagy és Abari, 2006; Ketskemény, Izsó és Könyves Tóth, 2011; Vargha, 2016, 2019, 2020, 2021; Vargha, Torma és Bergman, 2015).

15.3. Mérés, pszichometria

Nagybányai Nagy (2014) új pszichometriai fejlesztési lehetőségeket talált az online tesztelésben. Jelenleg megjelenés alatt van a KRE Pszichológiai Intézetének Kompetenciamérés kutatócsoportja által kidolgozott optimalizálási formulája, melynek segítségével T. Kárász Judit és munkatársai meghatározták, hogy egy papír-ceruza alapú teszt esetében elért mérési pontosságot milyen hosszú adaptív teszt segítségével lehet a legjobb esetben elérni (T. Kárász és Takács, 2020).

Balázs, Csízik, Hőgye-Nagy és Münnich (2009, 2012) a páros összehasonlítás Thurstone-féle módszerének pszichológiai alkalmazásában, Rijmen, Tuerlinckx, Meulders, Smits és Balázs (2005, 2006) pedig a modern tesztelmélet kevert modelljeinek becslésében értek el figyelemre méltó eredményeket.

A pszichometria hazai alkalmazását is jelentős mértékben elősegítették az e témában az utóbbi időkben megjelent összefoglaló művek (pl. Horváth, 1997; Rózsa, Nagybányai Nagy, Oláh, 2006; Hidegkuti és Balázs, 2015; Münnich, Balázs, Fedor és Hidegkuti, 2001; Vargha, 1994).

15.4. Hivatkozások

Balázs, K., Csízik, T., Hőgye-Nagy, Á., & Münnich Á. (2009). A páros összehasonlítás Thurstone-féle módszerének alkalmazása a pszichológiában I., *Alkalmazott Pszichológia*, 11(1-2), 127–146.

- Balázs, K., Csízik, T., Hőgye-Nagy, Á., & Münnich Á. (2012). A páros összehasonlítás Thurstone-féle módszerének alkalmazása a pszichológiában II. *Alkalmazott Pszichológia*, 14(1), 45–63.
- Balázs, K., Hidegkuti, I., & De Boeck, P. (2006). Detecting heterogeneity in logistic regression models. *Applied Psychological Measurement*, 30(4), 322-344.
- Bergman, L. R., Vargha, A., & Kövi, Z. (2017). Revitalizing the typological approach: Some methods for finding types. *Journal for Person-Oriented Research*, 3(1), 49–62.
- Czabán, Cs., Alpek, A., Bártfai, A., Kertesy, A., Iványuk, Á., Benczúr, L., Takács, Sz., & Kis, Gy. (2017a). A vallomások igazságtartamát meghamisítók típusai és vizsgálatuk kihallgatási helyzetben – 1. rész, a meghamisító. *Psychologia Hungarica Caroliensis*, 4(2), 27–35.
- Czabán, Cs., Alpek, A., Bártfai, A., Kertesy, A., Iványuk, Á., Benczúr, L., Takács, Sz., & Kis, Gy. (2017b). A vallomások igazságtartamát meghamisítók típusai és vizsgálatuk kihallgatási helyzetben – 2. rész, az elhallgató. *Psychologia Hungarica Caroliensis*, 4(2), 36–43.
- Delaney, H. D. & Vargha, A. (2002). Comparing several robust tests of stochastic equality with ordinally scaled variables and small to moderate sized samples. *Psychological Methods*, 7(4), 485–503.
- Hidegkuti I., Balázs K. (2015). *Tesztelmélet*. In: Balázs K., Kovács J., Münnich Á. (Szerk.), *Pszichológiai Módszertani Tanulmányok* (65–95). Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Horváth, Gy. (1997). *A modern tesztmodellek alkalmazása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hunyady, G., & Münnich, A. (1995). A modified True Score MTMM model for analysing stereotype effects on characterizations of nations. In: W. E. Saris, Á. Münnich (Eds.), *The Multitrait-Multimethod Approach to Evaluate Measurement Instruments* (pp. 175-176). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Ketskeméty, L., Izsó, L., & Könyves Tóth, E. (2011). *Bevezetés az IBM SPSS Statistics programrendszerbe: Módszertani útmutató és feladatgyűjtemény statisztikai elemzésekhez. Harmadik, javított, átdolgozott és kibővített kiadás*. Budapest: Arteria Stúdió.
- Kis, Gy., Füzes, N., Mátay, G., Pusker, M., Makrai, B., Czabán, Cs., & Takács, Sz. (2017b). Újfajta szivárgások leírása a vallomások során, videófelvételek elemzésével. *Psychologia Hungarica Caroliensis*, 4(2), 79–93.
- Kis, Gy., Takács, Sz., Liberman, A., & Benczúr, L. (2017a). A megtévesztés tipológiája – összefoglaló tanulmány. *Psychologia Hungarica Caroliensis*, 4(2), 7–26.
- Madzin, A., Alpek, A., Bártfai, A., Kertesy, A., Iványuk, Á., Benczúr, L., Takács, Sz., & Kis, Gy. (2017a). A vallomások igazságtartamát meghamisítók típusai és vizsgálatuk kihallgatási helyzetben – 3. rész, az eltitkoló. *Psychologia Hungarica Caroliensis*, 4(2), 44–51.
- Madzin, A., Alpek, A., Bártfai, A., Kertesy, A., Iványuk, Á., Benczúr, L., Takács, Sz., & Kis, Gy. (2017b). A vallomások igazságtartamát meghamisítók típusai és vizsgálatuk kihallgatási helyzetben – 4. rész, a patetikus. *Psychologia Hungarica Caroliensis*, 4(2), 52–59.
- Máth, J. (1996). Linear and quadratic predictability and separability for Homogeneous bilinear time series of hermite degree two. *Publicationes Mathematicae*, 49(1-2), 47-58.
- Máth, J. (2004). Kategórikus változók elemzése (loglineáris modell látens változókkal). *Alkalmazott Pszichológia*, 6(1), 57-81.

- Molenaar, I. W. & Münnich, Á. (1993). A relation between point items and cumulative items. In: R. Steyer, K. F. Wender, & K. F. Widaman (Eds.), *Psychometric Methodology. Proceedings of the 7th European Meeting of the Psychometric Society in Trier* (pp. 338-342). Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
- Münnich, Á. (1993). Probabilistic Choice Systems. In: R. Steyer, K. F. Wender, & K. F. Widaman (Eds.), *Psychometric Methodology. Proceedings of the 7th European Meeting of the Psychometric Society in Trier* (pp. 349-354). Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
- Münnich, Á. (1994). Collective Choice Probabilities. In: Fisher, G. H.; Laming, D. (szerk.) *Contributions to Mathematical Psychology, Psychometrics, and Methodology* (pp. 185-194). New York: Springer-Verlag.
- Münnich, Á. (2000). A matematikai modellek szerepe a pszichológiában. *Alkalmazott Pszichológia*, 2(1), 57-64.
- Münnich, Á., Balázs, K., Fedor, Gy., & Hidegkuti, I. (2001). Egyszerű (teszt-) skálaszerkesztési módszerek. *Alkalmazott Pszichológia*, 3(2), 65–87.
- Münnich, Á., Hidegkuti, I. (2012). Strukturális egyenletek modelljei: oksági viszonyok és komplex elméletek vizsgálata pszichológiai kutatásokban. *Alkalmazott Pszichológia* 14(1), 77-102.
- Münnich, Á., Maksa, G., & Mokken, R. J. (1999). Collective judgement: combining individual value judgements. *Mathematical Social Sciences*, 37(3), 211-233.
- Münnich, Á., Maksa, G., & Mokken, R. J. (2000). n-variable bisection. *Journal of Mathematical Psychology*, 44(4), 569-581.
- Münnich, Á., Mokken, R. J., & Saris, W. E. (2004). Testing n-stimuli bisymmetry. *Journal of Mathematical Psychology*, 48(6), 399-408.
- Münnich, Á., Nagy, Á., & Abari, K. (2006). *Többváltozós statisztika pszichológus hallgatók számára*. Debrecen: Bölcsész Konzorcium. <http://psycho.unideb.hu/statisztika>.
- Münnich, Á., Nagy, Á., & Péntes, T. (2004). A regresszió diszkrét bája: regressziószámítás kategórikus és szegmentált változókkal. *Alkalmazott Pszichológia*, 6(1), 82-109.
- Nagybányai Nagy, O. (2014). Pszichometriai fejlesztési lehetőségek az online tesztelésben. *Alkalmazott Pszichológia* 14(1), 93-110.
- Niroomand, S., Takács, Sz., & Vizvári, B. (2011): To Lay Out or Not To Lay Out?, *Annals Of Operation Research*, 191(1), 183-192.
- Rijmen, F., Tuerlinckx, F., Meulders, M., Smits, D. J. M., & Balázs, K. (2006). Mixed model estimation methods for item response models. In: Smith, E. V Jr; Smith, R. M. (szerk.) *Rasch Measurement: Advanced and Specialized Applications*. Chicago: University of Illinois Press, 329-353.
- Rijmen, F., Tuerlinckx, F., Meulders, M., Smits, D. J. M., & Balázs, K. (2005). Mixed model estimation methods for the Rasch model. *Journal of Applied Measurement* 6(3), 273-288.
- Rózsa, S., Nagybányai Nagy, O. és Oláh, A. (szerk.) (2006): *A pszichológiai mérés alapjai*. Budapest: Bölcsész Konzorcium.
- Surányi, Zs., Babocsay, Á., Takács, Sz., & Vargha, A. (2011). Új klasszifikációs módszerek a személyiségpszichológiában. *Pszichológia*, 31(4), 317–340.

- T. Kárász, J. (2019a): Hibabecslési eljárások véletlen jelenségek paramétereinek becslésére, *Psychologia Hungarica Caroliensis* 7(2), 104-114.
- T. Kárász, J. (2019b): Estimation methods on standard error of different statistical parameters, *Psychologia Hungarica Caroliensis* 7(2), 213-220.
- T. Kárász, J., & Takács, Sz. (2020). Adaptív tesztek minimális hosszának, hibájának, értékelési szintjének és a megoldók számának összefüggései - általános megoldási aránnyal, *Alkalmazott Matematikai Lapok*, (megjelenés alatt)
- Takács, Sz., Makrai, B., & Vargha, A. (2015). Klasszifikációs módszerek mutatói. *Psychologia Hungarica Caroliensis*, 3(1), 67–88.
- Takács, Sz., Kis, Gy., Makrai, B., & Liberman, A. (2017). Tipológiákhoz tartozás varianciaanalízis alkalmazásával, LVA hangelemzés vertikális vizsgálata. *Psychologia Hungarica Caroliensis*, 4(2), 60-78.
- Terdik, Gy. & Máth, J. (1998). A new test of linearity of time series based on the bispectrum. *Journal of Time Series Analysis*, 19(6), 737-753.
- Vargha, A. (1993). How to use ANOVA in case of dichotomous dependent variables. In R. Steyer, K. F. Wender, & K. F. Widaman (Eds.), *Psychometric Methodology. Proceedings of the 7th European Meeting of the Psychometric Society in Trier* (pp. 535–539). Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
- Vargha, A. (1994). *A Szondi-teszt pszichometriája*. Universitas Könyvkiadó, Budapest.
- Vargha, A. (1999). Két csoport összehasonlítása nemparaméteres statisztikai eljárások segítségével. *Magyar Pszichológiai Szemle* 54, 567–589.
- Vargha, A. (2000). Két pszichológiai populáció sztochasztikus egyenlőségének ellenőrzésére alkalmas statisztikai próbák összehasonlító vizsgálata. *Magyar Pszichológiai Szemle* 55, 253–281.
- Vargha, A. (2001). Érvényes-e a kétmintás *t*-próba nem normális eloszlások esetén? *Pszichológia*, 21(1), 83–105.
- Vargha, A. (2002). Független minták egyszempontos összehasonlítása új rangsorolós eljárások segítségével. *Statisztikai Szemle*, 80(4), 328–353.
- Vargha, A. (2003). Robusztussági vizsgálatok az egymintás *t*-próbával. *Statisztikai Szemle*, 81(10), 872–890.
- Vargha, A. (2004). A kétszempontos sztochasztikus összehasonlítás modellje. *Statisztikai Szemle*, 82(1), 67–82.
- Vargha, A. (2005). Sokaságok összehasonlítása új módszerekkel. *Statisztikai Szemle*, 83(5), 429–448.
- Vargha, A. (2011). A parciális korrelációs együttható értelmezési problémái a többdimenziós normalitás feltételének sérülése esetén. *Statisztikai Szemle*, 89, 275–293.
- Vargha, A. (2016). A ROPstat statisztikai programcsomag. *Statisztikai Szemle*, 94(11-12), 1165–1192.
- Vargha, A. (2019). *Többváltozós statisztika dióhéjban: változó-orientált módszerek*. Budapest: Pólya Kiadó.
- Vargha, A. (2020). *Normális vagy? És ha nem? Statisztikai módszerek nem normális eloszlású változókkal pszichológiai kutatásokban*. Budapest: Pólya Kiadó.

- Vargha, A. (2021). *Személy-orientált többváltozós statisztika: klasszifikációs módszerek*. Budapest: Pólya Kiadó. (megjelenés alatt)
- Vargha, A. & Bergman, L. R. (2012). A Method to Maximize the Information of a Continuous Variable in Relation to a Dichotomous Grouping Variable: Cutpoint Analysis. *Hungarian Statistical Review, 90, Special Number 16*, 101–122.
- Vargha, A. & Bergman, L. R. (2019). MORI coefficients as indicators of a “real” cluster structure. *Hungarian Statistical Review, 2(1)*, 3–23.
- Vargha, A., Bergman, L. R., & Delaney, H. D. (2013). Interpretation problems of the partial correlation with nonnormally distributed variables. *Quality and Quantity, 47(6)*, 3391–3402.
- Vargha, A., Bergman, L. R., & Takács, Sz. (2016). Performing cluster analysis within a person-oriented context: Some methods for evaluating the quality of cluster solutions. *Journal for Person-Oriented Research, 2(1-2)*, 78–86.
- Vargha A. & Borbély A. (2017). Új klasszifikációs módszerek alkalmazása a kétnyelvűség és az etnikai identitás kutatásában. *Statisztikai Szemle, 95(8–9)*, 805-822.
- Vargha, A. & Delaney, H. D. (1998). The Kruskal-Wallis test and stochastic homogeneity. *Journal of Educational and Behavioral Statistics, 23*, 170–192.
- Vargha, A. & Delaney, H. D. (2000). A critique and improvement of the CL common language effect size statistic of McGraw and Wong. *Journal of Educational and Behavioral Statistics, 25(2)*, 101–132.
- Vargha, A., Rudas, T., Delaney, H. D., & Maxwell, S. E. (1996). Dichotomization, partial correlation, and conditional independence. *Journal of Educational and Behavioral Statistics, 21(2)*, 264–282.
- Vargha, A., Torma, B. & Bergman, L. R. (2015). ROPstat: a general statistical package useful for conducting person-oriented analyses. *Journal for Person-Oriented Research, 1(1-2)*, 87–98.

15. Alkalmazott pszichometria az elmúlt 30 évben – Urbán Róbert

A pszichológiai kutatásokhoz elengedhetetlenül hozzátartozik a mérési módszerek fejlődése. A pszichológia egyes alapkutatói és alkalmazott területein kiemelt szerepet kapnak a kérdőívek, pszichometriai skálák, és más mérési módszerek, amelyeket összeségében pszichológiai teszteknek nevezünk. A hazai kutatások részben a nemzetközi kutatási gyakorlatban elterjedt tesztek adaptációját alkalmazzák, a kutatások másik része hazai fejlesztésű tesztek használatát használja. A tesztek adaptációja és fejlesztése egyben a mérendő pszichológiai konstruktumok validitásának alátámasztását is szolgálja. A tesztek validitásának vizsgálata és a pszichológiai fogalmak, konstruktumok megerősítése egymással összefüggő, szét nem választható tevékenység.

Az elmúlt 30 évben a tesztek fejlesztésében a klasszikus elmélet mellett egyre gyakrabban használják a modern tesztelmélet (pl. tétel-válasz elmélet, Horváth, 1997) alapelveit is. Arra is megjelennek a törekvések, hogy a modern tesztelméleten alapuló korszerű adaptív tesztelést a gyakorlati életben is alkalmazzák (pl. Kristóf és Eszter, 2016).

Világosan látható, hogy a tesztek adaptációjának, kidolgozásának és korszerű pszichometriai vizsgálatának módszerei egyre szélesebb körűen terjedtek el. A legtöbb kutatócsoport a saját szakterületén rendszeresen fejleszt és publikál pszichometriailag is vizsgált skálákat. Ezen a téren a hazai pszichológia szorosán követi illetve alkalmazza a nemzetközi fejlesztéseket, módszereket és egyben válaszol a kurrens problémákra (pl. Urbán és mtsai., 2014; Demetrovics et al., 2012). A tesztek alkalmazása ugyanakkor számos problémát vet fel, amit a szakmai közösségnek érdemes szabályozni. Erre hozta léte a Magyar Pszichológiai Társaság Tesztbizottsága „A pszichológiai teszthasználattal irányelvei” című dokumentumot, amit 2016. január 1.-étől léptetett életbe.

A pszichológiai tesztek sokasága sokszor már áttekinthetlenné válhat, a fejlődést megnehezíti az egyes tesztfejlesztő műhelyek izoláltsága. Éppen ezért fontos a szakmai közösség olyan összefogása, amelynek révén összegyűjtik, rendszerezik a rendelkezésre álló, publikált és nemzetközi szinten is elfogadott, és szabadon felhasználható tesztek. Például egy előkészületben álló kötetben 71 szerző 112 pszichológiai tesztet mutat be (lásd pl. Horváth, Urbán, Kökönyei és Demetrovics, előkészületben).

15.1. Hivatkozások

Horváth Gy. (1997). *A modern tesztmodellek alkalmazása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Horváth Zs., Urbán R., Kökönyei Gy. és Demetrovics Zs. (előkészületben). *Kérdőíves módszerek a klinikai és egészségpszichológia kutatásában és gyakorlatában*. Budapest: Medicina.

Kristóf K., és Temesvári E. (2016). Számítógépes, adaptív IQ-mérés: Egy gyakorlati példa. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(1), 143–163.

Demetrovics, Z., Urbán, R., Nagygyörgy, K., Farkas, J., Griffiths, M. D., Pápay, O., Kökönyei, G., Felvinczi, K., & Oláh, A. (2012). The development of the problematic online gaming questionnaire (POGQ). *PLoS One*, *7*(5), e36417.

Urbán, R., Kun, B., Farkas, J., Paksi, B., Kökönyei, G., Unoka, Z., Felvinczi, K., Oláh, A., & Demetrovics, Z. (2014). Bifactor structural model of symptom checklists: SCL-90-R and Brief Symptom Inventory (BSI) in a non-clinical community sample. *Psychiatry Research*, *216*(1), 146–154.

Király, O., Bőthe, B., Ramos-Diaz, J., Rahimi-Movaghar, A., Lukavska, K., Hrabec, O., Miovsky, M., Billieux, J., Deleuze, J., Nuyens, F., Karila, L., Griffiths, M. D., Nagygyörgy, K., Urbán, R., Potenza, M. N., King, D. L., Rumpf, H.-J., Carragher, N., & Demetrovics, Z. (2019). Ten-Item Internet Gaming Disorder Test (IGDT-10): Measurement invariance and cross-cultural validation across seven language-based samples. *Psychology of Addictive Behaviors*, *33*(1), 91–103.

V. A magyar pszichológia története

16. A magyar pszichológiatörténeti vizsgáldás 30 éve (1990-2020) – Pléh Csaba⁸

A pszichológiatörténet művelésének, miként a világon mindenütt, van egy helyi jelentőségű és egy nemzetközibb oldala. Foglalkozunk (elsősorban a) hazai pszichológiatörténettel, hogy ébren tartsuk a hivatás és a tudomány műhelyeinek folytonossági tudatát, mind kommemoratív, mind szocializációs célzattal. Ugyanakkor végzünk pszichológiatörténeti kutatást is, részben történettudományi részben pszichológiai keretekben, ahol a cél nem kultiváció, hanem tényfeltárás és elméleti értelmezés. Ez a kettőség jellemzi mind az intézményes kereteket, mind a közleményeket.

Intézményesen A Magyar Pszichológiai Társaság az 1990-es években elindított egy pszichológiatörténeti szekciót, mely azóta is működik, Lányi Gusztáv vezetésével szemináriumokat s könyvmegbeszéléseket tart. Általában ez az önreflexió sokkal intenzívebb, mint a világban általában.

A magyar pszichológiatörténészek bekapcsolódtak a szakma nemzetközi hálózataiba. Magyar pszichológiatörténészek tagjai számos átfogó (*History of Psychology, Journal of History of Behavioral Sciences, European Yearbook for the History of Psychology*) és specifikus tematikájú folyóirat szerkesztő bizottságának. A legátfogóbb európai pszichológiatörténeti szervezetnek, az ESHHS- nek (*European Society of the History of Human Sciences*) és az amerikai CHEIRON egyesületnek (*The International Society for the History of Social and Behavioral Sciences*) számos magyar tagja van, állandó konferencia résztvevőkkel, s az elsőnek 2017-2020 között Borgos Anna volt a titkára. Az ESHHS 4 konferenciát tartott Magyarországon. 1988-ban Erős Ferenc, 1907 és 2009-ben Vajda Zsuzsanna, 2019-ben pedig Borgos Anna szervezésével.

Hazai megjelenés A hazai intézményesség speciális oldala az egyetemi tankönyvek megléte. Pléh (1992, 2010) akadémiai díjjal is kitüntetett tankönyvei a szakmának szólnak. Sajátos előnyük, hogy a magyar történetet is belehelyezik a nemzetközi keretekbe.

Az említett kettős elhivatottságnak megfelelően számos elsősorban hazai érdekességű pszichológiatörténeti kiadvány van. A Bodor, Pléh és Lányi (1998) szerkesztette kötet a 20. század közepén szocializálódott mintegy ötven magyar pszichológus önéletrajzával fontos forrás a sokszor nehéz korok (háború, faszizmus, kommunizmus) a szakmát alakító feszültségeinek megértéséhez. Az emberi kiállás drámai mintáinak bemutatása mellett a szövegek számos másodelemzés forrásai is.

⁸ Az összefoglaló Borgos Anna, Mészáros Judit és Vajda Zsuzsanna kommentárjainak figyelembe vételével készült

A Pléh, Mészáros és Csépe (2019) szerkesztette kötet ugyan hazai érdekességű, de két társasági konferencia ülés alapján rendszeresen tekinti át mind a 20. század második felének hazai területi fejlődéseit, az egyetemtől a tanácsadóig, mind felveti a pszichológiatörténet művelésének módszertani megújítási kérdéseit.

A pszichoanalízis, mint sajátosan kiemelt irányzat történeti önreflexiójának saját magyarországi folyóirata van (*Thalassa*, 1990-2010, ill. *Imágó*, 2011). 1988 óta működik Mészáros Judit vezetésével a Ferenczi Sándor Egyesület, mely 1991 óta rendszeresen szervez nemzetközi konferenciákat. 2012-ben Budapesten a nagysikerű *Faces of Trauma*, 2018-ban pedig a *Pszichoanalízis és Társadalom* kapcsolatáról szóló 100 éves emlékkonferenciát. Nemzetközi adománygyűjtéssel megvásárolta a Ferenczi villa egy részét, s itt archívumot alakított ki.

A hazai pszichológiatörténet művelésének több kultikus célpontja van. Természetesen ide kívánkozik Mérei kultusza is (Bagdy, Forgács és Pál, 1989, Borgos, Erős és Litván, 2006). Karácsony Sándor protestáns mellérendelési elméletének ismételt újraelemzése megjelenik (Lányi, 2000, Heltai és Lányi, 2017), akárcsak Szondi Lipót elemzése a teszteljárás mellett (Gyöngyösiné Kiss, 1999). Ranschburg Pál esetében az újra és újra kultivációt a három területen – kísérleti lélektan gyógyepedagógia, neuropszichológia – is meglévő örökség tudat fenntartása indokolja évfordulós kötetekben (Lányi, 2011, Szokolszky és Takács, 2020). Marton és Bakay (1994) több történeti írása Harkai Schillerrel egy elfeledett magyar funkionalista szerzőt akar kortásunkká tenni.

Nemzetközi megjelenítés

Szerencsére van néhány leíró áttekintés a magyar pszichológia közelmúltbeli történetéről az érdeklődő kollégák számára (Pléh, 2008, Szokolszky, 2017). A Pléh (2017) szerkesztette dolgozatok az intézménytörténettől (Pléh, Kovai) a szociálpszichológián (Erős) és pszichometrián (Vajda) át a női pszichoanalitikus szerepek történetéig (Borgos) terjednek.

A pszichoanalitikus mozgalomban az elméleti és történeti érdeklődés mindig együtt mozog, s idehaza is ez a vezető történeti téma. Nálunk, éppen az elnyomatás révén más kultúráknál erőteljesebben kapcsolódik ehhez egy kultusz mozzanat is. Csakhogy ez a hazai Ferenczi, Bálint stb. pszichoanalitikus kultusz nemcsak befelé termel (ez is igen fontos, mint a Freud-Ferenczi levelezés hazai kiadása, Ferenczi vagy a női pszichoanalitikusok elemzése, és a készülő Ferenczi összkiadás), hanem egyúttal elhelyezi a kultusztémákat a nemzetközi világban is. Két műhely foglalkozik ezzel a részben filológiai elmélyülést, részben alapos eszme – és eseménytörténeti elemzést igénylő sokrétű feladattal, (a néhai) Erős Ferenc műhelye és Mészáros Judit javarészt egyszemélyes műhelye.

Erős Ferenc egyik témájaként Mérei Ferencet elemezve bemutatta a Mérei féle közösség eszmény, a kommunista elkötelezettség és a pszichoanalitikus mozgalom közötti ambivalens viszonyt is (Erős, 2017a,b).

Ferenczi Sándort Erős egyszerre elemezte mint tényfeltáró filológus (Erős, 2019) de úgy is, mint baloldali társadalmi üzenetek közvetítőjét (Erős, 2012).

Erős Ferenc az elkötelezett baloldali szociálpszichológia távcsöveit kapcsolta össze a pszichoanalitikus mikroszkópjával. Ezt a kombinációt terjesztette ki olyan (sajnos) örökzöld témákra, mint az előítéletes és autoriter gondolkodás kapcsolata, de megmutatta a rendszerváltások elemzésében, majd a traumák, különösen a holokauszt traumájának elemzésében is. Tanítványaival szerkesztett könyve (Borgos, Erős és Gyimesi, 2019) az ún. pszicho-tudományok és a politika kapcsolatát járja körül. A traumaelmélet, Róheim bemutatása mellett sok érdekes pszichiátriai intézménytörténeti elemzést is bemutat a kötet. Erős Ferenc köre ezeken a közös munkákon túl is fontos történeti elemzéseket készít. Borgos Anna (2019) a női értelmiségi szerepeken túl részletesen elemezte a homoszexualitás diszkriminációját a szocialista Magyarországon, Gyimesi Júlia (2016) pedig a pszichoanalitikusok okkult jelenségek iránti érdeklődését helyezi el a múlt századelő okkult kultuszában.

Mészáros Judit három fontos kérdésben járult hozzá a magyar és kelet-európai pszichoanalitikus hagyomány történeti értelmezéséhez. Az egyik az autoriter rendszerek viszonya a pszichoanalízishez. A másik Ferenczi és a budapesti iskola tartalmi üzeneteinek hatása a jelenkori pszichoanalízis szemléletére. A harmadik pedig az üldözött pszichoanalitikusok vándorútjának főképp amerikai, valamint ausztrál és nyugat-európai letelepedésének elemzése.

Az *autoriter rendszerek alatt* a társadalmi konzervativizmus és az antiszemitizmus összekapcsolódása visszatérő tényező a pszichoanalízis sorsában és üldöztetésében Kelet-Európában, még a magukat progresszívnek hirdető társadalmi mozgalmak részéről is. A Ferenczi szerű pszichoanalitikusok társadalmi elkötelezettsége egyszerre vezetett kritikára a jobboldali, s a látszólag társutas baloldaliak részéről (Mészáros, 2010b, 2012, 2017). Ennek a társadalomtörténeti rekonstrukciónak további oldala az, hogy a majdani budapesti pszichoanalitikusok liberális baloldaliságának és szellemi nyitottságának előfeltétele a magyar pszichoanalízis beágyazottsága a magyar polgári kultúra egészébe. A budapesti művészeti és a tudományos hálózatokat 120 évvel ezelőtt sok áthallás jellemzett (Mészáros 2010a, 2014a). Mészáros (2009,2014c) eszmetörténeti rekonstrukciójában a *budapesti iskola vezető mozzanatként* Ferenczi klinikai attitűdjének mára szóló üzenetét mutatja fel. Ferenczit reflektív pszichoterápiás attitűd és interaktív kommunikáció jellemezte. Ez vezetett el a tárgykapcsolatok elméletéhez a korai Énfejlődésben, melyek Bálint Mihály majd Melanie Klein és Margaret Mahler gondolkodásában is megjelennek. Ferenczi trauma elméleti paradigma váltása az ember és ember közötti traumák széles körét új megvilágításba helyezte felismerve például az agresszorral történő azonosulást.

A két vezető pszichoanalízis történész csoport – Erős és Mészáros – mellett mások számára is fontos a pszichoanalitikus történet. Vajda Zsuzsanna (1995, 2005) részletesen foglalkozott a hazai gyermekközpontú pszichoanalitikus elméletek, elsősorban a Bálint iskola és a nevelésügy kapcsolatával, kitérve Hermann Imre megkapaszkodási ösztön koncepciójának történeti

helyére is. Másik témája a társadalmi szelekció és az intelligenciamérés összekapcsolódása Magyarországon (Vajda, 2017).

Pléh Csaba történeti és elméleti tárgyú könyveiben a kognitív kutatás történetének finomhangolásával foglalkozik, különös tekintettel az európai evolúciós és funkionalista hagyományok elhanyagolt szerepére a mozgalom történetében (Pléh, 2008, Pléh, Gurova Ropolyi, 2013). Bemutatja Kardos Lajos és Karl Bühler jelezés alapú elméleteinek fontosságát, s a szelekciós metaelmélet megjelenését Böhlernél, Karl Popper tanáránál (Pléh, 2018). Chomsky történeti szerepét elemezve a kognitív pszichológiában (Pléh, 2019b) a megismerés forma alapú elemzését és a szabadság és a kreatív kognitív rendszerek összekapcsolását emelte ki. Az evolúciós hagyományt illetően pedig (Pléh, Csibra és Richerdson,, 2014, Pléh és Boross, 2015). a többszörös megjelenésen belül az ecolúciós és fejlődés gondolat ismétlődő összekapcsolását, és a szelekciós elméletek hosszú múltját mutatta be. Egy másik alaposan körüljárt (2003,2019a,2020a,b) történeti témája az emlékezés séma elméleteinek relevanciája. Az elbeszélő metateória történetet mutatta be a modern Self narratív értelmezése, és az irodalmi elbeszélő sémák újításai szempontjából.

16.1. Hivatkozások

Bagdy, E., Forgács, P. és Pál, M. (Szerk.). (1989). *Mérei emlékkönyv*. Budapest Animula.

Bodor, P., Pléh, Cs. és Lányi, G. (Szerk.). (1998). *Önarckép háttérrel*. Budapest: Pólya.

Borgos, A. (2019). Homosexuality in state-socialist Hungary: Representing women's same-sex desire in the psychomedical literature. *American Psychologist*, 74, 925-939.

Borgos, A., Erős, F., & Gyimesi, J. (Szerk.). (2019). *Psychology and politics: intersections of sciences and ideology in the history of psy-sciences*. Budapest & New York, Central European University Press

Borgos, A., Erős, F. és Litván, G. (Szerk.). (2006). *Mérei. Élet-mű*. Budapest: Új Mandátum

Erős, F. (1991). Fromm's Theory and the Problems of "Real Existing" Socialism. In: *Erich Fromm und die Kritische Theorie. Wissenschaft vom Menschen - Science of Man. Jahrbuch der Internationalen Erich Fromm Gesellschaft* (pp. 315-323). Münster-Hamburg: Lit Verlag,

Erős, F. (1992). Wilhelm Reich, Erich Fromm and the Analytic Social Psychology of the Frankfurt School. In: Michael Kessler - Rainer Funk (Hrsg.). *Erich Fromm und die Frankfurter Schule* (pp.69-73). Tübingen: Francke Verlag.

Erős, F. (1997). The Budapest Connection: the Freud/Ferenczi Letters. *East Central Europe*, 24, 7- 26.

Erős, F. (2012). Some social and political issues related to Ferenczi and the Hungarian school. In J.Szekacs-Weisz & T. Keve (Eds.), *Ferenczi and his world: Rekindling the spirit of the Budapest school* (pp. 39-54). New York: Routledge.

Erős, F. (2017a). Social psychology in formation in Hungary: 1960-1990s. *Eur Ybook Hist Psychol*, 3, 201-218.

- Erős, F. (2017b). Ferenc Mérei and the politics of psychoanalysis in Hungary. In L. Auestad & A. Treacher Kabesh (Eds.), *Traces of violence and freedom of thought* (pp. 199-210). New York, NY: Palgrave Macmillan
- Erős, F. (2019). Sándor Ferenczi, Géza Róheim and the University Of Budapest, 1918-19. *Psychoanalysis and History*, 21, 5-22.
- Gyimesi, J. (2016). Why 'spiritism'? *International Journal of Psychoanalysis*, 97, 357-383.
- Gyöngyösiné Kiss, E. (1999). *Szondi Lipót*. Budapest: Új Mandátum.
- Heltai, M. és Lányi, G. (Szerk.). (2017). *Karácsony Sándor es a magyar pszichológia*. Budapest: Széphalom Könyvműhely
- Lányi, G. (2000). *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan. Hagyomány és megújulás konfliktusa Karácsony Sándor életművében*. Budapest: Osiris
- Lányi, G. (Szerk.). (2011). *Ranschburg Pál és a magyar pszichológia*, Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Marton, M. és Bakay, É. (1994). A nem-tanult mozgásminták kiváltásának folyamatáról. Harkai Schiller Pál elgondolásának távlatai. *Pszichológia*, 14, 405-428.
- Mészáros, J. (2004). Psychoanalysis is a two-way street. *International Forum of Psychoanalysis*, 13, 105-113.
- Mészáros, J. (2008). The Emigration of the Budapest School and the Emergency Committee on Relief and Immigration. In D. Bürgin (Ed.), *Bulletin of the European Psychoanalytical Federation*, 62. 124-144.
- Mészáros, J. (2009). Sándor Ferenczi and the Budapest School of psychoanalysis. *Psychoanalytic Perspectives*, 6 (2), 31-51.
- Mészáros, J. (2010a). Building Blocks Toward Contemporary Trauma Theory: Ferenczi's Paradigm Shift. *The American Journal of Psychoanalysis*, 70, 328-340.
- Mészáros, J. (2010b). Progress and persecution in the psychoanalytic heartland: Antisemitism, Communism and the fate of Hungarian psychoanalharmatysis. *Psychoanalytic Dialogues*, 20, 600-622.
- Mészáros, J. (2012). Effect on Dictatorial Regimes on the Psychoanalytic Movement in Hungary before and after World War II. In. Joy Damousi and Mariano Ben Plotkin (Eds.) *Psychoanalysis and Politics. Histories of Psychoanalysis under conditions of Restricted Political Freedom* (pp. 79-108). Oxford University Press.
- Mészáros, J. (2014a). *Ferenczi and Beyond. Exile of the Budapest School and Solidarity in the Psychoanalytic Movement during the Nazi Years*. London: Karnac.
- Mészáros, J. (2014b). Ferenczi's "wise baby" phenomenon and resilience. *International Forum of Psychoanalysis*, 23, 3-10.
- Mészáros, J. (2014c). Ferenczi in Our Contemporary World. *Psychoanalytic Inquiry*, 34, 112–121.
- Mészáros, J. (2017). The saga of psychoanalysis in Eastern Europe: repression and rebirth in Hungary, and in former Czechoslovakia and Yugoslavia. *Ciências, Saúde – Manguinhos*, 24, supl., nov. 91-103.

- Pléh Cs. (1992). *Pszichológiatörténet*. 2. kiadás. Budapest: Gondolat
- Pléh, Cs. (2003). Narrativity in text construction and Self construction. *Neohelicon*, 30, 187–205.
- Pléh Cs. (2008). *History and theories of the mind*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pléh Cs. (2010). *A lélektan története*. 2. kiadás. Budapest: Osiris
- Pléh Cs. (2018). The impact of Karl Bühler on Hungarian psychology and linguistics. *Hungarian Philosophical Review*, 58, 119-151.
- Pléh, Cs. (2019a). Narrative psychology as cultural psychology. In: G. Jovanovic, L. Allolio-Näcke, & C. Ratner (Eds.), *The Challenges of Cultural Psychology: Historical Legacies and Future responsibilities* (pp. 237-249). London: Routledge.
- Pléh, Cs. (2019b). The inspirational role of Chomsky in the cognitive turn of psychology. *Acta Linguistica Academica*, 66, 397–428.